

Jon Teistung

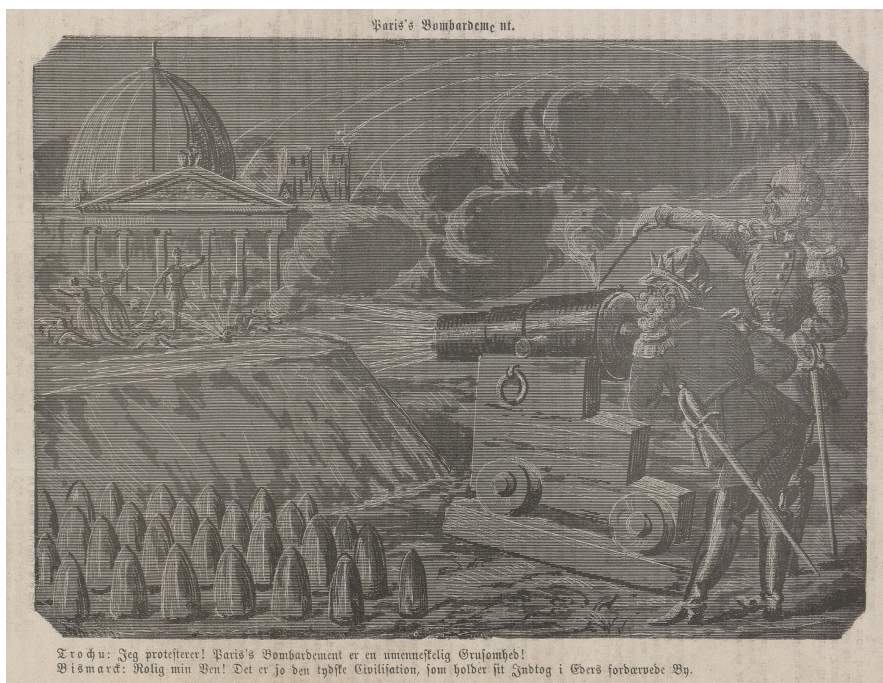
"En historisk betinget utvikling"

En analyse av den norske presses fremstilling av det tyske nasjonsbyggingsprosjektet 1863-1871

Masteroppgave i Historie

Veileder: Anne Engelst Nørgaard

Mai 2022

Jon Teistung

"En historisk betinget utvikling"

En analyse av den norske presses fremstilling av det tyske nasjonsbyggingsprosjektet 1863-1871

Masteroppgave i Historie
Veileder: Anne Engelst Nørgaard
Mai 2022

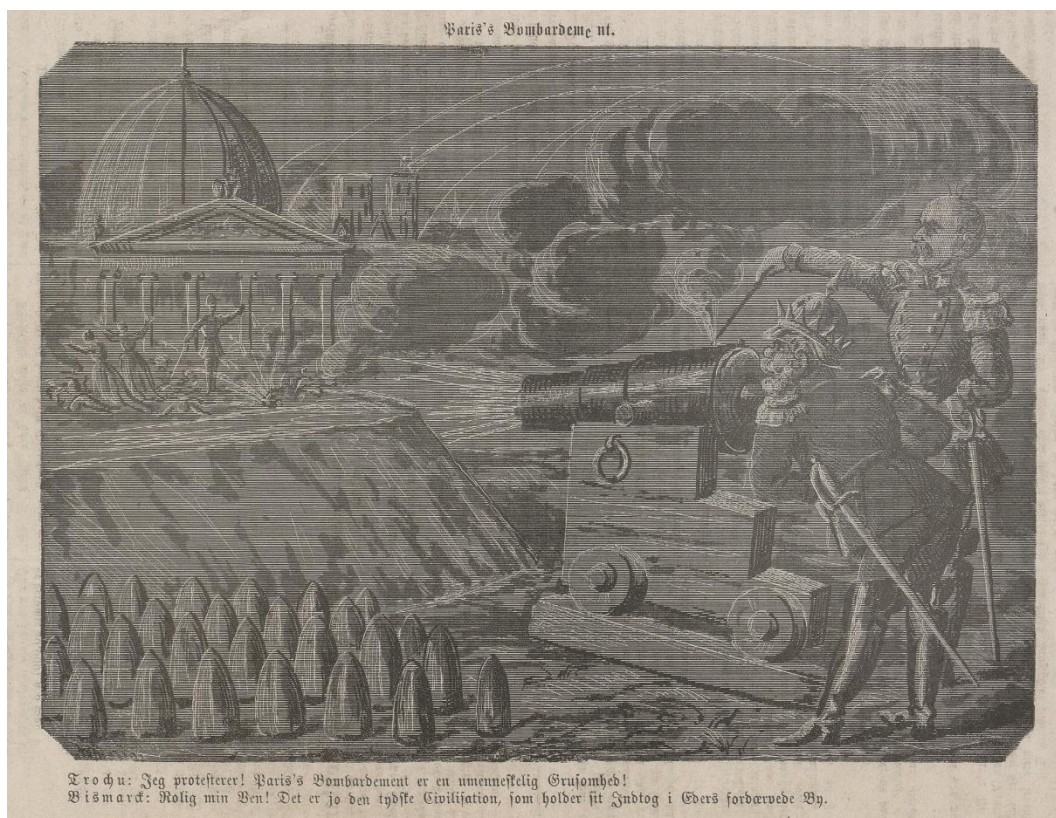
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

«En historisk betinget utvikling»

En analyse av den norske presses fremstilling av det tyske nasjonsbyggingsprosjektet 1863-1871

Forsidebilde: *Vikingens* illustrasjon «Paris's Bombardement.» 28. januar 1871.

Tekst:

Trochu: Jeg protesterer! Paris's Bombardement er en umenneskelig Grusomhed!

Bismarck: Rolig min Ven! Det er jo den tyske Civilisation, som holder sitt Indtog i eders fordærvede By!

Hentet fra: <https://www.nb.no/items/8740bb3c911935b22453c42c614f4b54?page=21>

Forord

De fleste som kjenner denne masteroppgavens forfatter, vet at han er en mann av få ord. Dermed skal jeg holde denne takken kort og direkte.

Først vil jeg takke lesesal-nabo og fremtidig romkamerat Johan Fredrik, min verre halvdel og nåværende romkamerat Truls Sletvold, og min bedre halvdel og forhenværende romkamerat Julie Paulsen. Denne oppgaven hadde aldri kommet i land uten den alltid tilstedeværende muligheten til å rante, spørre og diskutere om alle mulige relevante poeng og idéer til dere de siste to årene.

Videre går takken til min kjære «Mutti» Martina Teistung og min storebror Even Teistung, som begge har stilt med støtte, innspill og generell hjelp i arbeidet med oppgaven; en takk skal i så henseende også gå til verdens beste Hanna, som kom med uvurderlig bistand i korrekturlesingen.

Til slutt går de største og mest hjertefylte takk til lesesal-nabo og kollega Magnus Håkonsen, hvis masterskriving har gått i en nesten nifs tandem med min egen, og som alltid har kommet med gode innspill og verdens mest positive og hyggelige tilbakemeldinger til mitt arbeid.

Og sist, men absolutt ikke minst vil jeg naturligvis takke verdens beste veileder Anne Nørgaard. Av alle mine medstudenter er jeg temmelig sikker på at jeg er den som har skrytt mest av veilederen sin, og med god grunn: Uten dine råd, tips, innvendinger og idéer ville aldri denne oppgaven vært i nærheten av det den er i dag, og jeg takker deg virkelig for all hjelp, veiledning og støtte du har gitt helt siden bachelorarbeidet. Jeg håper en dag å kunne jobbe videre med historiefaget i en akademisk kontekst, og inspirasjonen til det ønsket kommer i stor grad fra ditt forbilde, så igjen: tusen takk for alt.

Sammendrag

Norsk:

Denne oppgaven undersøker hvordan den norske presse fremstilte samlingen av det tyske keiserriket på 1860-tallet, med *hvordan fremstilte og drøftet norsk presse Tyskland og det tyske nasjonsbyggingsprosjektet under enhetskrigene i perioden 1863 - 1871?* som grunnleggende problemstilling. I tidsperioden 1864 – 1871 går Tyskland fra å være en samling spredde stater til å bli én felles nasjonalstat. I 1800-tallets europeiske idéverden var tanken om «nasjonalitetens utvikling» - at nasjoner skulle samle seg i enhetlige nasjonalstater et sentralt element. I lys av denne forståelsen er formålet å danne et bilde av hvordan Tyskland under denne prosessen ble forstått og fremstilt i datidens norske idéverden, og hvordan fremstillingen i avisene kan ha bidratt til å danne et bilde av den tyske nasjon i den avislesende norske offentlighets kollektive bevissthet.

Opgaven er teoretisk fundert i idéhistorikeren Quentin Skinners metodologiske apparat, hvor idéen om «historisk kontekstualisme» danner grunnlaget for analysen. Skinners metodologi fremstiller kildematerialet – presseartikler – som *ytringshandlinger* som uttrykkes i en spesifikk kontekst. Formålet blir dermed å undersøke *hvorfor* pressen skildrer Tyskland og dets nasjonsbyggingsprosjekt på måten de gjør i lys av den underliggende historiske idéverdens kontekst.

Det valgte kildematerialet er det jeg har beregnet som et representativt utvalg av datidens presse; de sentrale avisene som brukes er det konservative *Morgenbladet*, det opposisjonelle *Aftenbladet*, det «intellektuelle» og utdanningspregede ukebladet *Illustreret Nyhedsblad*, og det satiriske ukebladet *Vikingen*.

Den empiriske gjennomgangen av materialet er inndelt i tre hovedkapitler. Hvert kapittel tar for seg en av de tre samlingskrigene i kronologisk rekkefølge: den andre slesvigske krig i 1863-64, den østerriksk-prøyssiske krig i 1866 og den fransk-prøyssiske krig i 1870-71. I disse enkeltkapitlene skildres både fremstillinger spesifikke for den aktuelle krigens kontekst, og tematiske strømninger som endres gjennom tidsperioden. De generelle tendensene gjennom perioden blir dermed drøftet mer inngående i et analysekapittel.

Undersøkelsen konkluderer med at pressens fremstilling av Tyskland og det tyske nasjonsbyggingsprosjektet er mangefasettert og skiftende, og i stor grad begrunnes av den nasjonsbyggende og idébærende norske eliten som fyller avisenes spalter. Fremstillingen er i 1863-64 hovedsakelig positivt rettet mot det tyske folk og dets «nasjonale streben», da de anses som et nært beslektet «broderfolk». Dette perspektivet endrer seg frem til 1870-71; den

tske nasjon bindes i pressens fremstilling til Preussen – som fremstilles som en «rovdrivende» stat Norge er under trussel fra. I det nasjonsstaten er et faktum i 1871 har fremstillingen blitt pessimistisk og negativt karakteriserende; pressen anser ikke nasjonssamlingen som i tråd med den norske presse-idéverdens mening om en «riktig» nasjonal utvikling, og fremstiller Tyskland som en arrogant og aggressiv fiende.

Abstract

English:

This thesis examines how the Norwegian press depicted the creation of the German empire in the 1860's, the chosen topic question being *how did the Norwegian press depict Germany and the German nation-building project during the period of the wars of German unification 1863 – 1871?* In the period between 1864 and 1871 Germany goes from being a series of scattered states to becoming one common nation-state in the heart of Europe. The idea of – and belief in nations as on a “historical path” to centralized nation-states was the fulcrum of the 19th century's perception of national-historical development. In light of this perception the goal of this thesis is to find out how Germany was perceived and depicted in the Norwegian sphere of ideas in the 1860s, and how this depiction could contribute to the process of the creation of the image of the German nation in the collective imagination of the reading public.

The thesis is founded in the historian Quentin Skinners methodology based on his idea of “historical contextualism”. The methodology perceives the source material as *speech acts* expressed in a specific context. The goal is then to find out *why* the press depicts Germany and its nation-building process the way they do, considering the underlying historical philosophical and intellectual context of the time.

The chosen source material is a collection of newspapers and press-publications I consider a representative selection of the Norwegian press in the 1860s, the most central being the conservative *Morgenbladet*, the liberal *Aftenbladet*, the “intellectual” *Illustreret Nyhedsblad* and the satirical magazine *Vikingen*.

The empirical examination of the material is divided into three main chapters; each analyzing one of the three “wars of unification”, the first being the second Schleswig war of 1864, the second the austro-prussian war of 1866 and the last being the franco-prussian war of 1870-71. In these single-chapters the thesis discusses particular depictions specific for the context of the war in question, as well as thematic trends that change during the period. These more general trends are later discussed in depth in an analysis-chapter.

The thesis' conclusion is that the depiction of Germany and its nation-building project is multifaceted and changing and is in large part based on the conceptions of national-historical development in the nation-building, newspaper-writing Norwegian elite. The depiction is in large part positive towards the German nation and their "national struggle" during 1863-64, as they are seen as a closely related friendly nation governed by hostile authoritarian rulers. This perception changes up to 1870-71, as the nation is more and more connected to Prussia – a state perceived as being a predatory threat to the Norwegian nation. As the German nation-state is formed in 1871, the press depicts the events and the nation in a pessimistic and negative way. The process of German unity did not happen in line with the press' conception of a "correct" national-historical development, and Germany is depicted as an arrogant and aggressive enemy of the Norwegian nation.

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	1
1.1 Tema	1
1.2 Problemstilling	2
1.3 Struktur	3
2. Teori og Metode	4
2.1.1 Teoretisk rammeverk	4
2.1.2 Nasjonalismeteorier	5
2.2 Metode	8
2.2.1 Aviser som historisk kilde	8
2.2.2 Gjennomgang av materialet	9
2.3 Begreper: Skandinavisme og Pangermanisme	11
2.3.1 Skandinavismen	11
2.3.2 Pangermanismen	12
3. Historiografi og tidligere forskning	14
3.1 Norsk-tyske relasjoner og idéhistorie	14
3.2 Pressehistorie	16
4. Historisk bakgrunn	18
4.1 Tyskland på 1800-tallet	18
4.2 Norge i 1863–71	19
4.2.1 Den politiske tilstanden	20
4.2.2 Nasjonal utvikling	21
5. Kildemateriale	23
5.1 Pressen	23
5.1.1 <i>Morgenbladet</i>	23
5.1.2 <i>Aftenbladet</i>	24
5.1.3 <i>Illustreret Nyhedsblad</i>	25
5.1.4 <i>Vikingen</i>	26
5.2 Avisenes utseende og oppbygning	27
6. 1863-64: Den andre slesvigske krig	33
6.1 Realpolitiske perspektiver	33
6.2 «En historisk betinget utvikling»	41
6.3 «Europas gale Mand»	47

6.4 Stortinget samles	51
6.5 Krigens slutt	58
6.6 Delkonklusjon	62
7. 1866: Den østerriksk-prøyssiske krig	64
7.1 Diplomati, fiendtligheter og krig	64
7.2 Norden, Tyskland og den nasjonale sak	70
7.2.1 Pragerfredens §5	70
7.2.2 Illustreret Nyhedsblad og pangermanismen	73
7.3 De tre Tyskland – Den tyske nasjon i lys av «broderkrigen»	77
7.3.1 Østerrike	78
7.3.2 Preussen og Tyskland	79
7.4 Delkonklusjon	82
8. 1870-71: Den fransk-prøyssiske krig	85
8.1 Introduksjon	85
8.2 Krigsstart	87
8.3 Japanstriden	90
8.3.1 En Advarsel til <i>Morgenbladet</i>	92
8.4 Markus J. Monrad og den norske sympathi	96
8.5 Pressen og Danmark i 1870	99
8.6 Prøysserhat og tyskerhat	100
8.7 Det «borussificerede» Tyskland	103
8.8 Hvor er Tyskland?	106
8.9 Fremstillingen av Bismarck	108
8.10 Delkonklusjon	112
9. Analyse	115
9.1 Perspektiver på fremstillingen av det tyske element	115
9.2 Hvorfor fremstilles den tyske nasjon som de gjør?	118
10. Konklusjon	121
11. Kilder og Litteratur	127

1. Innledning

1.1 Tema

Efter en lang Fred have vi vaagnet op midt i de store Begivenheders Tidsalder; [Foran oss ligger en] haandgribelig Kjensgjerning, der engang skal føre til et stort politisk Resultat, nemlig den tyske Enhedstanke, der har opvoxet for vore Øine og nu udvikler sig mod en Explosion, som allerede gennem den dansk-tydske Strid kaster sine Skygger foran sig. [...] De Begivenheder, som synes at forestaa, ere ikke af det Slags, som pleie at udvikle sig i Fredens Dage; det er i Storm og Kamp, at saadanne Ideer, som de der nu bevæge Europa, sædvanlig indforlive sig i Virkeligheden. Det er saadanne Tider, som ere skjæbnesvangre for de smaa Nationer [...].¹

Slik beskriver en anonym skribent i *Morgenbladet* Europas tilstand i mars 1864, og med det tar forfatteren oss direkte inn i denne oppgavens tematiske kjerne. I det linjene skrives har det blitt innkalt til et ekstraordinært Storting; det skal avgjøres om Norge skal gå til krig mot Østerrike og Preussen til hjelp for Danmark.² Den norske pressen agerer sterkt i respons, og trykker adskillige artikler og innlegg hvor ikke bare Tyskland drøftes, men også Norges forhold til de nordiske nasjonenes «nabo i sør». Sitatet er beskrivende, i at det omfatter de sentrale aspektene av datidens politiske og kulturelle diskurs i møte med Tyskland; 1800-tallet oppfattes som «de store Begivenheders Tidsalder» og Tyskland står i midten av disse. Nasjonalisme, statsdannelser, krigføring og kultur- og idéutvikling er blant de mange prosessene Tyskland tar en del i, og med dette både påvirker de og gjør inntrykk i den norske befolkning.³

På midten av 1800-tallet er Norges bånd til Tyskland sterke: kunst, kultur, filosofi og vitenskap var alle felt som ble sterkt påvirket av den nærmeste nasjonen i det Jens Arup Seip omtaler som «den ytre ring» av påvirkning.⁴ Spesielt kunst og kultur hadde en særskilt tilknytning til Tyskland; malere som Tidemand og Gude var sentrale tilhengere av Düsseldorfskolens kunstretning, norske diktere oppholdt seg i Tyskland, norske forfattere ble stadig oversatt til tysk, og den generelle norske kulturutviklingen baserte seg i stor grad på tyske impulser.⁵ Først i senere tid tok Norge en større avstand fra Tyskland og vendte seg

¹ *Morgenbladet*: 16. 3. 1864.

² Seip 1971: 295

³ Dahl 1998: 6

⁴ Seip 1981: 22-23

⁵ Sørensen 2001: 252; Seip 1981: 23

vestover mot Storbritannia på starten av det 20. århundre, før et betydelig brudd kom med okkupasjonen 9. april 1940.⁶

1.2 Problemstilling

Det er med dette i bakhodet jeg har utformet denne oppgavens tema og problemstilling: I møte med faglitteraturen og den allmenne historiefortellingen om Tyskland og Norge, har sjeldent de interrelasjonelle og mellomnasjonale perspektivene blitt gitt særlig fokus. To nasjoners relasjon er mer enn kun de mellomstatlige og politiske relasjonene, det er også hvordan de oppfatter hverandre. Hvordan opplevde nordmenn tyskere og Tyskland på 1800-tallet? Den valgte problemstillingen lyder dermed slik:

Hvordan fremstilte og drøftet norsk presse Tyskland og det tyske nasjonsbyggingsprosjektet under enhetskrigene i perioden 1863 - 1871?

Formålet er dermed å gjøre rede for, samt drøfte, hvordan den tyske nasjonen blir fremstilt og oppfattet under de tyske samlingskrigene, og hva dette kan si om datidens Norge. Hvordan opplevde og diskuterte de største avisene i Norge nasjonen de hadde et slikt tett bånd til? Og hvordan påvirket dette eventuelt Norge og dets relasjon til Tyskland i samtiden? Etter to verdenskriger og hele det 20. århundres historie har fortellingen om Tyskland og Norge kanskje blitt vel farget av disse hendelsene; jeg ønsker å bidra i forskningen om relasjonen mellom de to nasjonene før det 20. århundres hendelser – et felt som mangler historiografisk bredde.

Kildematerialet valgt er forskjellige publikasjoner fra den norske presse i perioden 1863 – 1871. I hovedsak brukes dagsavisene *Morgenbladet* og *Aftenbladet*, de to største dagsavisene på denne tiden, samt ukebladene *Illustreret Nyhedsblad* og *Vikingen*. Disse suppleres tidvis av andre publikasjoner, hvis inklusjon begrunnes i de relevante avsnittene. Avisene analyseres gjennom et teoretisk perspektiv basert i idehistorikeren Quentin Skinners metodologiske apparat kalt *historisk kontekstualisme*.⁷ Formålet med dette er å analysere pressens fremstilling av Tyskland og tyskere, og *hvorfor* de fremstilles som de gjør. Hva gjør avisene i å trykke de gitte artiklene, og å diskutere de forskjellige temaene?

⁶ Dahl 1998: 6

⁷ Lamb 2009: 51-52

1.3 Struktur

Oppgaven er strukturert i ti kapitler samt en kilde- og litteraturliste. Kapittel to gjør rede for de teoretiske rammeverket til Quentin Skinner og den generelle arbeidsmetodologien, samt en innføring i de sentrale begrepene skandinavisme og pangermanisme. Kapittel tre er en kort redegjørelse av den relevante forskningslitteraturen på området, og hvor denne oppgaven passer inn i denne. Kapittel fire gir en innføring i den relevante historiske konteksten for oppgaven; dette er i hovedsak en enkel innføring i det tyske nasjonsbyggingsprosjektet i perioden 1800-1863, samt Norges posisjon i perioden 1863-71. Kapittel fem fortsetter kontekstualiseringen ved å gjøre rede for de politiske og kulturelle posisjonene til de enkelte avisene som brukes i oppgaven.

Deretter følger tre analysekapitler som tar for seg den norske pressens dekning av de tre tyske enhetskrigene. De er lagt frem kronologisk, men enkeltkapitlene er strukturert noe varierende. Kapittel seks tar for seg den andre slesvigske krig i 1863-64, kapittel syv omhandler den østerriksk-prøyssiske krig i 1866, kapittel åtte tar for seg den fransk-prøyssiske krig i 1870-71. Til slutt er kapittel ni en analyse av de «lange linjer» i fremstillingen av Tyskland i perioden, og kapittel ti en konklusjon av oppgavens innhold og analyse.

2. Teori og Metode

2.1.1 Teoretisk rammeverk

For å relativisere og kontekstualisere materialet på den mest hensiktsmessige måten, har jeg valgt å basere det teoretiske rammeverket i idehistorikeren Quentin Skinners metodologiske apparat. Skinner har utviklet et teoriapparat som grunnes i en forståelse av tekster som *ytringshandlinger* med et formål i en gitt kontekst. Perspektivet er verdt å bruke da det hjelper med å «dissekere» avisene jeg analyserer gjennom å dekonstruere og tydeliggjøre de overordnede diskursene og formålene tekstene er en del av. Det grunnleggende aspektet av Skinners teori er den nevnte forståelsen av tekster som aktive handlinger med en intensjon om å påvirke eller si noe spesifikt om et tema.⁸ Tekster er ikke kun nøytral informasjon som videresendes fra sender til mottager, men med en spesifikk mening basert i en spesifikk historisk kontekst.⁹ Som Skinner selv skriver:

To understand any serious utterance, we need to grasp not merely the meaning of what is said, but at the same time the intended force with which the utterance is issued. We need, that is, to grasp not merely what people are saying but also what they are *doing in saying it*.¹⁰

For å finne denne enten tydelige eller underliggende meningen, og dermed også hensikten, spør Skinner det fundamentale spørsmålet «what does a writer mean by what he or she says in a given text?». ¹¹ Ytringene denne oppgaven tar for seg i form av presseartikler sier ikke bare noe om et gitt tema, men forfatteren og redaktørens ønskede *mening* med å trykke disse ytringene. Deres ønskede mening inngår i å spre den gitte informasjonen, men også ved å for eksempel påpeke et gitt element eller skrive spesifikt om et tema for å belyse dets relevans.¹²

Skinner gjør også et poeng i den eventuelle relevansen til *hensikten* og *motivene* for en gitt tekst: «To know about motives and intentions is to know the relationship in which a writer stands to what he or she has written». ¹³ Å vite og kontekstualisere de historiske og relevante mulige årsakene bak *motivene* til de gitte tekstene blir essensielt, og *hensikten* for de gitte ytringshandlingene blir det nevnte ønsket om å oppnå en form for effekt gjennom handlingen.

⁸ Ryymin 2018: 52

⁹ Andresen et al. 2015: 113

¹⁰ Skinner 2002: 82

¹¹ Skinner 2002: 93

¹² Andresen et al. 2015: 113

¹³ Skinner 2002: 96

Ytringer skjer ikke i et vakuum, men har en kontekst av historie, motiver og hensikter som alle danner dens betydning i den gitte situasjonen.

Skinner ser da på disse ytringene som handlinger for å påvirke en debatt i en gitt kontekst, og denne forståelsen blir dermed fundamental for denne oppgavens analyse. Med dette perspektivet blir innholdet i avisenes sannhet uinteressant, da formålet er å se og analysere påvirkningen og ordskiftet de valgte mediene ønsker å få frem eller bevisst og ubevisst skaper gjennom sin rolle hvor de konstituerer det skriftlige diskursfora i Norge på 1860-tallet. Hovedpoenget blir å se på mediernes samspill med samfunnet og leserbasen som opinionsdannende, og hvordan temaet Tyskland blir debattert og formidlet gjennom de forskjellige avisenes perspektiv og individuelle agenda, deres *motiver og hensikter*. Formålet blir å se gjennom Skinners teoretiske rammeverk hvordan avisenes representerer de forskjellige objektene som Tyskland, Preussen eller Norden, og analysere interaksjonen og den gjensidige påvirkningen objektene får til pressen og den allmenne forståelsen av dem. Hva ønsker de forskjellige avisene å si om disse temaene, og hva kan være årsaken til de representasjonene de gir av de forskjellige komponentene som danner den tyske nasjonen?

2.1.2 Nasjonalismeteor

For å skape et tydelig bilde av de historieteoretiske forutsetningene jeg legger til grunn for denne oppgaven, må det gjøres rede for forståelsen av norsk nasjonsbygging på 1800-tallet i et modernistisk perspektiv. Innen historiefeltet er nasjonalisme og nasjonsbygging temaer med svært varierende meninger, og det er lite konsensus rundt spørsmål om hvordan nasjoner har oppstått, hvordan de utvikler seg, eller helt grunnleggende spørsmål som «hva er en nasjon?». Blant de mest populære teoretiske paradigmen er begreper som primordialisme, perennialisme, etno-symbolisme og modernisme noen av de som har forrang i hvordan diverse historikere svarer på disse spørsmålene. Enkelt forklart jobber for eksempel historikere som adhererer til retningene primordialisme og perennialisme ut ifra en forståelse av nasjonen som noe konstant og «evig», med en lang og tydelig historisk linje fra førmoderne tider til i dag, selv om disse synene som alle andre også varierer i sin konsistens og dogmatikk.¹⁴

Det modernistiske synet på nasjoners utvikling har i dag en hegemonisk status i nasjonalismeforskningen, og bryter åpenbart med de andre formene for forståelse.¹⁵

¹⁴ For mer inngående om primordialisme, perennialisme og etno-symbolisme se Smith 2010: 47-59

¹⁵ Smith 2010: 49-53

Modernismen ser på de moderne konstellasjonene av nasjoner som et eksklusivt moderne fenomen, hvor det samholdet og nasjonale identitetsbildet har blitt skapt gjennom en prosess grunnlagt på modernitetens premisser. Nasjoner og nasjonsstater som Tyskland eller Norge ble til gjennom en aktiv «nasjonalisering» av befolkning og samfunn i tiden fra den franske revolusjon til i dag, hvor spesielt 1800-tallet var tiden hvor disse ideologiene fikk mest gjennomkraft i samfunns- og kulturutviklingen. Samfunnenes sosial- og maktstrukturer ble omgjort til å basere seg på *nasjonen* som objekt innbyggerne forholdt seg til.¹⁶ I stedet for å koble identiteten sin direkte til en monark, en konfesjon eller lokalområde, ble identiteten og samhørigheten til innbyggere koblet til *nasjonen*: et felleskap av språk, felles lover, kultur, symboler og andre markører. Det teoretiske grunnlaget for denne forståelsen av nasjonsutvikling ble i stor grad skapt av historikere med marxistiske eller historisk-materialistiske perspektiv som Eric Hobsbawm, Ernst Gellner og Benedict Anderson, og mye av argumentasjonen sammenfaller dermed med en marxistisk historieforståelse.¹⁷ Dette vil si at forståelsen av at materielle omstendigheters forandring førte til denne sosiale og kulturelle utviklingen blir grunntesen deres, men de spesifikke detaljene og teoriene blant de modernistiske tenkerne varierer tydelig fra historiker til historiker.

Denne oppgaven følger dette modernistiske perspektivet, og den underliggende forståelse av nasjonsbygging og nasjonal utvikling i Norge anser den da som i hovedsak et moderne fenomen, skapt gjennom moderne ideologi og filosofi i datidens samfunn. Dette danner sammenlagt den norske nasjonen slik vi kjenner den fra den allmenne historieforståelsen og kulturarven i dagens Norge. En modernistisk nasjonalismeforståelse skaper et analytisk perspektiv av den nasjonale utviklingen på 1800-tallet som aktivt kobler denne til avisene og temaene denne oppgaven tar for seg. Det legges til grunn en forståelse av at den norske nasjonen dannes og omdannes som den helheten vi kjenner i dag, gjennom en aktiv konstruksjon og engasjerende kraft og ideologi i perioden som undersøkes. Dette fører igjen til at hvordan pressen skriver om Tyskland er med på å skape et «oss og dem»-bilde, hvor forskjeller og likheter mellom folkegrupper identifiserer og poengteres som en grunnleggende del av nordmenns forståelse av seg selv og andre. Oppgaven kan dermed vise en del av denne moderne nasjonsutviklingen, og samtidig vise hvordan denne nasjonen ser på en annen nasjon som selv er i den samme utviklingsprosessen. Dette synet på den norske nasjonsbyggingen baseres i hovedsak på forskning fra to av de største historikerne innen

¹⁶ Smith 2010: 50-51

¹⁷ Hirschi 2012: 20-22

nasjonalsimefeltet i Norge: Øystein Sørensen og Øyvind Østerud, som begge har bidratt betydelig på feltet de siste tiårene.

For å relativisere og tydeliggjøre den modernistiske forståelsen har jeg inkludert modernisten Benedict Andersons begrep *forestilte felleskap* som en pilar for å forklare hvordan noe av denne nasjonsutviklingen skjer på 1800-tallet. Andersons tese stammer fra boken med samme navn, *Imagined Communities*, eller *Forestilte Felleskap*. Her promulgerer Anderson en modernistisk tese om hvordan nasjoner dannes i moderne tid basert på nyvinninger innen teknologi og strukturforandringer, og han tillegger den daglige avislesingen som utvikler seg på 1800-tallet en fundamental del av utviklingen.¹⁸

Kort fortalt går tesen ut på at den moderne fellesskapsfølelsen som danner hvem vi i samfunnet opplever at vi selv og andre er, blir skapt gjennom et felles nettverk av informasjon og opplevelser som innbyggerne opplever som felles, og at denne utviklingen fikk sitt virkelige gjennombrudd med den industrielle revolusjon og utviklingen i det 19. århundre. Om avisens rolle i denne dannelsen skriver Anderson selv:

Kan vi tenke oss et mer levende uttrykk for det sekulære, historisk tilmålte forestilte felleskapet? Avisleseren kan også observere at eksemplarer som er nøyaktig like hans egen avis blir lest [...]. Dermed blir han hele tiden forsikret om at den forestilte verdenen er synlig til stede i hverdagslivet.¹⁹

Med denne forståelsen av at avisene er med å danne det nasjonale felleskapet, og med det også de forståelsene av andre forestilte objekter som for eksempel Tyskland som helhet, får avisene i samtiden en avgjørende rolle i dannelsen av det forestilte felleskapets forståelse av dette objektet. Selv om avisene var av et begrenset opplag og ikke tilgjengelige for alle deler av samfunnet under den bestemte perioden, var norsk nasjonalisme og nasjonsbygging hovedsakelig en utvikling som foregikk «ovenfra og ned».²⁰ Dette tilsier at den utviklingen i befolkningen avisene i perioden 1863 – 1871 inngår i, er noe som kan ha påvirket større deler av det norske folk enn hva kun de direkte lesertallene vil tilsi da elitens oppfatning kan ha «sildret ned» i resten av befolkningen. Den nasjonale diskursen og det forestilte felleskapet som utgjorde hvordan samtiden opplevde Tyskland og de relevante temaene ble dannet i denne perioden, og skapte slik en nasjonal forståelse med utspring i den avislesende og nasjonsbyggende eliten.

¹⁸ Eide 2010: 373

¹⁹ Anderson 1996: 45

²⁰ Sørensen 1998: 17-21

2.2 Metode

2.2.1 Aviser som historisk kilde

Årsakene for valget av aviser som kildemateriale er flerfoldige, men enkle. Blant de viktigste faktorene er egenskapen som utkommer av avisenes iboende natur som akkurat aviser; de ble trykket tilnærmet hver dag i perioden som undersøkes, og de fungerer dermed som unikt som direkte beretninger om sin samtid. Samtidig er avismaterialet lett tilgjengelig for forskning. Nasjonalbiblioteket har digitalisert store mengder materiale, og mengden aviser fra denne tidsperioden generelt er omfattende, så et slikt kildemateriale gir et solid fundament å gjøre historieforskning på. Basert på teori framsatt av blant annet Edvard Bull d.e. og Hans Fredrik Dahl forstås pressen som «inngang til meninger, oppfatninger, anskuelser, [...] og da selvfølgelig særlig den politiske oppfatning som gjenspeiles i en avis.»²¹ Avisene brukes dermed som primærkilder fra perioden 1863–71 for å få et innblikk i både de individuelle redaksjonelle forståelsene av hendelsene, men også for å forsøke å danne et helhetlig bilde av diskursen i samfunnet.

Variasjon i kildematerialet er slikt sett viktig, da avisenes vinkling og politiske stilling naturligvis påvirker hvordan hendelsene fremstilles og diskuteres i de respektive avisene.²² At pressen gjenspeiler «den offentlige mening» er samtidig et poeng både Clausen og Dahl oppfordrer til varsomhet rundt, og da oppgaven ønsker å svare på hvordan diskursen og «den offentlige mening» skapes og drøftes i mediene er det gjensidige og ofte usikre dannelsesforholdet samfunn – presse viktig å være bevisst.²³ Samtidig er det viktig å påpeke at i form av materialets rolle som opinionsdannende og en historisk levning, er ikke avisenes innhold og meningers *sannhetsverdi* relevant for analysen; målet er å se de verdiene og mønstrene som danner seg i det historiske øyeblikket der og da, samt de lengre linjene i materialet gjennom perioden. Hansen skriver: «Helt generelt kan man si, at stofprioriteringen i aviserne først og fremmest er en kilde til, hvad aviserne *tror* er stemninger og interesser i samfundet. Den ‘gode historie’ er den enkelte journalists og redaktions suveræne valg.»²⁴

²¹ Dahl 2004: 62

²² Hansen 2001: 15

²³ Clausen 1962: 5

²⁴ Hansen 2001: 13

2.2.2 Gjennomgang av materialet

Hvordan det teoretiske rammeverket brukes i praksis må også gjøres rede for. Som forklart er oppgavens formål å se hvordan den norske pressen skrev om Tyskland og den tyske nasjonen i tidsspennet 1863–1871, og dette gjøres gjennom å analysere dekningen og diskusjonen rundt tre distinkte historiske hendelser i dette tidsrommet: de tre krigene som sammen kan kalles de tyske samlingskrigene; dette er den andre slesvigske krig i 1864, den østerriksk-prøyssiske krig i 1866 og den fransk-prøyssiske krig i 1870-71. Disse historiske øyeblikkene skapte et presseengasjement og interesse i befolkningen som ikke er til stede ved vanlige omstendigheter, og danner med dette i mine øyne de mest gunstige tidsperiodene for å kunne svare på problemstillingens spørsmål.²⁵ Ved hver situasjon har kildematerialets tidsspenn blitt avgrenset ettersom hva som har blitt ansett som relevant. I hovedsak har dette betydd en avgrensing til ca. 2 – 3 måneder før krigsutbrudd og etter fredsslutninger.

Dette arbeidet har i all hovedsak blitt gjort gjennom en gjennomgang av Nasjonalbibliotekets digitaliserte avismateriale, samt bruk av mikrofilmruller fra samme kilde der digitalt materiale ikke var tilgjengelig. I hovedsak er det de største og mest innflytelsesrike avisene og tidsskriftene i perioden som analyseres, med et noe forskjellig fokus på de enkelte avisene fra periode til periode. De mest fremtredende avisene brukt er dagsavisene *Morgenbladet* og *Aftenbladet*, som brukes gjennom hele oppgaven; disse suppleres av ukebladene *Illustreret Nyhedsblad* og det satiriske ukebladet *Vikingen*, samt noen mindre utgivelser, alt ettersom jeg har funnet deres innhold relevant og om avisen faktisk eksisterte ved nevnte tidspunkt. Denne blandingen av dagsaviser, satiremagasin og ukentlige aviser og tidsskrifter ansees av meg som mest hensiktsmessig. Et variert spenn innen kildematerialets utgivelsesformater kan hjelpe med å relativisere avisenes innhold, danne et større helhetsinntrykk av sakene som skrives om, og generelt danne et bedre bilde av pressen som helhet. Der dagsavisene som oftest trykker fersk informasjon med et tabloid preg som gir ett inntrykk, skrives gjerne dypere analyser og artikler omkring den aktuelle tematikken i ukentlig utgitte trykksakene. Med en slik blanding av nyhets – og presse materialet dannes dermed et helhetlig og mer utfyllende bilde av diskursen i samtiden, da både hvilke og hvordan de aktuelle nyhetene legges frem, samt hvordan de drøftes over lengre tid i ukebladene, har hvert sitt bidrag å gi.

²⁵ Eide 2010: 409; Wasberg 1969: 273-78; Spesielt den Fransk-prøyssiske krig i 1870-71 påpeker Martin Eide og G. C. Wasberg at skapte en presseinteresse i det norske samfunnet, men denne oppgaven vil også tydeliggjøre hvordan de andre hendelsene skapte engasjement i den norske offentlighet.

Samtidig, for å få et helhetlig bilde av pressens skildringer har jeg prøvd å nærlese så mye av materialet som mulig, og alle bilag av de aktuelle avisene i de bestemte øyeblikkene har blitt gjennomgått. Det har blitt gitt et spesielt fokus på redaksjonelle artikler og innlegg fra innsendere da disse gir de tydeligste antydningene til de respektive trykksakenes direkte synspunkt og mening. Dette er gjort uten å overse den generelle pressedekningen i periodene da denne også er relevant for det helhetlige bildet avisene skaper over tid. For å innskrenke kildematerialet, samt finne momenter som kan ha blitt oversett ved første øyekast har bruk av spesifikke søkeord blitt brukt gjennom påfølgende gjennomganger under arbeidet og den videre skriveprosessen. Søk etter ord som «Preussen», «Tydskland», «Pangermanisme», «tydske nation» og «germanisme» har gitt diverse resultater.

Deretter har jeg valgt ut artikler og andre deler av avisene jeg har ansett som relevante for de aktuelle temaene som diskuteres i de forskjellige delkapitlene, samtidig som jeg har vært var på viktigheten av deres relevans til oppgavens helhetlige tema og problemstilling. Samtidig bør det påpekes at avisene er trykt i gotisk skrifttype, og søkefunksjonen dermed ofte sliter med å finne spesifikke ord og tema, ettersom både teksttypen er vanskelig å gjenkjenne. Kildematerialets tilstand ofte er av dårlig kvalitet, og for eksempel ordet «Østerrige» og dets relevante former er ofte umulig å søke opp, og har dermed uteblitt fra det sammenlagte søkeresultatet. Slike metodiske forskningsproblemer kan ha bidratt til å forskyve «sannheten» i kildene, men jeg håper at nærlesing og nøye gjennomgang av materialet kan ha bidratt til å i hvert fall gjøre opp for noe av disse problemene.

Kort oppsummert er den valgte metoden en gjennomgang av et større korpus av et utvalgt pressebasert kildemateriale som omtaler tre hendelser i tidsrommet 1863-1871. Disse omfatter gjerne ca. 6 - 9 måneder hver, og inkluderer både en helhetlig gjennomgang av alle bilag, samt nærlesing av de artiklene som oppfattes som relevante. Artiklene gjøres rede for og drøftes ut ifra konteksten de skrives i, og hvordan de forskjellige presseaktørene diskuterer temaet Tyskland og den tyske nasjon som helhet. Retorikken og den generelle diskursen i avisene analyseres så i lys av det teoretiske rammeverket som er gjort rede for, for å danne et helhetlig og forklarende bilde av hvordan temaene i fokus skildres i den norske offentlighet under denne perioden.

2.3 Begreper: Skandinavisme og Pangermanisme

Med nasjonalismebegrepet gjort rede for ovenfor, må begrepene skandinavisme og pangermanisme også utdypes. Begrepene er fundamentale i 1860-tallets norske idéverden, og gjør seg tydelig gjeldende i avisenes fremstilling av Tyskland i perioden.

2.3.1 Skandinavismen

Skandinavismen er i Julius Clausens ord et «begreb, som ikke er let at definere, thi det skifter, som årene går.»²⁶ Det var grunnleggende en politisk, kulturell og mellomnasjonal bevegelse fra midten av 1800-tallet med et hovedformål om et skandinavisk samarbeid, men begrepets innhold betød forskjellige ting for forskjellige aktører på forskjellige tidspunkt.²⁷ Grunnleggende baserte den seg på tanker om en felles skandinavistisk kultur eller nasjon som måtte samles, og begrunnet dette på blant annet i sikkerhetspolitiske henseende.²⁸ Bevegelsen tok mange av trekkene man kunne se i de nasjonalistiske utviklingene i samtiden, og kan betegnes som en «alternativ» nasjonalisme som både vokste parallelt med den norske, og vevde seg inn i denne.²⁹

Skandinavismen hadde sitt høydepunkt i 1840-årene, med studentmøter og oppslutning på grunn av den første slesvigske krig i 1848.³⁰ Selv om ønskene og forhåpningene til de mange forskjellige skandinavistene var varierende, ansees gjerne foreningen av de nordiske folkene til ett samlet folk som kimen av deres politiske mål.³¹ Hvordan dette skulle oppnås var ikke klart, og meningene var mange. Skulle de samles løst i en konføderativ ordning? Eller i en tett sammenknyttet union under en potentat? Var målet å amalgamere de nordiske nasjonene til en felles nasjon? Eller skulle nasjonene samarbeide og leve side om side, men ikke blandes inn i hverandre?³² Et av de viktigste skillene i den skandinavistiske ideologien var om foreningen skulle skje kun langs politiske linjer – en *politisk* skandinavisme som bandt nasjonene sammen under en konge eller stat, eller om en *kulturell* dimensjon også skulle inngå i foreningen, og amalgamere de skandinaviske folkene til én stor nasjon. I det kildematerialet for denne oppgaven begynner er skandinavismen en sterk ideologisk faktor i den skandinaviske idéverden, om ikke den har mistet noe av gløden

²⁶ Clausen 1900: I

²⁷ Glenthøj & Ottosen 2021: 8

²⁸ Sørensen: 2001: 227

²⁹ Sørensen 1997: 14

³⁰ Clausen 1900: I; Sørensen 2001: 232-233

³¹ Sørensen 1997: 14

³² Glenthøj & Ottosen 2021: 8

fra 1840-årene. Allikevel er muligheten for en dynastisk skandinavisme med den svensk-norske Carl XV som samlende regent til stede i det november 1863 nærmer seg.³³

2.3.2 Pangermanismen

Det 19. århundres pangermanisme er en ideologi og idéstrømning med lite forskning på feltet, og dens utbredelse og eventuelle betydning er dermed ikke like tydelig bemerket som skandinavismen.³⁴ Generelt er det lite nordisk og engelskspråklig litteratur om den, og den virker å inngå i det historiografiske «tomrommet» i denne tidsperioden.

Ideologien var en annen «parallell» nasjonalisme som gjorde seg bemerket i norsk idéliv på denne tiden. Den ble utviklet og popularisert samtidig med skandinavismen på midten av 1800-tallet, og dens målsetting kan i stor grad sidestilles med skandinavismens samlingsbaserte idé, men der skandinavismen kun omhandler de nordiske folkene, omkranser pangermanismen alle de *germaniske* folkeslagene.³⁵ Germanere ble ansett som innbyggerne i Nord-Vest Europa utenom Frankrike, som innebar skandinaver og tyskere og kunne inkludere «Engelskmænd og Nordamerikanere», som sammen ble anset å stå i motsetning til de romanske og slaviske folkene.³⁶ Ideologien var på mange måter komplementær med norsk nasjonalisme og den multinasjonale skandinavismen og kan illustreres, som av Øystein Sørensen, som konsentriske sirkler, med pangermanismen som den ytterste omsluttende part.³⁷

Idéens utspring i Norge kom fra en av de ledende skikkelsene i det norske nasjonsbyggingsprosjektet: historikeren P.A. Munch.³⁸ Munch argumenterte for at de nordiske nasjonene kun var en forgreining av den stortyske nasjonen, og gikk til orde for samlingen av alle disse. Årsaken var som i skandinavismen og mange andre nasjonsbyggingsprosjekter i samtiden lagt i sikkerhetspolitiske grunner: «hele Germanismen måtte slutte seg sammen mot faren fra øst, Slavismen».³⁹ Som de to andre ideologiene bygget den også på et historisk element; en idé om et felles opphav, kultur og spesielt felles tro – den protestantiske kristendom – ble ansett som bindeledd mellom de germanske folkeslagene.⁴⁰ I motsetning til skandinavistene anså derimot ikke Munch samlingen av germanerne som noe

³³ Eriksson 1954: 345; 354-55; Glenthøj & Ottosen 2021: 7

³⁴ Sørensen 2009: 61

³⁵ Sørensen 1997: 14

³⁶ Sørensen 2009: 66-67; Sørensen 1994: 34

³⁷ Sørensen 1997: 14

³⁸ Sørensen 2001: 252

³⁹ Sørensen 2001: 253

⁴⁰ Sørensen 2009: 66-67; Sørensen 2001: 253

pressende, men heller som et helhetlig og naturlig fremtidig mål.⁴¹ Pangermanismen var i forhold til skandinavismen er relativt perifer idé; den fikk lite gjennomslag i norsk-nasjonale strømninger. Noe av årsaken til dens lave popularitet i samtiden kan kanskje ligge i skandinavismens motsetning til den – skandinavismen bygger på en sammenslåing *mot* en påvirkning fra større nasjonaliteter, og dermed blir ideologiene gjensidig utelukkende.⁴²

Utenom Munch er den hovedsakelige forfekteren av et pangermansk felleskap i norsk idéhistorie Bjørnstjerne Bjørnson. Fra 1872 forfektet Bjørnson germanismen i tråd med Munchs idéer med et fokus på «blod og kristendom» som de viktigste grunnpilarene for felleskapet, men heller ikke denne gang fant ideologien noe resonans i den norske idésfæren.⁴³

Pangermanismen, slik den fremstilles i denne oppgaven i lys av Munchs teorier, virker å i stor grad ha vært et eksklusivt nordisk fenomen på denne tiden. Innad i Tyskland var det aktivitet for å få samlet de tyske områdene til én nasjonalstat, men en tanke om å innlemme folk senere betegnet «ferndeutsche» virker helhetlig fraværende i perioden.⁴⁴

⁴¹ Sørensen 2001: 255

⁴² Sørensen 2009: 64

⁴³ Sørensen 2009: 64-67

⁴⁴ Urban 2016: 61

3. Historiografi og tidligere forskning

Én av årsakene til å undersøke den norske pressefremstillingen av Tyskland 1863-1871, er temaets sammensatte historiografiske posisjon. Relevant til oppgaven er mangfoldige tema som kan sammenkobles og veves inn i hverandre, og det er svært varierende hvor omfattende og utfyllende de er. Blant de viktigste er spesielt norsk-tyske relasjonshistorie, nasjonalismeforskning, pressehistorie, norsk idéhistorie og generell norsk og tysk statshistorie. I denne gjennomgangen av forskningslitteraturen har jeg valgt å legge spesielt vekt på relasjons – og idéhistorien, samt pressehistorien, da disse både får mest direkte fokus gjennom oppgaven. Nasjonalisme- og statshistorie er tema med stor og relativt allmenn kjent plass i historiefaget, og de relevante momentene blir heller diskutert i kapitlene som redegjør for teori og historisk kontekst.

3.1 Norsk-tyske relasjoner og idéhistorie

Den norskspråklige forskningslitteraturen om interrelasjonelle forhold mellom nasjoner i perioden jeg ser på, også Norge og Tyskland, er en mangelvare. Majoriteten av litteraturen fokuserer, kanskje naturligvis, på okkupasjonen av Norge under andre verdenskrig og tidsperiodene i nær sammenheng med denne. Hoveddelen av den mest relevante litteraturen som ikke relaterer til dette er gjerne skrevet før og under første verdenskrig, og fokuserer i stor grad på pangermanismen, gjerne i sammenheng med Bjørnstjerne Bjørnson, og har en utpreget norsk 1800-tallshistorekarakteristikk. De preges av en prosaisk og narrativt bundet form, og har få likheter med den moderne litteraturen. Fokuset er gjerne biografisk og fortellende, uten de tydelig begrunnede teoretiske og systemorienterte perspektivene en ser i den moderne historieskrivingen. Relasjonen knyttes gjerne til spesielle aktører eller bevegelser på 1800-tallet og deres historiske eller ideologiske verk. Aktører som eksempelvis P.A. Munch, Marcus J. Monrad eller nevnte Bjørnson er personligheter som gjorde utpreget inntrykk på sin samtids idéverden, og skandinavismen og pangermanismen som ideologier er typiske knutepunkt i periodens litteratur.⁴⁵ Eksempler kan være «Pangermanismen i Norge» av Gudmund Schütte fra 1917 eller Birger Knudsens «Signalfeiden» i verket *Bjørnson-studier* fra 1911.

⁴⁵ Litteraturen på disse feltene er ikke nødvendigvis manglende hvis en tar svensk og danske litteratur med i beregningen. Spesielt innen dansk historieskrivning virker de nevnte temaene å ha vært populære. Et fremtredende eksempel er det definerende verket «*Skandinavismen: Historisk Fremstillet*» (1900) av Julius Clausen.

Schüttes artikkel er et typisk eksempel: den gjør kategorisk og grunnleggende rede for de relevante momentene i den moderne pangermanismens innvirkning i Norge, og bærer tydelig preg av sin tids historieskriving. Informasjon, navn og begreper nevnes og sammenknyttes i en uoversiktlig intertekstualitet og metaforståelse av emnene. Allikevel er det faktiske innholdet av historiefaglig kvalitet, og pangermanismen – det absolutt mest overbærende perspektivet i tysk-norsk relasjonsskriving – fremstilles drøftende og i tråd med annen historieskriving.

Mye av det samme kan sies om Knudsens «Signalfeiden». Her fremstilles og redegjøres pressefeiden mellom Bjørnson og den danske presse høsten 1872, temaet var de nordiske nasjonenes forhold til den tyske, og igjen blir pangermanismen fokus. Generelt kan det sies at verkene fra denne perioden bærer et preg av sin tid: diskursene, strømmingene, og begrepene som er gjeldende er i stor grad nært koblet til hendelsene som beskrives. Historien og forståelsen av de hendelsene som fremstilles er for forfatterne nærere i tid, og litteraturen preges dermed av sine omstendigheter.

På 1990-tallet virker det å ha kommet en brytning i dualismen mellom arkaisk pre-1918-historie og den generiske andre verdenskrig-historien, muligens i relasjon til en foredragsserie arrangert av Norsk folkemuseum i 1998. I denne sammenhengen ble essaysamlingen *Tyskland og Skandinavia – Impulser og Brytninger* utgitt, og virker som en av de første virkelige forsøkene på å skildre det tysk-norske forholdet, dersom man ser bort ifra de to overnevnte temaene Signalfeiden og pangermanismen.⁴⁶ Verket tar for seg forskjellige aspekter ved tysk-norsk historie, med et fokus på kulturell og ideologisk påvirkning mellom de to landene, samtidig som Tyskland i seg selv også får en del redaksjonelt fokus. Spesielt fenomener som tysk innflytelse på norsk kunst- og kulturliv, religiøsitet, utdanning eller industrialisering er de områdene med mest søkelys på seg.

Denne tendensen fortsettes i andre etterfølgende verk som *Tyskland – Norge: Den lange historien* og *Jakten på Germania: Fra Nordensvermeri til SS-arkologi* (2009), og gir den norskspråklige forskningen en ny dimensjon inn i det 21. århundre. Det er verdt å nevne at pangermanismen og skandinavismen også tas opp i denne periodens verker. Mye er skrevet i blant annet de overnevnte verkene av spesielt Øystein Sørensen, som trekker frem Bjørnsons forhold til nasjonalismen – og dermed pangermanismen – og fremstiller disse temaene et moderne perspektiv.

⁴⁶ Sigurdsøn & Thorsen 1998: 1

Fokuset på kulturelle og vitenskapelige tilknytninger mellom de to nasjonene i den nye litteraturen skaper likevel mangler i forskningen. Mange av de idéhistoriske og interrelasjonelle koblingene som ble vektlagt på starten av det 20. århundre blir utelatt. Det er dette historiografiske tomrommet jeg ønsker å kunne bidra til i denne oppgaven, med et moderne forskningsbidrag til temaene som i stor grad ble «forlatt» etter første verdenskrig. Allikevel har det med tiden kommet noen verk som står ut og er verdt å benevne, som Glenthøj og Ottosens *Union eller Undergang* fra 2021 og *Norsk Idéhistorie: Kampen om Norges sjel* fra 2001 av Øystein Sørensen. Disse verkene rører ved flere aspekter av forbindelsen Norge – Tyskland, og kombinere de gamle temaene med en moderne historieforskning.

Union eller Undergang er det største og mest inngående norskspråklige verket om skandinavismens historie, men er også mye mer. Det fremstiller mangfoldige dimensjoner av 1800-tallets idéverden og deres relevante aktører og momenter gjennom et imponerende forskningsarbeide og et omfattende litterært korpus. Det er blant litteraturen det nærmeste jeg har funnet noe som tilnærmer seg denne oppgavens tema, idet Glenthøj og Ottosen ofte drøfter og fremstiller hvordan nasjoner som Norge og Tyskland opplever hverandre – og sin stilling til den annen, mer inngående enn noen annen litteratur på feltet.

Det samme kan sies, om ikke sammenlignet med andre faktorer denne oppgaven omfatter seg, om *Kampen om Norges sjel*, som virker å stå igjen som et sentralt verk i den generelle forskningen på norsk 1800-talls idé- og filosofihistorie. Øystein Sørensen fremstiller her et omfattende og dyptgående innblikk i norsk ideologi-, filosofi- og kulturutvikling på 1800-tallet. Det drøftes et mangfold av aspekter som ofte ikke får særlig oppmerksomhet i den norske historieforskningen, og som dermed får sin gjennomførte redegjørelse og fremstilling i dette verket. *Kampen om Norges sjel* og *Union eller Undergang* er blant de verkene jeg trekker mest veksler på i denne oppgaven, idet de tilnærmer seg de relevante aspektene: nasjonal utvikling på et idéhistorisk plan, samt Norges forhold til Tyskland utenfor de generiske mellomstatlige relasjoner.

3.2 Pressehistorie

Like viktig som de overnevnte tema er litteraturen om den norske pressehistorien, i kontekst av problemstillingens formulering og Skinners metodologiske grunnramme. I motsetning til de norsk-tyske relasjonene, har dette området en omfattende forskningslitteratur i Norge. Blant de viktigste og mest sentrale verkene på emnet finner man flerbindsverket *Norsk*

presses historie 1660-2010, hvor første bind *En samfunnsmakt blir til 1660-1880* og Gunnar Christie Wasbergs definerende *Norsk presse i hundre år 1820-1920* fra 1969 er spesielt relevant i denne sammenhengen. Andre sentrale verk er *Norsk Pressehistorie* og Jostein Gripsruds *Allmenningen: Historien om norsk offentlighet*. *Norsk presses historie* er i hovedsak et omfattende og grunnleggende verk som gjør rede for de mer direkte aspektene ved norsk pressehistorie; det fremstiller og redegjør enkeltheter og historien mer enn det drøfter, og bærer preg av å være et redigert verk. Likevel er det grunnleggende i historiografien, og er den mest omfattende og inngående standardverket over den norske pressen i dette tidsrommet. Det gjør rede for både de tekniske og materielle sidene ved pressen, som de i politiske og til dels ideologiske sidene.

Norsk presse i hundre år er *Norsk presses histories* antitese. Wasbergs verk fra 1969 er inngående og drøftende i sin behandling av norsk presse på 1800-tallet, og tar i større grad for seg de ideologiske og idéhistoriske perspektivene av pressehistorien. Enkeltavisene som brukes i denne oppgaven fremstilles hos Wasberg i detalj, og relevante historiske elementer og aktører som ikke benevnes i *Norsk presses historie* drøftes inngående. Wasbergs stil er generelt mer narrativt og analysebasert, og tar for seg de aspektene ved pressehistorien på 1800-tallet *Norsk presses historie* unnlater. Eksempelvis skriver Wasberg mer om utlandsdekningen i avisene, og han drøfter de enkelte avisenes perspektiver og ideologi. Slikt sett komplimenterer og utfyller de to verkene hverandre godt, men ettersom Wasbergs verk er fra 1969 – og det eneste av sitt slag – er det fortsatt tomrom i temaets helhetlige forskningsstatus.

Allikevel opptas majoriteten av innholdet i denne litteraturen *ikke* tidsperioden jeg ønsker å se på. Perioden under søkelyset er plassert mellom to signifikante samfunnshistoriske epoker innen norsk pressehistorie: først liberaliseringen og gjennombruddet av pressen som fenomen fra Struensees reformer på slutten av 1700-tallet og til etableringen av en norsk presse rundt 1814, og etter etableringen av en «partipresse» og pressens virkelige gjennombrudd i den norske befolkning fra ca. 1884.⁴⁷ Dermed havner igjen tidsperioden og temaet jeg ønsker å belyse igjen i et historiografisk tomrom hvor det er skrevet noe, men ikke overveldende mye om temaet direkte.

⁴⁷ For Struensees reformer og deres relevans til pressens utvikling se: Gundersen 2010: 87-88 og Dørum 2017: 75-77; For hvordan pressen endret seg fra 1800-tallets «poetokrati» til det 20. århundres partipresse se: Gripsrud 2017: 249-250 og Ottosen et al. 2012: 51-52.

4. Historisk bakgrunn

I dette kapittelet vil jeg gjøre rede for den historiske konteksten relevant for oppgaven. Dette vil i hovedsak være å skissere et bilde av de tre krigene kollektivt betegnet de tyske samlingskrigene og deres foreliggende årsaker, samt gjøre rede for hvor Norge befinner seg i den samme tidsperioden. Å gjøre rede for den relevante historiske bakgrunnen i denne oppgaven er nødvendig, da dette er konteksten de norske avisene både skriver i, og skriver om. Det Skinner-baserte teoretisk-metodologiske grunnlaget krever en tydelig kontekstualisering av materialet for å danne et bilde av den ønskede meningen avisene legger frem, og å fremstille dette for leseren blir dermed like nødvendig. Jeg vil dermed først gjøre rede for de «store» linjene i Tyskland i perioden, samt samlingskrigene konkret, for deretter å kort gjøre rede for Norges helhetlige situasjon.

4.1 Tyskland på 1800-tallet

I 1863 består det samtiden forstod som «Tyskland» av trettini større og mindre suverene stater, alle innlemmet i den løse konføderasjonen «Det tyske forbund».⁴⁸ Forbundet er en konstruksjon skapt for å holde de tyske områdene både svake i sin natur som oppdelte enkeltstater, men også med en mulighet for felles styrke gjennom gjensidig samarbeid via økonomiske, politiske og sosiale linjer. I det de tyske samlingskrigene begynner, er forbundet dominert av to motsettende stormakter: Preussen – den protestantiske og industrialiserende makten i nord, og Østerrike – et multietnisk, reaksjonært og katolsk keiserrike, i syd.

Fra napoleonskrigene og gjennom 1800-tallet blir tysk kultur og politikk i stigende grad formet av nasjonalistiske strømninger, og det nasjonalismeforskningen gjerne omtaler som «etnisk» nasjonalisme blir den førende tanken.⁴⁹ Et tysk felleskap grunnet i et felles språk, kultur, tradisjoner, historie og religion ble fremstilt og uttrykt, spesielt gjennom filosofer som J. G. Herder, J. G. Fichte, Friedrich Ludwig Jahn og Ernst Moritz Arndt; disse tankene fikk sterk grobunn i datidens tyske idéverden, og den tyske fellesskapsidéen grodde i omfang og popularitet.⁵⁰ Blant de mest sentrale idéene i den generelle nasjonalismetanken på 1800-tallet var behovet for en felles stat for alle av nasjonens medlemmer; i samsvar med

⁴⁸ Schulze 1991: 58

⁴⁹ Etnisk nasjonalisme, også kalt «østlig» nasjonalisme, grunnes i tanken om et felles etnisk opphav, og var den dominerende måten å forstå nasjonalisme i 1800-tallets Europa. Det motsettende begrep «vestlig» eller statsborgerlig nasjonalisme, grunnes til motsetning felleskap rundt lover og institusjoner. For mer om dette se f.eks. Smith 2010: 42-47

⁵⁰ Berger 2006: 44

disse nasjonalistisk-ideologiske strømningene var dermed et av målene for den tyske nasjonalismen det: en felles tysk nasjonalstat som ble styrt av og for tyskere.

Hvordan en slik samling skulle gjennomføres var derimot et svært bestridt tema; de to mest fremtredende løsningsforslagene var den småtyske (*kleindeutsche*) og den stortyske (*großdeutsche*) løsningen. Dikotomien mellom de to løsningene lå i spørsmålet om det multietniske Østerrike skulle være med i en eventuell tysk stat eller ikke, og hvis dette skulle være med, skulle alle delene eller kun de tyske områdene bli innlemmet?⁵¹ Selv om mange løsninger ble foreslått, ble det i realiteten etter hvert et spørsmål om Tyskland skulle samles under et prøyssisk eller et østerriksk hegemoni; om Tyskland skulle bli en mer enhetlig, sammenknyttet og sannsynligvis militaristisk stat under Preussen, eller en løst sammenknyttet konglomeratstat under det habsburgiske Østerrike.⁵²

Den «tyske gordiske Knude» som Jonas Lie beskriver den, løses gjennom tre kriger kollektivt kjent som «de tyske samlingskrigene».⁵³ Preussen, ledet av den nylig utnevnte premier-ministeren Otto von Bismarck, gir seg utpå en dristig uten- og innenrikspolitikk. Gjennom dyktig politisk manøvrering, gunstige hendelser på den europeiske politiske scene og en vektlegging av gjennomført *realpolitik* blir Preussen involvert i de tre krigene i tidsperioden 1864-71. Krigene mot henholdsvis Danmark, Østerrike og til slutt Frankrike resulterer i Østerrikes eksklusjon og Preussens hegemoni som overmakt i de tyske områdene. Gjennom annekteringer, politiske og sosiale reformer, allianser og økonomiske samarbeid som resultater og virkninger av disse krigene, knytter Preussen de andre statene til seg selv. Utviklingen kulminerer deretter i opprettelsen av det tyske keiserriket, med kongen av Preussen som keiser i januar 1871. Dermed har den tyske «Eenhetstanke» i «kleindeutsch» form blitt en realitet; den tyske nasjon har én felles stat, kulturelt og politisk dominert av den prøyssiske fraksjonen av befolkningen.

4.2 Norge i 1863–71

For å etablere videre grunnleggende kontekst, må det også kort gjøres rede for hvilken tilstand Norge befinner seg i under denne tidsperioden. Norge har i 1863 – 71 blitt en stabil og konsolidert nasjonalstat, med embetsmannsregimet på sitt hegemoniske toppunkt.⁵⁴ Regimet

⁵¹ Pflanze 1990: 26

⁵² For mer om Tysklands posisjon mellom Preussen og Østerrike se: Schulze 1991: 89-96 og Breuilly 2011: 50-54

⁵³ *Illustreret Nyhedsblad*: 1. 7. 1866.

⁵⁴ Myhre 2015: 144

styres av den unge og utenrikspolitisk ambisiøse unionskongen Carl XV og hans regjering. Videre forgreinet maktapparatet seg gjennom den dominerende intelligentsiaen som utgjorde majoriteten av embetsmannsregimet, gjennom Stortinget og administrasjonen i landet. Blant de største personlighetene finner man Frederik Stang, Johan Sverdrup, A. M. Schweigaard og Ole Richter, alle sentrale aktører i den norske staten på midten av 1800-tallet. Politisk var nasjonen enda ikke tydelig splittet blant fraksjonene som gjør seg gjeldende i 1884 og senere 1905, men konturene av de forskjellige partiene viser seg allerede.

4.2.1 Den politiske tilstanden

På den ene siden av spekteret finner man den konservative og regimevennlige parten som regjerte. Denne parten var i stor grad sentrert rundt førstestatsråd Fredrik Stang og en mindre gruppe sentrale politikere, og ble gjerne kalt «det Stangske System». Grupperingen i «det Stangske System» var regime – og unionsvennlige, og symboliserte den godt etablert i embetsmannsstanden og dens interesser.⁵⁵ En tydelig liberal økonomisk politikk, konservatisme og motstand mot politisk reform var blant de mest sentrale karakteristikkene av regimet. Samtidig var regjeringen utpekt av kongen uten innvendinger fra Stortinget, og utøvde en betraktelig utstrakt makt i perioden. Årlige Storting ble ikke vedtatt før i 1869, og nasjonalforsamlingen kunne dermed ikke overvåke regjeringens aktivitet.⁵⁶ Embetsmannsregimet var dermed på sin topp i denne perioden, og den lille grupperingen kunne utøve betydelig makt over staten som helhet.

I opposisjon til regimet finner man en blanding av blant annet bønder, akademikere og næringsdrivende. Dette er den opposisjonelle siden som senere blir kalt «Venstreopposisjonen».⁵⁷ Ved dette tidspunktet har disse politiske kreftene enda ikke kommet sammen som en enhetlig aktør, og deres ønsker og mål er svært varierte. Fraksjonen mest relevant for denne oppgaven er kreftene som utgjorde den kortlevde Reformforeningen fra 1859 – 60.⁵⁸ Dette var et tidlig forsøk på en form for partigruppering på Stortinget, og var en samling av flere av de opposisjonelle kreftene i Stortinget. De representerte en blanding av den eldre bondeopposisjonen og reformønskende intellektuelle, og jobbet for reformer i demokratisk, nasjonalistisk og sosialliberal retning.⁵⁹ Det er mye av de samme kravene og

⁵⁵ Seip 1981: 112

⁵⁶ Seip 1971: 401

⁵⁷ Myhre 2015: 259

⁵⁸ Seip 1971: 366

⁵⁹ Sørensen 2001: 296

målene en ser i opposisjonen videre på 1860-tallet. Under personligheter som Bondevennernes Søren Jaabæk og senere Venstre-leder og statsminister Johan Sverdrup kjempet de i Jens Arup Seips ord for «direkte valg, utvidet stemmerett, årlige storting, en regjering i overenstemmelse med stortingets flertall, jury, og dertil utvidet kommunalt selvstyre», i motsetning til det paternalistiske og formyndende embetsmannsregimet.⁶⁰ Under denne oppgavens tidsspenn har ikke denne opposisjonen oppnådd mange mål, men den videre utviklingen etter innføringen av årlige Storting i 1869 vinner de flere sentrale politiske kamper mot regimet.⁶¹ Ved utgangen av 1871 har de konsolidert seg som en relativt stabil og samlet politisk motstand mot regimet, og deres arbeid kulminerer i parlamentarismens innføring i 1884.⁶²

4.2.2 Nasjonal utvikling

Viktigst for denne oppgavens tematikk er allikevel tilstanden de nasjonale, sosiale og kulturelle aspektene ved Norge er i perioden 1863 – 71. På midten av 1800-tallet er Norge midt i en omfattende nasjonsbyggingsprosess. I kjølvannet av statsdannelsen i 1814 etablerer det seg en trang og ønske om å finne *det norske*, en selvforståelse av den norske kulturen og historien *i seg selv* utenfor forbindelsen med Danmark.⁶³ Nasjonen driver en kontinuerlig skapelse av for eksempel kollektive myter og sagn – eksempelvis Asbjørnsen og Moes innsamling av eventyr.⁶⁴ En generell romantisering og idolisering av norske tradisjoner og verdier skulle etablere en kontinuitet til en felles fortid, som igjen skulle gjenspeile det ekte norske.⁶⁵ Som i Tyskland er dette en utvikling tydelig i tråd med den typiske nasjonale og nasjonalistiske utviklingen på 1800-tallet, og en veldig typisk utvikling for samtidens Europa. Sentralt for denne «jakten på det norske» var det norske bondesamfunnet. De symboliserte i Sørensens ord «det egentlige uttrykket for Norges sjel, og den norske nasjonens felleskap og særtrekk».⁶⁶

Det er dette Norge man finner i 1863-71. En konsolidert og selvstendig stat som prøver å finne seg selv i union med Sverige. De politiske og administrative elementene er utviklet og til stede, og teknologiske og sosiale nyvinninger knytter landet tettere og tettere sammen. Det kulturelle og intellektuelle åndslivet utvikles, og gjennom nasjonalistiske

⁶⁰ Seip 1981: 88

⁶¹ Myhre 2015: 255

⁶² Seip 1990: 1

⁶³ Seip 1998: 99-100

⁶⁴ Hodne 1998: 128-131

⁶⁵ Masdalen 2015: 169

⁶⁶ Sørensen 2001: 163

føringer er dannelsen av et norsk nasjonalt selvbilde en sentral del av den dominerende idéverden. Spesielt de kultur – og statshistoriske elementene er med på å etablere et nasjonalt «vi», med felles tradisjoner, historie og verdier som kobler den unge nasjonen sammen.

5. Kildemateriale

5.1 Pressen

I henhold til denne oppgavens formål om å undersøke aspekter av pressen, er det nødvendig å presentere de kildene jeg har valgt i dette henseende. Som nevnt tidligere ønsker jeg å både undersøke og presentere et helhetsinntrykk av hvordan pressen fremstiller den tyske nasjonen. Dessverre er det ikke mulig å gjennomgå *alt* av tilgjengelige pressekilder fra denne tiden, så kildematerialet må nødvendigvis innskrenkes til et representativt utvalg. Dette utvalget er i hovedsak *Morgenbladet*, *Aftenbladet*, *Illustreret Nyhedsblad* og *Vikingen*. Ettersom det tilgjengelige materialet øker tydelig i omfang i løpet av de ti årene som undersøkes, brukes flere og mer varierte kilder rundt 1870-71 enn i årene før. Et slikt grep gjenspeiler dermed det økende pressetilbudet i datidens Norge, samtidig som det kan dekke over mangler i det grunnleggende materialet, en faktor som gjøres rede for ved gjennomgang av de enkelte avisene.

I hovedsak er de fire overnevnte trykksakene valgt fordi jeg anser dem til å sammen utgjøre et representativt utvalg av pressen som helhet i perioden 1863-71. De utgjør den mangfoldige og motsettende avisverden som danner offentligheten i de norske storbyene, og samtidig er de alle blant de største opplagene i samtiden. De utgjør en helhet bestående av konservative og liberale meninger, intelligentsia og motkultur, alt innad konteksten av det lesende, hovedsakelig urbane, publikum. Historisk kontekstualisering er etablert som en hjørnestein av denne oppgavens teori. Det er dermed hensiktsmessig med en gjennomgang av de nevnte avisene: *Morgenbladet*, *Aftenbladet*, *Illustreret Nyhedsblad* og *Vikingen*. Slik får man både en forståelse av hvor disse avisene står i det norske politiske landskapet på 1860-tallet, samt en mer kilderettet innsikt i hvordan de fungerer rent praktisk, noe som ikke nødvendigvis er selvsagt for eventuelle lesere, siden avismediet har gjennomgått store forandringer fra 1860-tallet til i dag.

5.1.1 *Morgenbladet*

Som datidens både største og viktigste dagsavis, står *Morgenbladet* sentralt som én av de viktigste kildene denne oppgaven bygger på.⁶⁷ Etter å ha startet som en opposisjonsavis 1819 ble den på midten av 1800-tallet mer og mer konservativ og unionsvennlig under den nye

⁶⁷ Eide 2010: 405

redaktør Christian Friele, og var i denne perioden det konservative og styresmakts-vennlige presseorgan i Norge.⁶⁸ Den omtales som «avisen som ga paroler i stedet for å motta og følge direktiver», og var den mest innflytelsesrike og omtalte avisen i sin samtid.⁶⁹ Styrt av den polemiske «direktøren for den offentlige mening»: redaktør Friele, ble avisen i denne tiden den som både reflekterte og dannet den rådende opinionen blant den styrende embedsmannseliten.⁷⁰ Grensen mellom avisens og redaktørens mening var ofte overlappende og utydelig, og deres innflytelse var enestående.⁷¹ Med sin skarpe penn «puffet de politikere som Frederik Stang og A. M. Schweigaard opp og frem» i politikken, og fungerte i effekt nærmest det vi i dag vil kalle «den fjerde statsmakt».⁷² Avisen kom i hovedsak med konservative og elitepolitiske meninger, og Friele «kjempet så forbitret han kunne mot alle de tendenser av politisk eller kulturell karakter som han fryktet kunne rokke stabiliteten».⁷³ Dette vil i stor grad si en innbitt og kontinuerlig kamp mot liberal «venstresidepolitikk», manifestert i den «venstreopposisjonen» som tok makten ved parlamentarismens inntog i 1884, og for de konservative og systemfaste politiske prinsippene i sin samtid. Allikevel er det nødvendig å påpeke at *Morgenbladet* og dets redaktør ikke automatisk samsvarer med alt som kan betegnes konservativt og unionsvennlig i perioden. Eksempelvis var *Morgenbladet* for kampsaken om årlige storting: møtt med ryktene om et mulig ridderkors fra kong Carl XV, svarte redaktør Friele at «om den ulykke skulde ramme ham, var det ingen anden vei levnet ham end at emigrere».⁷⁴

5.1.2 *Aftenbladet*

Aftenbladet fungerer på mange måter som *Morgenbladets* motpol i kildematerialet. Denne opposisjonelle dagsavisen ble etablert som en videreføring av vittighetsavisen *Krydseren* i 1855, og ble drevet av flere medlemmer av «venstreopposisjonen».⁷⁵ Bidragsytere som senere statsminister og venstremann Ole Richter, «nasjonalskalden» Bjørnstjerne Bjørnson og redaktør Ditmar Meidell var alle med på å forme *Aftenbladet* som en motvekt til *Morgenbladets* konservative paradigme.⁷⁶ Avisen var mer aktiv i flere sfærer av det offentlige

⁶⁸ Norland 2010: 220

⁶⁹ Eide 2010: 404

⁷⁰ Eide 2010: 400

⁷¹ Eide & Larsen 2017: 198

⁷² Eide 2010: 403

⁷³ Wasberg 1969: 72

⁷⁴ Wasberg 1969: 72

⁷⁵ Wasberg 1969: 57

⁷⁶ Wasberg 1969: 57

liv i Norge enn sin konservative motpart, og fokuserte mye på kultur, kunst og skjønnlitteratur, aspekter *Morgenbladet* og Friele ofte neglisjerte.⁷⁷ Gunnar Wasberg kommenterer at «å følge *Aftenbladet* gjennom de 36 år [de eksisterte], vil være det samme som å bli delaktig i størstedelen av det som skjedde i Norge gjennom dette tidsrom. Avisen gav uttrykk for de sentrale tanker i samtidens kulturdebatt.»⁷⁸ I motsetning til *Morgenbladet* fokuserer avisen oftere på forskjellige aspekter ved debattene og sakene som blir tatt opp i samtiden, en redaksjonell linje som kommer tydelig frem i denne oppgaven, da de ofte trykket redaksjonelle ledere og andre artikler mer relatert til de kulturelle og ideologiske delene av debatten enn sin motpart.

I hovedsak kan *Aftenbladet* karakteriseres som et opposisjonsorgan mot det embetsmannsstyret og «stangske system» *Morgenbladet* representerer.⁷⁹ De kjempet for den vesteuropeiske liberalismen og de «moderne» politiske idéene som manifestert i venstreopposisjonen og «reformforeningen», og fungerer slik som den naturlige motpolen til *Morgenbladet* gjennom denne oppgaven. Avisen står for de liberale og reformsinnede strømningene på denne tiden, og kjempet for saker som parlamentarisme og allmenn stemmerett.⁸⁰ Det betyr derimot ikke at de to avisene alltid er uenige, og jeg viser flere ganger til at de faktisk er mer enige enn uenige under disse hendelsene. Derimot er det det redaksjonelle fokuset, og hvordan de to avisene diskuterer og presenterer saker som tydelig skiller de fra hverandre. *Morgenbladet* og *Aftenbladet* har tydelig to forskjellige måter å diskutere og fremlegge et tema, og hvilke aspekter av disse de tillegger viktighet.

5.1.3 *Illustreret Nyhedsblad*

Illustreret Nyhedsblad var i motsetning til de overnevnte publikasjonene ikke en dagsavis, men et ukeblad. Det ble etablert i 1851, med formål om å «informere og opplyse om kunst, industri, arkitektur, historie, antropologi og aktuelle illustrasjoner».⁸¹ Dette innebar et fokus på detaljerte xylografiske illustrasjoner og biografier av kjente personligheter, malerier og lignende, som skulle hjelpe til med en allmenn danning og utdanning av den lesende befolkningen.⁸² Under redaktør Paul Botten-Hansen, en sentral og bekjent litterat i Norges intellektuelle miljø, ble *Nyhedsbladet* en sentral del av den diskuterende kulturoffentligheten i

⁷⁷ Wasberg 1969: 59; Eide 2010: 405

⁷⁸ Wasberg 1969: 58-59

⁷⁹ Julsrud 2010: 24

⁸⁰ Julsrud 2010: 24

⁸¹ Eide & Larsen 2017: 191

⁸² Eide & Larsen 2017: 191

Norge på midten av 1800-tallet.⁸³ Det fikk inn bidrag av personligheter som Ivar Aasen, Camilla Collett, Henrik Ibsen og Bjørnstjerne Bjørnson⁸⁴

I 1861 ble *Illustreret Nyhedsblad* kjøpt opp av Jonas Lie, og selv om både Botten-Hansen og Lie helst ville unngå «vidløftige politiske Afhandlinger» og «Slagsmaalspolitik», trykker de i perioden flere interessante politiske og kulturelle avhandlinger til interesse for oppgavens problemstilling.⁸⁵ Lie ønsket selv at bladet skulle fungere som et kulturpolitisk organ, og i motsetning til *Morgenbladet* og *Aftenbladet* står redaksjonen offisielt for en politisk nøytral linje. De fleste artiklene som gjennomgås er skrevet av Lie selv, og fungerer som drøftende og inngående artikler om kulturelle og ideologiske aspekter og forskjeller om nasjonalisme, kultur og statsliv.⁸⁶ At Lie ikke klarer å holde seg helt unna disse «vidløftige» avhandlingene gjør heldigvis at bladet tilfører en ny dimensjon av «pressen» i denne oppgaven: *Nyhetbladet* fungerer slik som det kulturelle og mer «intelligentsia»-pregede bidraget i denne oppgavens kildekorpus, der spesielt Lie i sin spalte «Maanedlig Politik Revue» kommer med dyptgående analyser og perspektiver som ikke alltid kommer frem i den mer polemiske og aktuelle dagspressen. Dessverre gikk *Nyhetsbladet*, etter hard konkurranse med blant annet Bjørnsons *Norsk Folkeblad*, inn i 1866, og kan dermed bare brukes for periodene 1863-64 og 1866.⁸⁷

5.1.4 Vikingen

Det siste elementet av det grunnleggende kildematerialet er satire- og vittighetsmagasinet *Vikingen*. Dessverre virker denne utgivelsens historiografiske situasjon å i større grad være mangelfull enn de tre overnevnte, og lite er skrevet om dets posisjon i den norske offentligheten, selv om det var sin tids største satiremagasinet. Symptomatisk for dets situasjon er dens posisjon i flerbindsverket *Norsk presses historie*. I dette verket drøftes ikke *Vikingen*, men refereres til flere ganger over flere av bindene.⁸⁸ *Vikingen* posisjoneres som et element «utenfor» den allmenne presse, og refereres kun til som et objekt som satiriserer rundt de «seriøse» presseelementene.

⁸³ Larsen 2012: 81; Eide & Larsen 2017: 193

⁸⁴ Eide & Larsen 2017: 191

⁸⁵ Eide & Larsen 2017: 193

⁸⁶ Larsen 2012: 85

⁸⁷ Eide & Larsen 2017: 194

⁸⁸ Verken i *Norsk presses historie bind 1* eller i oversiktsverket *Norsk presses historie bind 4*, hvor alle aviser er fremstilt i alfabetisk rekkefølge, gis ikke *Vikingen* mye direkte plass; derimot blir det referert til sporadisk i redegjørelsen av andre aviser og blader, og viser dermed sin underliggende posisjon i norsk pressehistorie.

Magasinet ble etablert i 1862, og ble fort Norges dominerende satireblad med en ekstensiv bruk av karikaturer og andre tegninger.⁸⁹ Bladets skapere og redaktører, Olaf Skavlan, Johan Vibe og J. H. Schönheyder ønsket å fylle et tomrom i den norske lesende offentlighet: det humoristiske og satiriske elementet, da «Avisernes Spalter rummede ikke meget av den slags Vid, – det haardt betrængte Spalterum hadde ingen Plads for den gode akademiske Humor».⁹⁰ Bladet stiller seg slikt politisk nøytralt, og «hugger i øst og stikker i vest» som Bredo Berntsen skriver.⁹¹ De kommenterer og satiriserer om alle de mest relevante og sentrale aktører og hendelser i samtiden, både av politisk og kulturell art, og satiriserer dermed naturligvis mye rundt Tyskland, den tyske nasjonen og Norges forhold til denne nasjonen i perioden 1863-1871.

I denne oppgaven fungerer *Vikingens* satiriske element som en motvekt til de polemiske og inngående artiklene og meningene som kommer frem i de tre andre utgivelsene. Med humor og ironisering rundt de hendelsene og objektene som diskuteres i den norske offentligheten, gir *Vikingen* et «jordnært» og mindre idealistisk bilde av hendelsene. Samtidig er bladets illustrasjoner og karikaturer viktige for oppgavens helhet. De konkretiserer og viser billedlig mange av de relevante poengene som diskuteres på en interessant og ikke minst *annerledes* måte, og skaper mange humoristiske poeng av datidens uten- og innenrikspolitiske begivenheter. Samtidig kan det argumenteres for at disse karikaturene bidrar til å danne en visuell forståelse av objektene de karikerer for leseren, og dermed har en viktig posisjon som opinions- og forståelsesdannende aktør.⁹²

5.2 Avisenes utseende og oppbygning

Avisene og ukebladene på 1860-tallet hadde mange likheter med moderne papiraviser, men med henblikk på deres materialitet skiller de seg likevel betraktelig fra dagens aviser. Dagsavisene, som *Morgenbladet* og *Aftenbladet*, bestod av fire store sider med forskjellig innhold. Formatet var basert på fem kolonner på hver side, hvor de to første sidene som regel var forbeholdt aktuelle nyheter og ledere, og side tre og fire for mer notisbaserte spalter og

⁸⁹ Berntsen 1999: 41

⁹⁰ Aftenposten: 4. 10. 1902; Litteratur om *Vikingen* er det lite av, og dermed har jeg tatt *Aftenpostens* informative artikkel i anledning satiremagasinets 50-års jubileum i bruk som litteratur.

⁹¹ Berntsen 1999: 40

⁹² At karikaturer og illustrasjoner i avisene kan ha bidratt i danningen av en opinion og visuell forståelse av objektet Tyskland står i relasjon til den overnevnte selvforståelsen til *Illustreret Nyhedsblads* redaksjon. Satiriske illustrasjoner i *Vikingen* kan ha bidratt like mye i dannelsen av den visuelle dimensjonen av den norske erkjennelsen av det tyske. For mer om illustrasjonene i pressen se: Eide & Larsen 2017: 190-195 og Johansen 2010: 391-400

diverse reklame. Alle avisene er trykket med datidens dominerende skriftfont: gotisk skrift. Denne skrifttypen var standard i norske aviser helt til begynnelsen av det 20. århundre.⁹³ For en moderne leser er forskjellen i typografien påfallende, der den gotiske skriftformen er tettere og har mindre unike enkeltbokstaver, og er dermed vanskeligere å både tyde og lese.

Første side inneholder som oftest dagens leder og relevante nyhetsartikler, samt den faste spalten «Kristiania» som informerer om nyheter og informasjon som har tilkommet avisen gjennom hovedstaden. Ledere og hovedartikler kan være ting som «Generalstaben og dens Mænd» eller «Tomt for nyt Rigshospital», og plasseres som oftest i de to eller tre første kolonnene.⁹⁴ «Kristiania»-spalten inneholder ofte forskjellige artikler fra innen- og utenriksnyheter, og som oftest uten artikkeltittel. Spalten dukker som regel opp mot slutten av forsiden eller starten av side to, alt avhengig av innholdets relevans og aktualitet. Felles for alt innhold i avisene er mangelen på forfatternes navn, da anonymitet i pressen var et viktig element av det offentlige ordskiftet i samtiden, og når artiklene inneholder en signatur, er dette alltid pseudonymer som «X.».⁹⁵ I denne oppgaven er det innholdet fra de to første delene av avisene som brukes, da det er disse som diskuterer og drøfter datidens aktuelle tematikk.

På de resterende sidene tre og fire er det hovedsakelig informasjon og nyheter innen økonomi og logistikk i faste notisspalter som tar plass. «Ankomne og afgaaede Skibe», «Anmeldte Reisende» og «Telegrammer – fra det Norske Telegrambureau» er blant de vanligste faste spaltene som informerer om livet i hovedstaden og de viktigste meddelelsene fra utlandet. Siste side er utelukkende reklame for diverse aktuelle eller sesongbaserte varer, som «nye hamburgerskinker», «sorte franske damehandsker», eller «et parti Fjeld-Smør».⁹⁶ For å illustrere hva det er som gjøres rede for her, er eksemplaret alle overnevnte eksempler er tatt fra vedlagt nedenfor:

⁹³ Ottosen et al. 2012: 57

⁹⁴ *Morgenbladet*: 11. 3. 1864.

⁹⁵ Johansen 2017: 144-146

⁹⁶ *Morgenbladet*: 11. 3. 1864.

Morgenbladet.

Ritcheim den 11de Mars 1864

4te Hefte

Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864.

Overførelse af Vest-Sjælland
Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864.

Forfatteren af den nye Lov
Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864.

Forfatteren af den nye Lov
Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864.

Forfatteren af den nye Lov
Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864.

Forfatteren af den nye Lov
Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864.

Forfatteren af den nye Lov
Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864.

Forfatteren af den nye Lov
Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864.

Forfatteren af den nye Lov
Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864.

Forfatteren af den nye Lov
Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864.

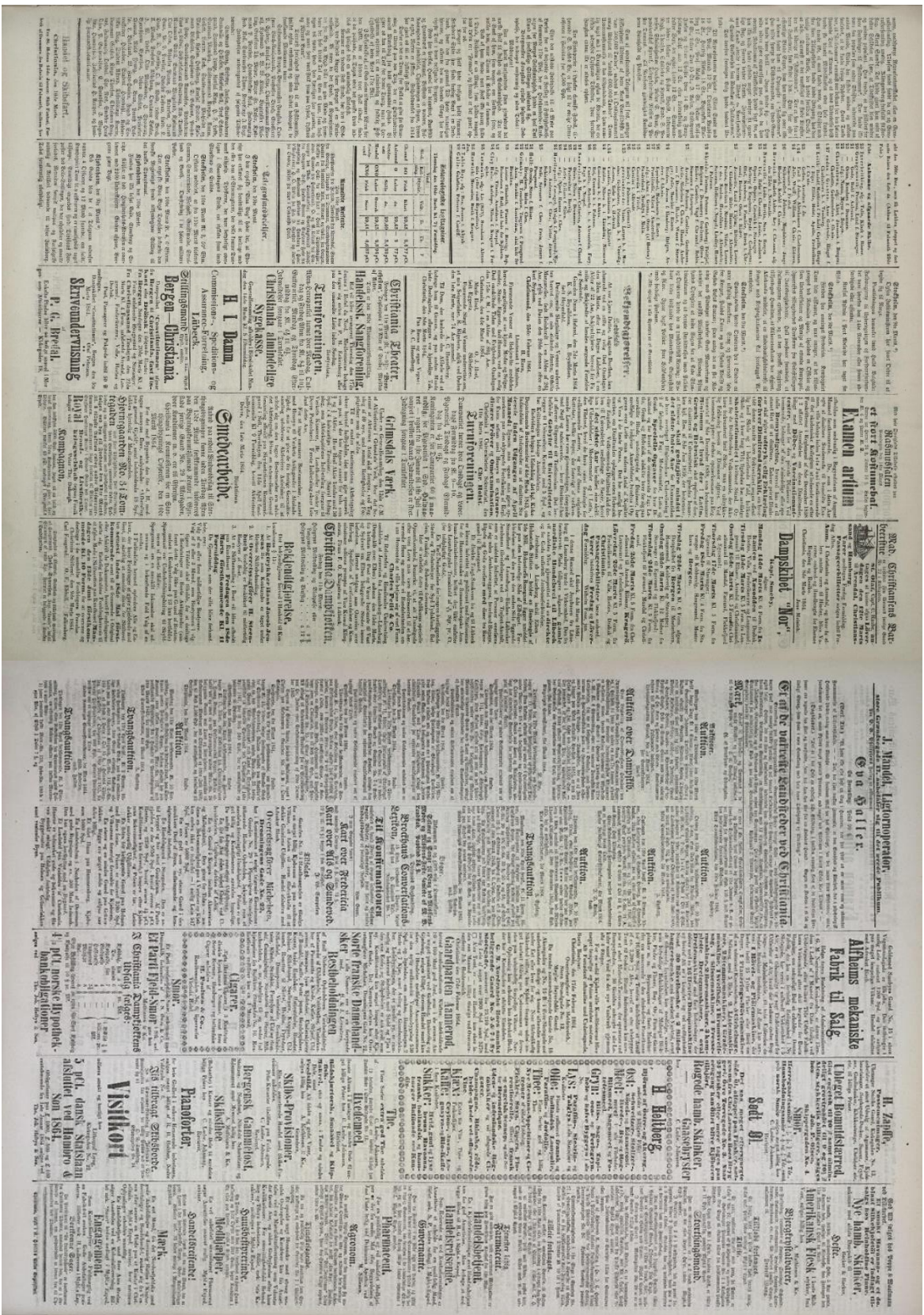
Forfatteren af den nye Lov
Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864.

Forfatteren af den nye Lov
Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864.

Forfatteren af den nye Lov
Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864.

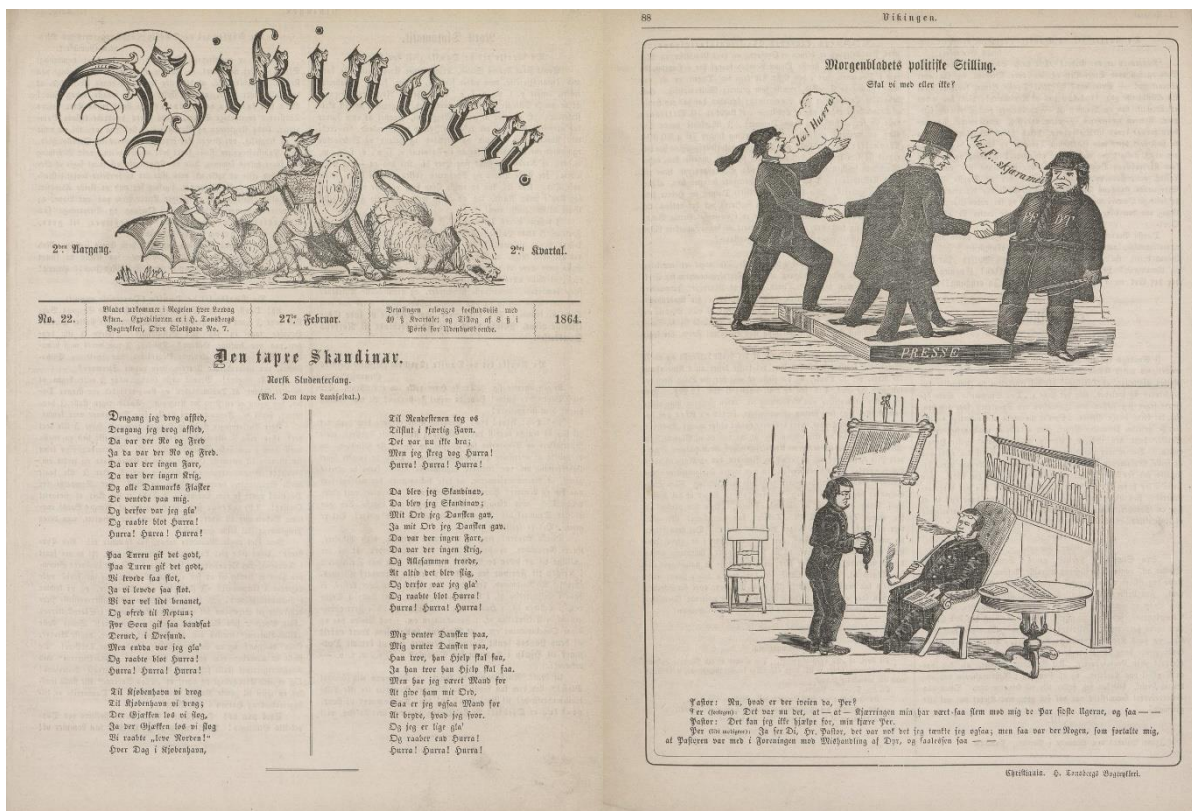
Forfatteren af den nye Lov
Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864. Den 11de Mars 1864.

Illustrasjon 1: Morgenbladet 11. mars 1864

Illustrasjon 1: Morgenbladet 11. mars 1864

Ukebladene *Illustreret Nyhedsblad* og *Vikingen* er også som regel på fire sider, men med store forskjeller fra dagsavisene. Formatet er mindre, og uten de tydelige kolonneinndelingene. Teksten er som regel med større mellomrom mellom objektene, og mye av sideplassen dedikeres til illustrasjoner og innsatte elementer. Spesielt *Illustreret Nyhedsblad*, med sitt fokus på illustrasjonenes dannende formål, bruker mye av plassen til de detaljerte xylografiene, gjerne med en kortere forklarende biografi som tillegg.⁹⁷ Forsiden til *Nyhetsbladet* er som oftest tre enkle kolonner med mer avstand mellom seg, og *Vikingens* forside består oftest av et egenkomponert satirisk vers eller dikt med vedlagt melodi. *Vikingen* dedikerer også alltid hele siste side til sine satiriske karikaturtegninger, og det er som oftest disse som brukes i denne oppgaven. Disse tegningene refererer ofte til nummerets overordnede tema, og går ofte i tandem med diktet eller verset på første side. Igjen er nummere av *Vikingen* og *Illustreret Nyhedsblad* vedlagt under for tydeliggjøring, med et helt nummer *Illustreret Nyhedsblad* og en typisk forside og bakside fra *Vikingen*:

Illustrasjon 2: Vikingens forside og bakside 27. februar 1864

⁹⁷ Eide & Larsen 2017: 190-194

Nyhedsblad

År 26. | Nr. 100 | Christiania den 1. Juli 1866. | 15. Nr. 100.

1866

1866

1866

1866

Illustreret Nyhedsblad

1866

1866

Illustreret Nyhedsblad

1866

1866

Illustreret Nyhedsblad

1866

1866

1866

1866

1866

1866

1866

Illustreret Nyhedsblad

1866

Illustreret Nyhedsblad

1866

Illustreret Nyhedsblad

1866

Illustreret Nyhedsblad

1866

Illustreret Nyhedsblad

1866

Illustreret Nyhedsblad

1866

Illustrasjon 3: Illustreret Nyhedsblad 1. juli 1866.

6. 1863-64: Den andre slesvigske krig

I dette kapittelet gjøres det rede for presses fremstilling av krigen mellom Danmark og de allierte tyske statene Østerrike og Preussen; dette med et fokus på det tyske element og momenter spesielt relevant til Norges forhold til Tyskland på forskjellige nivå. Kapittelet tar for seg perioden fra Christian IXs tronbestigelse i november 1863, og slutter med Danmarks tap og krigens effektive slutt sommeren 1864. Det veksles innad i delkapitlene fortløpende mellom redegjørelse av de enkelte avisenes fremstilling og drøfting av krigen, og mer inngående drøfting og analyse av innholdet i et større perspektiv. I hovedsak er analysen tuftet på avisenes diskusjon rundt den tyske nasjons forhold til Norge, og hva denne diskusjonen kan si om Norge og dets selvoppfattelse i samtiden. Samtidig introduseres flere teoretiske forståelser og idéhistoriske grunnlag som er sentrale for oppgavens helhetlige forståelse, som terskel- og enhets-prinsippene, samt den hegeliensk-inspirerte historieforståelsen uttrykt av Marcus Monrad:

6.1 Realpolitiske perspektiver

I første delkapittel skildres hvordan situasjonen i Danmark får en økende sentral posisjon i det norske pressebildet. Sikkerhetspolitiske forståelser og redegjørelse av situasjonen i Danmark og Tyskland dominerer deknningen. Ettersom situasjonen blir mer akutt, får nasjonalistisk ladet retorikk og skandinavistiske strømninger plass i spaltene. Spesielt «den nordiske nasjons» forhold til den tyske blir etablert i denne perioden, og legger grunnlaget for en videre diskusjon:

Med Frederik VIIIs død og Christian IXs påfølgende tronbestigelse i midten av november 1863, begynner den norske presses Tysklands-relaterte dekning å øke i takt med landets opplevde relevans til hendelsene i Danmark. I Danmark har akkurat novemberforfatningen – kimen til konflikten mellom Danmark og det tyske forbund – blitt signert, og de diplomatiske fiendtlighetene begynner.⁹⁸ På dette tidspunktet virker både *Morgenbladet* og *Aftenbladet* å ha en tydelig oversikt over situasjonen, samtidig som saken tar mye plass i avisene, noe som

⁹⁸ Årsakene til Forbundets fiendtlighet mot novemberforfatningen ligger i at dens formål var å binde det dansk-dominerte hertugdømmet Slesvig tettere til Danmark. Slesvig var legislativt bundet til det sydligere tyskdominerte fyrstedømmet Holstein, og de nasjonalistiske kreftene i Tyskland så på forfatningen som et overgrep mot tysk-nasjonale interesser i området. For mer om Slesvig-Holstein-spørsmålet se Steefel 1932: 3-54 og Glenthøj 2014: 118-147.

viser dens interesse i mediebildet i november 1863. Hvordan situasjonen kom til å utarte i Danmark var fortsatt ganske usikkert i den fjerde uken av november, og med dette er *Morgenbladets* artikkel «Pangermanisme – Protestantisme – Katolicisme», på trykk den 23. samme måned påfallende, og et godt startpunkt for denne gjennomgangen.⁹⁹ I denne lengere redaksjonelle artikkelen signert «C.», kommer mange argumenter og poeng som vil gjøre seg gjeldende for den norske presses retorikk under den kommende dansk-tyske strid, men også for diskursen rundt Tyskland de kommende årene.

I artikkelen diskuterer avisen i dybden situasjonen de tyske statene befinner seg i og det «forenede Nordens» forhold, i samtid og eventuell fremtid, til denne entiteten. De tar også opp likheter og ulikheter de to politiske konstellasjonene «Tyskland» og «Norden» har når det gjelder politiske og nasjonale utviklinger og «streben». Artikkelen tar på mange måter opp flere av temaene og perspektivene som vil vise seg sentrale i senere fremstillinger av temaet; grunnidéen i artikkelen er en anerkjennelse av den tyske nasjons enhetsbestrebelse, og at denne streben på flere måter er mer berettiget enn den skandinavistene i Norden søker i et «fritt og samlet Norden».

Tydskerne kunde [...] med andre Grunde forsvare sine Enhedsbestræbelser; Skandinavismen maa udelukkende søge sin Berettigelse i Nationaliteten. Men hvad der er Ret for den Ene, er det ogsaa for den Anden, og vi skulle derfor erkjende, at de tyske Folkeslag ere i sin gode Ret, naar de stræbe at samle sine splittede Kræfrer. [sic]¹⁰⁰

Deretter legges et essensielt element av norske avisers forhold til Tyskland gjennom denne perioden frem, som er og blir en grunnleggende forståelse av det norske selvbildet både utenrikspolitisk og innad i den norske og skandinavistiske nasjonalismen i perioden: frykten for de «rovdrivende» stormaktene.¹⁰¹ Frykten for Tyskland begrunnes i en relativt tydelig geopolitisk årsak: en slik stormakts behov for en eventuell krigshavn og generelle maritime utvikling og ekspansjon, noe Tyskland kan få gjennom en ervervelse av Slesvig og Holsteins «Kieler Fjord». At dette var et av de viktigste målene for Bismarck og Preussen i den kommende krigen var naturligvis ikke allment kjent på denne tiden, og *Morgenbladets* analyse kan dermed på dette punktet anees som både presis og korrekt i ettertidens lys.¹⁰² Med dette veves temaene Tyskland og Skandinavismen inn i hverandre for første gang i denne analysen, en retorikk og forståelse som viser seg gjennomgående i hele tidsperioden

⁹⁹ *Morgenbladet*: 23. 11. 1864.

¹⁰⁰ *Morgenbladet*: 23. 11. 1863.

¹⁰¹ *Morgenbladet*: 23. 11. 1863.

¹⁰² Steinberg 2011: 220

1863-71. En maritim utvikling er essensielt for det tyske nasjonale livs frie og verdige utvikling, og en tilgang til «Kieler Fjord» er dermed like essensiell for tyskerne som Eidergrensen, grensen mellom «Norden» og Tyskland, er for danskene.¹⁰³ Den eneste logiske løsningen blir for *Morgenbladet* et forent Norden i skandinavismens bilde, da en slik sammenslutning vil kunne bli Tysklands «admiralstat» uten å måtte oppgi sin egen nasjonalitet samtidig.

Illustrasjon 4: Frederik av Augustenborg og Otto von Bismarck-Schönhausen

Mens *Morgenbladet* fremlegger en tilbakeholden og analytisk stilling til hendelsene i fyrstedømmene, tar det mer liberale og opposisjonelle *Aftenbladet* en annen stilling. Deres redaksjonelle linje viser seg å være mer sensasjonell, der noen aspekter kan karakteriseres som naivt, og spiller i større grad på nasjonalistisk og patosfylt retorikk. 25. november vurderer avisen situasjonen, og legger frem de eventualitetene som kan oppstå. Det er mange faktorer i spill, der både internasjonale aktører som England og Frankrike får en del spalteplass rundt deres eventuelle involvering, samt den tyske pretendenten, «Augustenborgeren» – Frederick av Augustenborg, som får mye oppmerksomhet på grunn av dennes agitasjon og krav på fyrstedømmene, en «Bevægelse [som] uidentvivel øve sin

¹⁰³ Eideren – elven mellom Slesvig og Holstein hadde en stor symbolsk status, og ble i samtiden ansett som «Nordens sydgrense» som utgjorde skillet mellom de nordiske nasjonaliteter og den tyske nasjon.

Indflydelse paa de indbyrdes rivaliserende tyske Stormagters Fremgangsmaade». ¹⁰⁴ Avisen påpeker at en krig mot Danmark vil være spesielt Preussen velkommen, da et oppgjør med danskene og en løsning på situasjonen med hertugdømmene vil gi det både prestisje og popularitet i det tyske forbund. *Aftenbladet* anerkjenner at en krig sannsynligvis vil oppstå i nær fremtid, men legger en tydelig optimisme for den danske sak for dagen, da den europeiske likevektspolitikken vil få både Frankrike og England til å agere mot Tyskland. ¹⁰⁵

At avisen viser en mer nasjonalistisk og idealistisk tendens enn *Morgenbladet* eksemplifiseres godt i deres forside 27. november, hvor de trykker diktet «Til Norges Ungdom!», signert «**r -n.**». Her finner man vers som:

*Atter Krigens Flammer truer
Norden med en Brand,
Atter griske Blikke skuer
Ind i Frændens Land,
Lyster Daners Land at dele
Og at søndre Nordens Hele,
Bryde gamle Grændselove,
Rydde Nordens Skove*

*Tydsklans Aand er vild og vindig
Og faar aldrig nok;
Glemte den har forlængst besindig
Passe egen Rok;
Helst paa fremmed Ten den Spinder
Under Pral og Storverks-Minder;
Helst den bøder egen Jammer
I sin Næstes Kammer.
[...]
Kjender Du din egen Baade,
Unge norske Mand,
Da lad hjertens Drift Dig raade
Med en god Forstand.
Thi som Skaden og som Skammen
Smelter helt med din til sammen,
Danmarks Sejr og Danmarks Ære
Ogsaa Din skal være. [sic] ¹⁰⁶*

¹⁰⁴ *Aftenbladet*: 25. 11. 1863.

¹⁰⁵ *Aftenbladet*: 27. 11. 1863.

¹⁰⁶ *Aftenbladet*: 27. 11. 1863.

Diktet gjør *Aftenbladets* stilling klar, og den ligner *Morgenbladets* på mange måter, men skiller seg samtidig tydelig fra den. Deres syn er skandinavistisk og forelegger et forsvar og samarbeid med Danmark, der den nordiske enhetsidé betyr en fremtid med ære og storhet. Å forsvare Danmarks integritet sammenfaller med de forente rikers interesser i det store politiske og nasjonale perspektivet, men avisen påpeker ikke de realpolitiske og faktiske geopolitiske perspektivet *Morgenbladet* viser i sin dekning. Et militært samarbeid med Danmark og dets videre eventualiteter er på agendaen for mange parter i Skandinavia i denne perioden, og avisene viser en interesse og villighet til å både agitere og diskutere for og rundt dette temaet, om så med forskjellige mål og ønsker underliggende.¹⁰⁷ Tyskland blir derimot fremstilt som en antagonist for de nordiske rikene; de «faar aldrig nok», og anklages for aggresjon og ekspansjonslyst på mindre, fredelige staters bekostning. Å «bøde egen Jammer i sin Næstes Kammer» er et utenrikspolitisk forsøk av «sabelveldene» i forbundet for å fjerne oppmerksomheten fra statenes indre problemer.

At det synet *Aftenbladet* og *Morgenbladet* legger frem er rådende i de norske fora blir enda tydeligere når *Illustreret Nyhedsblads* dekning i perioden også tas til etterretning. På forsiden av bilaget 13. desember trykkes en innsendelse fra en 35 år gammel Henrik Ibsen: diktet «En Broder i Nød!» hvor de tidligere nevnte poeng fra de andre avisene kommer ettertrykkelig til syne: Danmark trenger hjelp fra sine skandinaviske brødre.

I artikkelserien «Maanedlig politik Revue» kommer redaktør Jonas Lie med de samme poengene som *Morgenbladet* angående Kielerfjorden og Danmark og Tysklands motstridende interesser. Deretter gjør han rede for et perspektiv fraværende i andre deler av pressen: muligheten for skandinavismen som del av et pangermansk forbund med et forent og liberalt Tyskland. Lies fremstilling vektlegger at Skandinavia i sin naturlige historiske utvikling vil koble seg til et samlet Tyskland; med en felles kultur- og religionshistorie vil «naboen i sør» blant alle internasjonale farer og mulige situasjoner være Nordens logiske og mest hensiktsmessige løsning og partner for videre stats- og nasjonsutvikling.¹⁰⁸ Lies sidesprang til en historieteoretisk forståelse av samtidens utvikling er ikke den eneste, og de ulike avisenes forståelse av den «historisk berettigede utviklingen» Europas nasjoner opplever blir blant de

¹⁰⁷ Bjørge et al. 1995: 295-99; Tidligere på høsten 1863 var et nordisk alliansetraktatsforslag nær å signeres mellom de forenede rikers og Danmarks myndigheter, men kollapset med Frederik VII's død.

¹⁰⁸ *Illustreret Nyhedsblad*: 13. 12. 1863; Jeg refererer til alle artikler fra *Illustreret Nyhedsblad* med utgivelsesdato og navn og ikke til eventuelle artikkelforfattere da det varierer i deres tilgjengelighet, og det helhetlige inntrykket blir forenklet ved å i hovedsak kun bruke *Illustreret Nyhedsblad*.

meste sentrale underliggende faktorene i deres fremstilling av Tyskland – og Norges forhold til de.

Uken etter Lies artikkel illustrerer *Vikingen* på ironisk vis hvordan de forenede riker reagerer på den tyske agitasjonen mot Danmark. Svensken og nordmannen løper fra Eideren og lar dansken stå alene i møte med en tysker som utbasunerer «Nur kommen wir» (se Illustrasjon 5).¹⁰⁹

Illustrasjon 5: "Fostbrødrene"

At *Vikingen* tar opp dette temaet, og generelt skiver mye om hendelsene i Danmark, sier noe om hvor fremstående de var i øyeblikket. Konflikten mellom Danmark og det tyske forbund var den store utenrikspolitiske hendelsen fra høsten 1863, og alle aviser og ukebladet ga sin mening om den. *Vikingen*, som vittighetsmagasin, satiriserer rundt dagens aktuelle emner og gir leseren et skråblikk på motivene og retorikken som hersker i dagspressen. Alle publikasjonene dekkes av stoff fra Danmark i perioden mot nyttår, og spesielt er den alltid tilstedeværende frykten for kulturell assimilering og pan-nasjonalistiske strømninger begrunnelsen. *Aftenbladet* er som vanlig den mest sensasjonelle og ideologiske, mens *Morgenbladet* og *Vikingen* er mer edruelige og realpolitisk basert i sin fremtoning.

I *Morgenbladet* blir assimilering frykten et sentralt i artikkelen «Norges Interesse i Kampen mellem Danmark og Tydskland».¹¹⁰ At Holstein allerede er et tysk område er uten tvil, men i Slesvig, og spesielt Nord-Slesvig, er majoriteten dansk, men med et tysk aristokrati og adel. Blir dette fyrstedømmet overtatt av «Tydskland [...] under eget Scepter», vil dette

¹⁰⁹ *Vikingen*: 19. 12. 1863.

¹¹⁰ *Morgenbladet*: 22. 12. 1863.

«paa en eller anden Maade vilde lede til Danmarks Undergang og i det mindste til den jyske Halvøes Indlemmelse i Tydskland».¹¹¹ Dersom hele Slesvig blir tysk, vil også Jylland bli det gjennom sosiale, kulturelle og økonomiske forbindelser mellom de to nasjonene, og dette vil bli et problem for de øvrige nordiske rikene.¹¹² Avisens bekymring begrunnes slik:

Mod Danmarks Fortydskning maa man stille Nordens Eenhed. Thi et fortydsket Danmark vilde udentvivle blive de forenede Rigers grammeste Fiende. [...] Mindet om dets tabte Selvstændighed, Harmen mod dem, som unddrog det den sikkert ventede Bistand, Hevnlyst og Ærgjerrighed, Alt vilde efter de menneskelige Lidenskabers Beskaffenhed bidrage til at gjøre det til vor uforsonlige Uven.¹¹³

En lignende anskuelse legger *Aftenbladet* for dagen i artikkelen «Den danske Sag» 21. desember, og 20. desember trykker *Illustreret Nyhedsblad* sangen «Fædrelandssange», innsendt av Bjørnstjerne Bjørnson. Dette er et tidligere utkast av «Ja, vi elsker dette landet» som inneholder de nye strofene «Drevne frem paastand af Skammen gik vi søderpaa; ni vi staa tre Brødre sammen og skal saadan staa!», som tydelig gir et budskap om skandinavisk samhold og broderskap.¹¹⁴ Pressen, inkludert *Morgenbladet*, viser nå sterk tydelighet og enhet i sine budskap: Det øvrige Skandinavia må hjelpe Danmark i konflikten.

Eksempelene lagt frem hittil viser avisenes redaksjonelle agenda; de agiterer åpenbart for en involvering av svensk-norske tropper i Slesvig for å avskrekke en eventuell tysk marsj over Eideren og inntrengen i nordisk territorium. At *Morgenbladet* også trykker artikkelen «Et Par Bemærkninger angaaende den paatænkte Folkedemonstration for Danmark», samt at involveringspolitikken var Carl XV's ønskede fremgangsmåte, er bevis på hvor stort press det var for en slik involvering fra alle mulige lag av samfunnet.¹¹⁵ Både befolkningen, kulturprofiler som Ibsen, Bjørnson og Lie, kongehuset og pressen viser en form for konsensus for ønsket om involvering. At argumentasjonen som har blitt fremlagt i dagspressen gjenspeilet den gjengse mening i storbyene og blant i hvert fall de øvrige sjiktene av befolkningen er sannsynlig. Allikevel må det påpekes at andre synspunkter kommer til syne i mediebildet, og spesielt i *Morgenbladet*, som for eksempel trykker artikkelen «Er det

¹¹¹ *Morgenbladet*: 22. 12. 1863.

¹¹² At et slikt perspektiv var vanlig i skandinaviske kretser fremkommer også i Glenthøj & Ottosen 2021: 202

¹¹³ *Morgenbladet*: 22. 12. 1863.

¹¹⁴ *Illustreret Nyhedsblad*: 20. 12. 1863; Bjørnson hadde først utgitt «Norsk Fædrelandssang» uten de nevnte strofene, i *Aftenbladet* 1. oktober 1859, den gang kalt «Norsk Fædrelandssang tilegnet Norges Konge Hans Majestæt Kong Karl» - som ifølge Glenthøj & Ottosen gjenspeilet dikterens skandinavisme. Glenthøj & Ottosen 2021: 342; Jørgensen et al. 2002: 48-49

¹¹⁵ *Morgenbladet*: 22. 12. 1863; Bjørge et al. 1995: 294-299; Carl XV var svært interessert i en norsk-svensk involvering i krigen. Hans sitat «Jag behöver ett krig, och ett krig måste jag ha, antigen genom polackerna mot Ryssland eller genom danskarna mot Tydskland» er betegnende – han ønsket å samle de nordiske landene under seg, og så en krigssituasjon som et mulig vindu for dette. (Sitat hentet fra Bjørge et al. 1995: 294).

tilstrækkelig Grund til at styrt Norge i Krig?» samme dag som forannevnte artikkel, som kritiserer det krigshissende og «begeistrede sprog».¹¹⁶

Trusselen fra Tyskland var tilstedeværende, og spesielt den i ettertid noe paranoide og fryktbaserte troen på nasjonal assimilering, viser seg svært fremtredende. Dette gir mening i konteksten av Norge som en snart femti år gammel selvstendig nasjon, som jobber med et nasjonalromantisk nasjonsbyggingsprosjekt; dette prosjektet er både skjørt og nytt, og mulige farer i «nasjonalismens tidsalder» blir sett på med argusøyne. At de forenede riker til slutt ender opp med å ikke involvere seg i striden gjør poenget enda mer interessant; hvem og hva bestemmer kursen for norsk politikk hvis ikke alle de nevnte faktorene påvirker i retning av involvering, og den tilbakeholdende nøytralitetspolitikken seirer? «I kampen mellem Fordeel og Fordom gaar [...] som oftest den første til Slut af med Seiren».¹¹⁷

Illustrasjon 6: En villig student og en motvillig soldat

¹¹⁶ *Morgenbladet*: 22. 12. 1863.

¹¹⁷ *Morgenbladet*: 22. 12. 1863.

6.2 «En historisk betinget utvikling»

På nyåret 1864 domineres avisene av artikler om hendelsene i Danmark. Dette delkapittelet fokuserer i hovedsak på et knippe sentrale innlegg i debatten. Norsk nasjonalisme i kontekst av de “konsentriske sirklene” skandinavisme og pangermanisme drøftes inngående, og forskjellene på den norske og tyske nasjon blir et sentralt tema i debatten; avisene sentrerer forskjellen på norsk og tysk nasjonshistorie i sin fremstilling av forskjellen mellom dem. Videre utkrystalliserer jeg i dette delkapittelet for den hegelianske historieforståelsen som virker å konstituere grunnlaget av den generelle idéverden og utviklingsforståelsen pressen fremmer. Sentrale begreper som «terskelprinsippet» og «enhetsprinsippet» blir dermed forklart og kontekstualisert for pressens fremstilling:

I årets siste dager bestemmer de tyske stormaktene i forbundet å gå inn i Slesvig på egenhånd for å holde det som «pant» for Danmarks videre opprettholdelse av Londontraktaten av 1852, og legger frem et ultimatum om å avskaffe grunnloven signert i november. Når de danske myndighetene nekter å godta dette, går østerrikske og prøyssiske tropper inn i Slesvig 1. februar, og krigen er et faktum.

Allerede den 2. januar trykker *Vikingen* en tegning som ironisk illustrerer situasjonen i de beskrivelser som kanskje har formet ettertidens forståelse av den andre slesvigske krig i norsk og skandinavistisk perspektiv: En krigsivrig (og sannsynligvis skandinavistisk) liten student som dytter en soldat foran seg for å kjempe hans idealistiske kamp mot Tyskland, mens soldaten påpeker at «Feltflasken» blir den eneste byrden studenten kommer til å bære. (se illustrasjon 6 side 40.)¹¹⁸

Morgenbladets forside 9. januar 1864 prydes av diktet «Et Ord med» som første innslag, og oppsummerer med et svært entusiastisk og agiterende språk den politiske situasjonen Norden finner seg i når tyske tropper truer Eideren.¹¹⁹ Hele diktet kunne gjerne vært inkludert her, men vers tre, fire og seks får holde da deres språk og tema tydelig reflekterer de viktigste og mest relevante momentene:

Maaske I troe, det gjælder kun
Vor Nabo, ei os selv?
Ja vent, til Tydsken om en Stund
Er over Eider Elv!

¹¹⁸ *Vikingen*: 2. 1. 1864.

¹¹⁹ *Morgenbladet*: 9. 1. 1864.

Giv Tydsklands Ørne Rum i Vest.
Saa kommer Østens vilde Hest,
Og hvem saaer saa for Tuur?
Nei sluk, mens end det ryget kun
I Væggen paa din Naboes Grund
Og bjerg dit eget Buur!

Vi tog saa mangt et Kjæmpetag
Vi «Røde» og de «Blaa»;
Viis nu, at det i Vennelag
Vil endnu bedre gaae!
De Svenske og de Danske tidt
Har vidst at give Tydsken Sit;
Men **Norsk** kom sjelden til;
Nu mener jeg, at ogsaa vi
Tør trøstig tage vort Parti
I dette Alvorsspil.

[...]

Ja danske Brødre, stoler paa,
Han [Kong Carl XV] **kommer**, - kommer «**sjøl**»
Med Gutter og med «Gossar blå»
Fra begge Sider Kjøl!
De tydske Rovdyr – lad dem kun
Faae Lov at tumle sig en Stund,
Det slaaer ei Folk i hjel;
I Norden sag er **Herren** med;
Saa venter os ved Nordens Led
Fra Dal og Strand og Fjeld!¹²⁰

Nå har *Morgenbladet* tatt et tydeligere standpunkt til saken, og den gjennomgående retorikken i avisen ligner mer på det *Aftenbladet* pleier å trykke. I første vers ser en mange av de sikkerhets- og geopolitiske forståelsene av Norges situasjon lagt for dage, med den alltid tilstedeværende frykten for «Østens vilde Hest» - Russland. Posisjonen avisen tillegger Norge er den av en tilværelse innklemt mellom to «erobringssyge» stormakter i sør og øst. Om ikke assimilasjonsfrykten fra *Aftenbladets* retorikk er til stede i logikken, er de realpolitiske forståelsene av nødvendigheten for en preventiv og aggressiv utenrikspolitikk til stede; «Sluk,

¹²⁰ *Morgenbladet*: 9. 1. 1864.

mens end det ryget kun I væggen paa din Naboes Grund og bjerg dit eget Buur!». ¹²¹ Får Tyskland spillerom for sin aggressive politikk i vest, vil Russland se situasjonen og følge en lignende aggressiv strategi.

De to siste versene påpeker samtidig noe interessant som skal diskuteres senere: «De Svenske og de Danske tidt har vidst at give Tydsken Sit; men **Norsk** kom sjelden til; nu mener jeg, at ogsaa vi tør trøstigt tage vort Parti i dette Alvorsspil.» ¹²² Her, og videre i andre artikler og innlegg, oppmanes det til en erindring og tilkobling til en norsk nasjonal fortid. Diktet, og *Morgenbladet* med det, ser tilbake på den nordiske histories kamper mot Tyskland, men påpeker Norges eksklusjon fra denne fortiden, og agiterer for å endelig ta opp vår del av kampen. Her brukes nasjonalistisk agitasjon ikke bare for å påvirke utenrikspolitiske bestemmelser direkte, men også for å skape et bilde og en historieforståelse av og for den norske nasjonale identiteten; Tyskland blir i denne sammenhengen det antagonistiske objektet forståelsen danner seg rundt. ¹²³ Denne historiebruken, samt forståelsene av nasjonsutvikling og nasjonalitetsideologi er svært interessant; den viser hvordan norsk nasjonsbygging i samtiden foregår gjennom «speiling» og bruk av andre nasjoner som objekt, men også selvforståelsen og den generelle persepsjonen av nasjonalisme og andre nasjoner i samtiden. Nasjonale relasjoner og nasjonsteoretiske idéer som «terskelprinsippet» er tydelig til stede i en nasjonal diskurs og ideologi i den norske dagspresse.

I artikkelserien «Nogle Ord om vor Tidsalders Retning og Krav» som *Morgenbladet* trykker i tre deler utdypes dette synet dypere, og gir en enda mer dyptgående innføring i norske forståelser av den tyske nasjon i 1864.

Anderlædes tænkte, Talede og især handlede de nordiske Folks Forfædre, dengang de ikke frygtede for at vise sine Vaaben paa Europas Valpladse; med Grund ere vi stolte af deres Bedrifter; men, skulde vi ikke duge til Andet end at udmynte Forfædrenes Daad i Skrift og Tale, da var vor hele Historie kun et piinligt Minde fra Fortiden, der alene kunde vise os Forskjellen mellem hvad disse tre Folk engang vare, og hva de nu ere blevne. [...] Nordens Historie [må] advare os om nu endelig maaske i den sidste Time at arbeide paa at slutte sammen og forene Alt, hvad der efter denne selvmorderske Tvist og Ligegyldighed endnu er levnet af nordisk Nationalitet, og med det samme Mandemod, som aldrig

¹²¹ *Morgenbladet*: 9. 1. 1864.

¹²² *Morgenbladet*: 9. 1. 1864.

¹²³ Bruken av Tyskland som et «antagonistisk objekt» som en del av den norske nasjonsbyggingsprosessen drøftes mer inngående på side 54.

manglede vore Forfædre, lægge Haand på Værket og med forenede Kræfter søge at beseire den fælles Fare; da skulde ikke Fædrenes Daad bringe os til at rødme over os selv.¹²⁴

Avsnittet oppsummerer godt den nødssituasjonen pressen skildret at de nordiske nasjonene befant seg i, og hvilken linje som måtte vinne gjennom for å ha en levedyktig fremtid. Igjen brukes en historisk narrativ om en felles historisk fortid, hvor styrke og fiendtlighet mot en annen fungerer som et galvaniserende element for å gjennomføre store dåder. Det moderne Norge og Skandinavia kan og vil ikke fungere uten å «søge Styrke», her eksemplifisert i Skandinavismen, mot en felles fiende, i dette tilfelle Tyskland. Skjer det ikke nå vil det aldri skje, og nasjonalitetene vil visne og svinne hen til historiebøkene.¹²⁵ *Morgenbladet* ønsker å legitimere den moderne norske nasjonsbyggingen og skandinavistiske idé gjennom disse elementene, og stiller spørsmål ved om vår sammenligning og historiske tilkobling til denne store og heltedige fortiden. Er fundamentet man bygger nasjonen på og forstår den i lys av kun spissfindigheter og tomprat, eller har man mage til å stå opp for det en må stå opp for, for å beskytte Norges rett? Samtidig legitimeres som tidligere den tyske enhetsstreben gjennom denne logikk og forfatteren er sannsynligvis innforstått med dette - «Hvad der er Ret for den Ene, er det ogsaa for den Anden».¹²⁶

Historieforståelsen som styrer de nasjonalistiske strømningene på 1800-tallet, som så ofte kommer til uttrykk gjennom den gjentagende «historisk berettigede utviklingen», er sentral for å forstå *hensiktene* og idéverden som ligger bak pressens fremstilling av hendelsene. Argumentasjonen om en «historisk betinget utvikling» henger tett sammen med en form for hegeliensk-inspirert historiefilosofi, gjerne i form av den overnevnte intellektuelle «tungvekteren» Marcus Monrads skikkelse.¹²⁷

Monrad var hele andre halvdel av det 19. århundre en «makt i vårt offentlige liv» - en dominerende filosof, litteraturkritiker og intellektuell i datidens Norge, og hans historiefilosofiske grunnsyn er det som kommer til uttrykk i avisene, og virker å råde i den norske nasjonsbyggende elitens idéverden.¹²⁸ I det hegelienske synet var historien en aktiv og

¹²⁴ *Morgenbladet*: 16. 3. 1864; Artikkelserien «Nogle Ord om vor Tidsalders Retning og Krav» ble ført i pennen av skandinavist, «hollenderkrets»-medlem og senere høyesterettsassessor Ole Andreas Bachke.

«Hollenderkretsen» var en samling intellektuelle i Christiania-området på 1860-tallet, og inkluderte kjente navn som Henrik Ibsen, Michael Birkeland, *Illustreret Nyhedsblads* Paul-Botten Hansen og Aasmund Olavsson Vinje. Igjen viser den norske avisverden på 1860-tallet seg å være en relativt liten og innesluttet krets av landets nasjonsbyggende elite. Artikkelen selv viste seg så populær at den senere ble trykket i bokformat under tittelen *Skandinavismen: de Nordiske Rigers Værn i Nutid og Fremtid*. (Se Bachke 1864 og Hindklev 2012: 33-45).

¹²⁵ Glenthøj 2018: 241

¹²⁶ *Morgenbladet* 23. 11. 1863

¹²⁷ Sørensen 2001: 215

¹²⁸ Slagstad 1998: 21

selvrealiserende prosess, hvor fornuften stadig dytter hendelsene i sin «betingede retning». Nasjonen ble for Monrad kjernet i et «guddommelig 'idé' knyttet til et historisk 'kall'». ¹²⁹ Disse tankene ble kombinert med nasjonstanken og terskelprinsippet, og syntesen ble en idé om «enhetsprinsippet». ¹³⁰

«Terskelprinsippet» ble først virkelig promulgert av historikeren Eric Hobsbawm, som kalte terskelprinsippet et konsept som ofte var underforstått av datidens nasjonalistiske tenkere men sjeldent formulert som en tydelig teori. ¹³¹ Teorien baserte seg på forståelsen av at kun nasjoner av en viss størrelse i henhold til befolkning, industri og lignende hadde de iboende egenskapene til å overleve i kampen med de andre i lengden, og mindre nasjonalitetsstreber ble ofte sett ned på i det større bildet. ¹³² Enhetsprinsippet fungerte som motvekten til trusselen terskelprinsippet konstituerte; nasjoner ville – eller måtte – i tråd med en «historisk betingent utvikling» samles i større og større enheter for å overleve i «nasjonenes kamp»

Det var med dette historefilosofiske grunnsynet Monrad og den norske idédannende og nasjonsskapende eliten så på verden; historien – og verden og dens nasjoner – var deterministisk og teleologisk rettet mot et ukjent mål, og samlingen av verdens nasjoner – enhetsprinsippet – var en *historisk nødvendighet* innenfor disse rammene. ¹³³ Skandinavismen spesielt grunnla seg på disse tankene, da kun et samlet Norden kunne være stort nok til å overleve i kampen mellom nasjonene. «Skandinavia hadde fortsatt ikke fullbyrdet sin historiske bestemmelse, og det gjaldt derfor å sikre Norden 'plads i historien'». ¹³⁴ Disse tankene er grunnleggende for mye av verdens- og historieforståelsen på denne tiden, og er slikt sett sentrale for forståelsen av pressens ytringer, i det de definerer idé- og filosofiparadigmet som hersker i de norske avisene på 1860-tallet. ¹³⁵

Den 6. januar trykker *Aftenbladet* et leserinnlegg fra *Thronhjems Adresse*, hvor innsenderen vil utale sin enighet i avisens «Tendents, at udtale vor varme Sympathi for vore danske Brødre», men mangler samtidig «etter hans Anskuelse, en Udtalelse af vor

¹²⁹ Sanness 1959: 342

¹³⁰ Glenthøj & Ottosen 2021: 125-26

¹³¹ Hobsbawm 1990: 30-32

¹³² Hobsbawm 1990: 32

¹³³ Glenthøj & Ottosen 2021: 125-127

¹³⁴ Glenthøj & Ottosen 2021: 126

¹³⁵ Monrad var også fast skribent i *Morgenbladet* på denne tiden, og de fleste sentrale drøftinger om filosofiske, kulturelle og historiske tema i avisen på denne tiden virker å ha blitt ført i pennen av ham. At Monrad dermed, skjult bak samtidens anonymitetsprinsipp, er blant de viktigste enkeltaktørene i henhold til denne oppgavens tematikk, er tydelig. Allikevel velger jeg å hovedsakelig fremstille det som *Morgenbladet*, da artiklene fortsatt fungerer som avisens ytringer, og det er gjort redaksjonelle valg og stillinger som gjør at Monrads meninger fremkommer i avisen.

uforbeholdende Mening om Tyskhedens alt mere og mere om sig gribende Anmasselse i vort danske Naboland». ¹³⁶ Innsenderen kritiserer all kritisk retorikk som har kommet fra tysk hold om at eksempelvis Norge nærer Danmark noe annet enn sympati. Poenget tas så langt at han legger skylden for norsk underkuelse og misbehag under dansketiden på faktumet at Danmark-Norge hadde en tysk monark som underkuet og «bragte Ulykke over Danmark, som Norge» med sin «raadende Tydskhed»; igjen brukes et historiske narrativ mot tyskere og Tyskland for å etablere en historisk legitim fiendtlighet, og «Nordmændene kunne ej heller forglemme eller fornegte sin Histories Vitnesbyrd, der viser, at hin gamle Tids Nordmænd ingen tydsk Konge vilde ha over sig, den gang de Danske hadde valgt den første Oldenburger [...]» ¹³⁷ Deretter kommer en enda mer interessant uttalelse, hvor skribenten kritiserer og motsier den pangermanske idéen, som tilsier at de nordiske landene er av nord-germansk ætt som bør falle inn under den tyske enhetstanke:

[Nordmenn] have lært [...] ‘hvad Tydskernes Venskabsstykker ere’, og saa fuldkommen vel [...] hvad Slægtskabet og Venskabet med Tydskerne har at betyde for deres polske og danske Nabofolk. [...] Da vi heraf se, at imod Tydskheden ingen Trygd eller Sikkerhed er for Folkene i at have en Herkomst, som, efter det os nu aapenbare tydske Slægtsregister, skulde give Adkomst til at høre hjemme i den tydske Germanerfamilie, idet Tydskheden viser os, at den ingen tryg Regel følger ved Optagelsen i eller Udelukkelsen af dens germanske Familie. ¹³⁸

Her ser man kanskje mye av begrunnelsen for skepsisen og kritikken av tyskerne allerede før de har gått over Eideren; avisene viser en unison forståelse av den tyske nasjonalismen og statsføringen, og frykter den som en sentral del av den norske nasjonale væren. Den oppleves ikke bare som militært aggressiv, men som på en kulturell og nasjonshistorisk «misjon» hvor de assimilerer og hevder sin rett over andre nasjoner, både større og mindre. Samtidig mener de at tyskerne både skaper og sprer de akademiske og ideologiske begrunnelser for å erobre og underlegge – en perfekt antagonist for det norske nasjonsbyggingsprosjektet. ¹³⁹

¹³⁶ *Aftenbladet*: 6. 1. 1864.

¹³⁷ *Aftenbladet*: 6. 1. 1864.

¹³⁸ *Aftenbladet*: 6. 1. 1864.

¹³⁹ *Morgenbladet* gjør i større grad rede for den «rovsyge» og ekspansjonistiske tyske ideologien i den samme «Nogle Ord om vor Tidsalders Retning og Krav»-artikkelen 16. mars. Artikkelen kan ansees som sentral i redegjørelsen av den tyske nasjon i denne tiden og skulle gjerne vært inkludert i dette kapittelet. Jeg har allikevel valgt å ekskludere den pga. plasshensyn, da de fleste poengene der også kommer opp i neste kapittel om den østerriksk-prøyssiske krig i 1866 og drøftes både dypere og flerdimensjonalt i pressen der.

6.3 «Europas gale Mand»

Parallelt med forrige delkapittels drøftinger fremstiller avisene Tyskland også direkte; dets indre politiske egenskaper og splittelse drøftes, og en dikotomi mellom stat og nasjon viser seg:

Etter opptakten til konflikten er det ikke mange nye impulser som dukker opp i den norske pressen før krigen er et faktum 1. februar, men ett interessant innlegg dukker opp i *Aftenbladets* «Kristiania»-spalte 29. januar. Avisen gjør her rede for den ganske prekære situasjonen Tyskland i form av det tyske forbund, og spesielt Preussen og Østerrike befinner seg i bare dager før krigen begynner, og er verdt å ta til etterretning da den tydeliggjør hvordan leserbasen kan ha sett på det oppstykkede og splittede Tyskland som entitet i perioden. Artikkelen påpeker situasjonens absurditet i henhold til de to stormaktenes situasjon og deres tilsynelatende plan for et inntog i Slesvig; både Østerrike og Preussen går *imot* det tyske forbundets ønsker om å øyeblikkelig innsette «Augustenborgeren» i Holstein, og fungerer slikt sett som «det moderate og beskjedne Element [i Tyskland], ihvorhvel deres Adfærd i det øvrige Europas Øjne har et ganske andet Udseende og har større Lighed med Desperation end med Klogskab og Maadehold».¹⁴⁰ Dette blir

saameget besynderligere [...] naar man erindrer [at man i Tyskland mener] at dette Anliggende er af en specifik tydsk Beskaffenhed og alene kan afgjøres ved det samlede Tydsklands Raadslutninger. De tydske Stormagter handle nu ikke længre paa det tydske Forbunds Vegne, men som europæiske Magter i tydsk Interesse.¹⁴¹

Samtidig nektes regjeringene i de respektive statene krisebevilgninger fra parlamentene, og «Hr. Bismarck har derfor brugt den gode gamle Udvej at opløse [det], [...] [samtidig som folket] der nu for tredje Gang ser sine atter og atter Gjenvaalte Repræsentanter sendte hjem med den beskjed, at de ikke ræpresentere Nationens sande Mening.»¹⁴²

Det er under disse forvirrede Forholde, at Tydskland er ifærd med at gaa løs på Danmark og at tilkaste de øvrige europæiske Magter en Stridshandske [...]. Har Tyrkiet ved sin usle og afhængige Stilling gjort sig fortjent til at kaldes Europas syke Mand, synes der at være gode Grunde til at betegne

¹⁴⁰ *Aftenbladet*: 29. 1. 1864.

¹⁴¹ *Aftenbladet*: 29. 1. 1864.

¹⁴² *Aftenbladet*: 29. 1. 1864.

Tydskland som Europas *gale Mand*. Desværre er denne Tilstand af en farligere Beskaffenhed. [min kursiv].»¹⁴³

At *Aftenbladet* her viser sin liberale og nasjonalistiske politiske inklinasjon i sin karakterisering av Tyskland er uten tvil; stormaktene, og spesielt Preussen trækker på de demokratiske prinsippene parlamentet er bygd på, og folkeviljen settes til side for fyrstelig stormaktspolitikk. Den tyske nasjonens utvikling står ikke i stil med den politikken Bismarck og de andre fører, og tilstanden blir i praksis en politisk-nasjonal selvmotsigelse. Kritikken av denne førselen viser tydelig at *Aftenbladet* tror på statsapparatet som råder i Norge, og mener at dette liberale nasjonale demokratiet er den riktige veien å ikke bare gå, men å utvikle videre. Appliserer en Skinners tankegods i retorikken kan en si at gjennom å kritisere disse poengene tar avisen en tydelig stilling ikke bare til den aktuelle situasjonen i Tyskland, men relaterer de også til hjemlige poeng; Tyskland karakteriseres om «den gale Mand» hvor nasjonsbyggingen fortsatt ikke har kommet til sin historisk nødvendige utvikling, potentatene og parlamentene står i konstant strid med hverandre, hele det tyske forbund undermineres av gjensidig krangling og mistro, og nå står de på terskelen til en europeisk krig.

Disse momentene er verdt å bemerke seg, da en interessant retorisk dikotomi har begynt å vise seg i *Morgenbladet* og *Aftenbladet* spesielt, noe som igjen forsterker det nevnte inntrykket av deres *mening* i hva de trykker. Tar en eksempelvis den overnevnte artikkelen fra *Aftenbladet* og *Morgenbladets* ekvivalent den 2. februar, eksemplifiserer disse to veldig godt mønstrene som viser seg i hvordan de diskuterer Tyskland og tyskere som helhet.¹⁴⁴ I den gjennomgående retorikken hittil, og for så vidt videre gjennom denne perioden, er den tydelige forskjellen på hvordan avisene beskriver *folket* kontra *staten*. Det tyske folket, som på mange måter ansees som et frendefolk i nært slektskap med de nordiske folkegruppene både i relasjon til kultur, språk, vitenskap, religion og mer, fremstilles som et opplyst og vennlig folk når de presenteres uten ideologiske og politisk-aktuelle momenter. Beskrivelser som et «edelt» og «stort» folkeslag er gjentakende, og deres kamp for nasjonenes sak ansees som berettiget.¹⁴⁵

Som en motsats til dette beskrives statsstrukturene i de tyske områdene, og hvordan disse både undertrykker og misbruker nasjonsideen for partikularistiske mål, samt for å støtte opp under suvereners fyrstemakt. Disse systemene og strukturene, etter hvert eksemplifisert

¹⁴³ *Aftenbladet*: 29. 1. 1864.

¹⁴⁴ *Aftenbladet*: 29. 1. 1864; *Morgenbladet*: 2. 2. 1864.

¹⁴⁵ Eksempler på dette kan finnes i blant annet: *Morgenbladet*: 22. 12. 1863; *Morgenbladet*: 3. 2. 1864; *Aftenbladet*: 29. 1. 1864; *Aftenbladet*: 1. 6. 1864.

av Preussens minister-president Otto von Bismarck, blir kritisert ved enhver anledning som antagonistiske aristokrater som undergraver en fri og liberal nasjonalisme i Tyskland. Samtidig får mange steder den tyske nasjonalismen, som man kan få inntrykk av at mange i pressen og intelligentsiaen blander med en mer distinkt prøyssisk nasjonalisme, kritikk for sin ideologi og selvforståelse.¹⁴⁶ Forståelsen av nasjonen kontra staten viser hvor sterkt nasjonsidéen og en tidlig demokratisk ideologi står i den norske pressen. Fyrster og ledere kan være av en farlig og ødeleggende art, men nasjonene og folkesjelen, i hvert fall i det opplyste Europa, står sterkt som en forespeilet kraft, som gjennom sin historisk berettigede utvikling som i grunn er godt og positivt. Kampen er å få disse kreftene til å vinne terreng og nå sitt logiske slutt punkt – hva enn forskjellige grupperinger så for seg disse var.¹⁴⁷

At Theodore Jorgenson mener at det tyske folk ikke ble næret noe sympati blant den norske befolkning, på basis av et innlegg i *Bergensposten*, er noe jeg dermed vil argumentere for er en feilaktig tolkning av det norske samfunn i 1864.¹⁴⁸ Det er staten og ikke nasjonen som får kritikk i pressen, selv om andre eksempler som «den næringsdrivende» i *Aftenbladet* også viser seg gjeldende.¹⁴⁹ At det Schütte kaller «skandinavismens hovedorgan» kritiserer «den andre» - hvis frykt for er ideologiens grunnårsak – gir derimot mening.¹⁵⁰ «Europas gale mand» betegner fyrstene og politikken, ikke nasjonalkarakteren.

¹⁴⁶ Avisene virker å blande de partikularistiske og regionale sub-nasjonalitetene i Tyskland, og spesielt den prøyssiske formen for nasjonalisme legges inn i karakteristikkene av det tyske folk i denne perioden. Dette skillet og dets betydning gjøres inngående rede for i kapittel 7.

¹⁴⁷ Det er verdt å bemerke at *Morgenbladet* drøfter demokratiets natur og tilstand i den samme «Nogle Ord om vor Tidsalders Retning og Krav»-artikkelen 16. mars, og fremstilles i mer optimistisk ordelag enn historieskrivingen fremstiller den generelle forståelsen av begrepet på denne tiden.

¹⁴⁸ Jorgenson 1935: 339

¹⁴⁹ *Aftenbladet*: 21. 3. 1864.

¹⁵⁰ Schütte 1917: 52

Illustrasjon 7: "Vor politiske Stilling"

I løpet av de første ukene av februar krysser prøyssiske og østerrikske tropper Eideren, og overrumpler umiddelbart et svekket Danmark. Danskenes massive forsvarsverk ved Dannevirke, som mange håpet og trodde skulle holde invasjonstyrkene i sjakk evakueres, og troppene sendes i en ydmykende retrett.¹⁵¹ Plutselig ser situasjonen enda mer håpløs ut for Danmark, og retorikken i norske aviser gjør en vending. Der avisene tidligere har gjort rede for underliggende årsaker og forklaringer til konflikten, samt diskutert de forskjellige nasjonene og Norges forhold til disse, får de nå en annen tone. Hast og nødvendighet for unionsrikenes bestemmelse av hva de skal gjøre tar presedens, og når Carl XV har innkalt til et ekstraordinært Storting 14. mars for å ta stilling til striden, får naturligvis saken enda en dimensjon for drøfting og polemikk i pressen.¹⁵² Samtidig svekkes dermed diskusjonen om og benevnelsene av Tyskland som tema i pressen; dekningsen blir i større grad en generisk krigskorrespondanse. Interessen blir av en mer praktisk-politisk orientering med ønsker om å påvirke hendelsene og bestemmelsene innenriks, i stedet for å skildre og diskutere teoretiske og geopolitiske situasjoner på kontinentet. *Vikingen* legger ved en dyster tegning 13. februar som illustrerer opinionen som kommer frem i avisene, med en nordmann lengtende etter å

¹⁵¹ Glenthøj 2014: 374-377

¹⁵² Glenthøj 2014: 382; Seip 1971: 295

komme Danmark til hjelp, men holdes fast av lenker med teksten «14. mars»; Norge kan ikke hjelpe Danmark før Stortinget samles. (se illustrasjon 7 side 50)¹⁵³

Illustrasjon 8: "Morgenbladets politiske Stilling"

6.4 Stortinget samles

I mars samles det overordentlige stortinget, og krigens plass i pressen er altomfattende. I møte med krigen – og med dette Tysklands «overgrep» mot en mindre nasjon, diskuterer de omfattende om Norges stilling i verden. Hvordan krigen relaterer til de «store politiske Principer», og hvordan Norge må ta stilling til disse blir sentralt. Videre drøfter de Tyskland, og hva som vil skje med Norden hvis de forenede riker ikke hjelper Danmark:

Når det overordentlige stortinget endelig samles den 15. mars, er avisenes dekning og interesse for hendelsene på et høydepunkt. Det er sammenkalt av Carl XV for å få krigsbevilgninger til å kunne gå til aksjon i Danmark, og hele konfliktens resultat later til å stå og falle på avgjørelsene som gjøres av det norske parlamentet.¹⁵⁴ Forståelsen er at et eksempel satt av de forenede riker vil dytte stormaktene i den ene eller annen retning når det

¹⁵³ *Vikingen*: 13. 2. 1864.

¹⁵⁴ Seip 1971: 295

gjelder en intervesjon mot Tyskland, og som Lie skriver i *Illustreret Nyhedsblad*: «Eftersom vort Storthing [...] gaar ind paa eller ikke gaar ind paa den kgl. Propositon, gjør vor Nation i Europas Øine en Nationalprodemonstation af stor fremtidig Betydning.»¹⁵⁵ Christiania har plutselig fått Europas øyne vendt mot seg, og avisene er stinne av meninger, oppfordringer og generell korrespondanse «fra Krigsskuepladsen» og Kjøbenhavn.

Morgenbladet trykker en lengre leder kalt «Det snart sammentradende Storthing» fra 13. mars, en artikkel som fortjener spesiell oppmerksomhet.¹⁵⁶ Her poengtrerer og demonstrerer avisen tydelig den situasjonen Norge som moderne nasjonsstat befinner seg i. Krigen i Danmark forårsaker for første gang siden norsk selvstendighet ble sikret i 1814, en utenrikspolitisk situasjon Norge må ta stilling til og som utfordrer dets nasjonale selvbilde og stilling i verden for øvrig. De skriver:

Vor ydre Selvstændighed have vi betragtet som en engang for alle afgjort Kjendsgjærning, og det har neppe kunnet falde os ind, at det nogetid kunde blive Spørgsmaal om Anstrængelser og Opoffrelser for at oppretholde den. Vistnok maa vi være taknemmelige mod Forsynet, som saaledes har tilladt os i saa lang Tid fuldkommen uforstyrrede at arbeide paa vor indre Udvikling, som derfor ogsaa i mange Retninger er skredet frem med Raskhed og Held. Men paa den anden Side har det neppe været til at undgaa, at den folkelige Synskreds har faaet en viss Sneverhed, medens vi har siddet 'paa vor Tue trygge' og ladet Verden udenfor tumle som den vilde [...]¹⁵⁷

Norge har kunnet utvikle sin indre nasjonale, politiske og økonomiske situasjon i et halvt århundre, men har kanskje oppnådd en «Sneverhed» i sitt syn på de større spørsmålene i den internasjonale sfæren. Når da tilslutt et kritisk utenrikspolitisk spørsmål har kommet for dage, poengterer *Morgenbladet* at dette er en situasjon med tunge konsekvenser og ringvirkninger for nasjonens fremtid.

Saa vel den almindelige Kultur-Udvikling, der [bestanding], bringer Folkene i nærmere Berøring med hinanden og drager flere og flere ind i sin Hvirvel, som ogsaa vor egen indre Modning tillader os ikke for bestandig at blive staaende udenfor som blotte Tilskuere ved de Bevægelser, der foregaa i vore Omgivelser. Alt mere og mere spore vi Udlandets Indflydelse ogsaa paa vore Forholde; jo mere vi skride frem, desto mere føre vi vore Interesser i Sammenhæng med Udlandets Konjunkturer [...] Skal denne Sammenhæng med den øvrige Verden ikke være en eensidig Afhængighed, en vergeløs Overgivelse i Omstændighedernes Magt; skal der være den mindste Betydning i vor 'Selvstændighed' og denne ikke synke ned til et blot Navn, der da upaatvivlelig ogsaa selv snart vilde udslettes: saa maa vi stræbe af al Kraft selv at tage Saken i vor Haand, selv bestemme vor Stilling og vor Bane i de

¹⁵⁵ *Illustreret Nyhedsblad*: 20. 3. 1864.

¹⁵⁶ *Morgenbladet*: 13. 3. 1864.

¹⁵⁷ *Morgenbladet*: 13. 3. 1864.

krydsende Strømninger, selv fra vor Side efter Kald og Evne **virke tilbage** paa de Verdensforholde, paa hvilke vort Vee og Vel i saa høi Grad heror, for saaledes at blive et virkelig levende Lem i den store Organisme, der [bestandig] drager sig nærmere og nærmere sammen. *Dette vil i mange Henseender koste os Anstrængelser og Offere; thi at vi skulde Kunne tage Deel i den fremskridende Civilisations Goder uden ogsaa at være med at bære dens Byrder, kan kun et Barn inbilde sig.* [min kursiv].¹⁵⁸

Avisen poengterer den moderne verdenssituasjonen Norge plutselig finner når de ser opp fra sin «sneverhed», og viser til at vi som moderne nasjon må vise karakter og en moderne nasjons indre utviklingssituasjon når verden utenfor krever det. Vi må velge enten å «gjøre vor hidtil uprøvede Selvstændighed til en kraftig og virksom Realitet, eller at lade den opløses og forsvinde som et væsenløst Skin.»¹⁵⁹ De prøver å holde skandinavistisk tankegang ute av argumentasjonen sin, og poengterer heller direkte at situasjonen *krever* handling for å bevise at Norge som nasjon er det den selv utgir seg for å være. En moderne og historisk utviklet nasjonalstat kan ikke handle kun ifra selvsentrerte og kortsynte politiske prinsipper, da både staten og folket «ikke uden at tage Skade paa sin Sjæl gjøre Egoismen til sin høieste Lov og lade Næstens Vee og Vel være sig uvedkommende [...]».¹⁶⁰ Videre argumenterer det også med de tidligere poengene om nasjonal sikkerhet og internasjonal realpolitikk: hjelper ikke vi Danmark, vil heller ingen hjelpe oss, og unnlater vi å involvere oss i det internasjonale maktspillet, vil vi selv bli ofre for «Folkenes Ærgjerrighed og Hærskesyge».¹⁶¹ Det er interessant hvor tydelig *Morgenbladet* her argumenterer og spiller med en direkte og tilstedeværende opplevelse av den nasjonale utviklingen og den samtiden de befinner seg i. Det skildres som en direkte del av en historisk satt utviklingsvei, hvor en annen nasjon presser Norge i riktig eller gal retning utifra våre egne historisk betingede valg, og den generelle utviklingen videreføres direkte av slike enkeltvalg.

At slike synspunkter legges frem av de elitekoblede avisene er ved andre øyekast påfallende. Som nevnt tidligere viser avisene hyppig til formente historisk baserte utviklingslinjer, og beskriver nasjonens utviklingsgang som en slags predestinert hendelse. Alikevel kritiserer og argumenterer disse organene *mot* den samfunnsklassen som ansees som grunnsteinen av den norske nasjonen i deres samtid: bondestanden.¹⁶² Denne standen, best illustrert gjennom karikaturkarakteren «Ola Fedt» i *Vikingen* (se illustrasjon 8 side 51) blir som så ofte i det nittende århundre, en opposisjon *mot* den «naturlige nasjonale

¹⁵⁸ *Morgenbladet*: 13. 3. 1864.

¹⁵⁹ *Morgenbladet*: 13. 3. 1864.

¹⁶⁰ *Morgenbladet*: 13. 3. 1864.

¹⁶¹ *Morgenbladet*: 13. 3. 1864.

¹⁶² Myhre 2015: 57; Sørensen 1998: 28

utviklingen».¹⁶³ I dette øyeblikket er den passivt nasjonsbyggende eliten i Christiania, representert gjennom avisene, ideologisk og praktisk er uenige med bondestandens syn og skaper en selvmotsigelse i den nasjonale selvforståelsen. «Ola Fedt» fremstilles av *Vikingen* som en sta og uvitende karakter, og både *Morgenbladet*, *Aftenbladet* og *Illustreret Nyhedsblad* står åpenbart i en ideologisk motsetning mot bøndene i ønsket om hvor saken i Stortinget skal føre. Det er en interessant ironi som viser seg når avisene viser til en aktiv nasjonal utvikling, som i sin iboende natur er koblet med et nasjonalromantisk bånd til bondestanden, for deretter å kritisere og undergrave deres opinion begrunnet i den samme historisk betingede nasjonsutviklingen.

I fortsettelsen den 15. drøfter *Morgenbladet* problematikken mer inngående med en etnisk nasjonsforståelse som forklaring for sitt ståsted, og diskuterer tyskere mer direkte. De poengterer igjen en avstand fra skandinavismen, men påpeker at Danmark er Norges nærmeste land kulturelt, en faktor som vel må ha noe å si i denne saken? Hvis en såpass betydelig del av dette «tvilling-rige» forsvinner til overmakten, vil dette ha direkte konsekvenser for den norske nasjonalitet, «i ethverd Fald vor aandelige Virkekreds, det Omraade, hvor Sprog forstaaes og hvor vore eiendommelige Kulturbestræbelser finde nærmeste Gjenlyd og Støtte» blir «saameget snevrere og fattigere.»¹⁶⁴ «Er da Norden saa overvætted rig, at det har Raad til, uden føleligt Savn, at miste saa mange Medarbeidere paa sin Kultur?» spør avisen retorisk.¹⁶⁵ Blir Slesvig gjort til en del av et Slesvig-Holstein, vil de tyske elementene i denne staten dra Danmark kulturelt enda mer i retning Tyskland enn tidligere.

Samtidig påpeker avisen at «den nærværende danske Krig ikke blot gjelder Nationaliteternes Forhold, ikke blot en Modsætning mellem Tydsk og Dansk, men maaske i ligesaa høi Grad mellem store politiske Principer, mellem Stormandsvælde og Folkefrihed».¹⁶⁶ Den holstenske adelen og Bismarck har ettertrykkelig påpekt at de er motstandere av den «frie og demokratiske» danske forfatningen, og «for enhver Priis ville tilføie denne et Knæk.» og en slik utvikling vil nødvendigvis også få innvirkninger på de demokratiske elementene i både Norge og Sverige.¹⁶⁷ Fra dette poenget kan en ta en skjult ros

¹⁶³ Neergaard 1978: Forord; Myhre 2015: 251 – 52; Karakteren «Ola Fedt» er sannsynligvis en humoristisk referanse til «Ola-Boka», et tidlig verk innen norsk politisk agitasjon. Den symboliserer den politisk aktive bonden, gjerne kalt «Ola», og karikerer den stereotypiske konservative og sparsomme bondestanden ofte assosiert med Søren Jaabæk og «Bondevennene».

¹⁶⁴ *Morgenbladet*: 15. 3. 1864.

¹⁶⁵ *Morgenbladet*: 15. 3. 1864.

¹⁶⁶ *Morgenbladet*: 15. 3. 1864.

¹⁶⁷ *Morgenbladet*: 15. 3. 1864.

av *Morgenbladet* for de demokratiske elementene den norske nasjonsbyggingen i denne samtiden prydet seg på, og kanskje også er det et stikk mot adelvesenet og dets innflytelse i Tyskland.¹⁶⁸ Den danske forfatningen var direkte inspirert av den norske av 1814, og *Morgenbladet* poengterer dermed viktigheten av å ivareta og dyrke det norske eller nordiske demokratiske prinsippet, og ikke atter havne under «despotiets åk».¹⁶⁹ Mye av de samme meningene kommer også frem i *Aftenbladet*. De to dagsavisene har siden februar vist seg å plutselig nærme seg hverandre veldig i sin omtale av krigen, og i «De forenede Rigers Stilling til den dansk-tydske Krig» påpeker de at «Tydskland aldrig vilde [...] staa paa en god Fod med Danmark, saalænge sidstnævnte Land holdt fast ved sine demokratiske Institutioner».¹⁷⁰ At avisene forsøker å sende ut en kraftfull og tydelig melding til ikke bare stortingets medlemmer, men den avislesende befolkningen som helhet, er over enhver tvil. De opplever at Norge står ovenfor et veiskille som vil påvirke dets fremtid på alle fronter, både åndelig, politisk og materielt for all fremtid, og å vise seg som en moden og utviklet nasjon er nødvendig for å unngå en fremtid under større nasjoners åk.

At *Aftenbladet* og *Morgenbladet* ligner mer og mer i denne perioden, kommer videre frem i artikkelen «Ubi Sumus?».¹⁷¹ Her tar *Aftenbladet* opp mange av de samme poengene som nevnt, men igjen dominerer to tydelige karakteristikk. Det første er avisens særdeles polemiske språkbruk rettet mot de tyske statene. I sin oppfordring til handling på Danmarks vegne beskrives de som

Modstandere, der traditionelt leve af Rov og Plyndring fra sine Naboer, [som] gjøre os stridige med al den Frækhed og al den Brutalitet; som ligger i saadanne Voldsmænds Natur, [det handler om] Goder og Rettigheder, som vi ikke kunne opgive uden at gjøre Brud paa vor hele moralske Konsistents, Goder og Rettigheder, som ikke tør tabes, uden at der i det Fjerne rejser sig en truende Nemesis, som vil komme til at hævne Fædrenes Svaghed eller Slethed paa vore Børn i tiende Led.¹⁷²

Igjen ser vi hvordan avisene kobler striden til nasjonalitetens konsistens og væren, og at Tysklands seier i en slik «kulturkamp» mellom nasjonene vil skade den nordiske og norske nasjonale sak. Både direkte, gjennom en erobring og assimilering av dansker og dermed innflytelse over resten av Danmark og dets forventede ringvirkninger, men også indirekte ved å påvirke vår egen nasjonale utviklingsvei. De setter den norske nasjon ved et veivalg

¹⁶⁸ Stråth & Sejersted 2005: 85; 533; Nordby 2010: 27-30

¹⁶⁹ Møller 2014: 540

¹⁷⁰ *Aftenbladet*: 17. 3. 1864.

¹⁷¹ *Aftenbladet*: 7. 3. 1864.

¹⁷² *Aftenbladet*: 7. 3. 1864.

som vil påvirke den kulturelle utviklingen innad i landet i fremtiden. Men igjen er det verdt å påpeke at *Aftenbladet* som vanlig fører en i større grad polemisk og patosbasert retorikk, men forskjellene mellom de og *Morgenbladet* har absolutt minsket betydelig siden november. At pressen og eliten fra byene er enige om hva som bør gjøres på Stortinget er lite tvilsomt.

Med de overnevnte poengene fra avisens hold i sinn, samt kronikken «Kan det være nogen fornuftig Tvivl om, at vi bør hjælpe Danmark?» innsendt «af en Næringsdrivende», kan en gjøre seg opp noen tanker om hvordan Tyskland, som fremstilt gjennom sin posisjon som en «rovdrivende, brutal volds mann» og «overmakt», blir motpolen til den norske og nordiske nasjon.¹⁷³ Avisene har kontinuerlig gjennom denne analysen poengtert nordens avhenigighet av hverandre og den iboende frykten for assimilering eller invasjon fra sør og øst, og er tydelige eksponenter for terskelprinsippet. Tyskland gjøres til den store «andre» som former den norske nasjonale identiteten i denne sammenhengen. Ikke bare er de, som Lie påpekte i *Illustreret Nyhedsblad*, et nært beslektet folkeslag som vi er forbundet med gjennom «den Almindelige Kultur-Udvikling», de er også den negativt ladede «andre», som lik en «skjult» kraft påvirker Norge indirekte både idéhistorisk og ideologisk. Dannelsen av denne «andre» er en fundamental del av den etnisk-historiske primordiale nasjonsutviklingen Norge gjennomgår på 1800-tallet. Tyskland fungerer for Norge, som Claudia Lenz skriver, som «bildet av *den andre* fungerer som negasjonen av nasjonale identitetskonstruksjonen – og har dermed en etablerende og stabiliserende funksjon.»¹⁷⁴ Tyskere etableres i pressen som den «ytre fienden», som skiller seg fra den etniske norske eller nordiske nasjonen.

I sitt innlegg drøfter «en Næringsdrivende» gjennom uvanlig velskrevet prosa også et viktig element i denne analysen: forskjellen på den norske og tyske nasjon, og hvorfor den tyske påvirkning på den «nordiske Slægt» er uønsket. Alle nasjoner har en satt historisk utviklingsvei, noe Norge selv kun nylig har oppdaget; å forpurre denne utviklingen vil være imot nasjonens natur og Guds vilje, og i dette henseende skrives det poetisk oppsummerende:

*Du har styrret Tidens Slummer
for at vogte paa dens Tarv
og du vrager Tydske Krummer
for at løfte egen Arv.*¹⁷⁵

¹⁷³ *Aftenbladet*: 14. 3. 1864; *Aftenbladet*: 21. 3. 1864.

¹⁷⁴ Lenz 2011: 24 - 25

¹⁷⁵ *Aftenbladet*: 21. 3. 1864.

Denne strofen oppsummerer på mange måter kjernen av det kulturelle og nasjonalistiske aspektet av hele den andre slesvigske krigs posisjon i norske aviser. Det historisk-nasjonale nasjonsbyggingsprosjektet Norge befinner seg i er en særs selvbevisst og sårbar posisjon; befolkningen har våknet fra «Tidens Slummer» til en nasjonal bevissthet, et poeng tydelig eksemplifisert gjennom de gjentakende historiske allusjonene og linjene avisene legger frem. Den norske nasjonsbyggingens ideologi legges slikt sett frem tydelig gjennom mediene. Å måtte få servert «Tydske Krummer» er ikke ikke den korrekte utviklingretningen for den norske nasjon, og «den Næringsdrivende» eksemplifiserer faktorene interessant:

[...] den overmodige Tydske Folkeaand [vil] indtage de vigtigste Poster i vor Kirke og ved vore Undervisningsanstalter og saaledes lidt efter lidt tage Tømmerne fra os for at lede vore hele menneskelige og borgerlige Udviklingsgang. [...] Der er desværre altfor Mange, som ikke fatte, at [tysk kulturell dominans] kan blive Følgen, og end Flere, der ej kunne begribe, at den nordiske Ungdoms Opdragelse under [tyske skolemestere] med Riset og den vidløftige Timetabel i Haanden, at Indførelsen af og Oplærelsen til al den spekulative Hulhed, al den luftige Reflexion, al den aandløse Videnskabelighed, al den hjerteløse Tvang, al den rationalistiske Fornegtelse, dogmatiske Kulsviertro eller pietistiske Vandighed, som Tysklands aandelige Forraadskamre have at byde, vilde bli vor Ulykke, da dette nemlig vilde skabe det samme folkelige og borgerlige Helvede hos os, som det i fuldt Maal har fostret indenfor 'das große Vaterland' selv.¹⁷⁶

Velger Norden «tydske Krummer» vil dette forårsake intellektuell og kulturell degenerering i Norden, og terskelprinsippet vil vise sin praktiske applikasjon over et lite og svakt folkeslag. Får «tydskheden» fotfeste i Norden vil

[kanskje] Historien maatte dømme [den norske politikk] som et hjerteløst Forræderi mod det danske Broderfolk, [det vil] være den mest kortsynede, skjæbenesvangre og ulykkelige Beslutning, det mest storartede historiske, folkelige og politiske Fejlgreb, med et Ord, *det bedst anlagte nationale Selvmordforsøg, hvormed den norsk-svenske Regjering og Ræpresentasjon kunde møde Nordens Fremtid.*¹⁷⁷ [min kursiv].

Bare «den næringsdrivendes» beskrivelser av hva den tyske nasjon *er*, gir et interessant innblikk i hvordan pressen og det norske folk kan forestille seg den *andre*. Kullsviertro, «aandeløs Videnskabelighed», «den rationalisitske Fornegtelse» og «den pietistiske Vandighed» er alle egenskaper som bryter med den nasjonalromatiske og i grunn (ironisk nok) tysk-idealistiske idéverden avisene beveger seg i. I en utpreget romatiserende og

¹⁷⁶ *Aftenbladet*: 21. 3. 1864.

¹⁷⁷ *Aftenbladet*: 21. 3. 1864.

historiebrukende nasjonsbyggingsprosess som krysses med en pessimistisk-orientert utviklingsforståelse – hvor den samtidige krigen forstås som et tydelig bevis på en slik tankegang – har den tyske nasjons karakteristikk en særlig negativ klang. «Den næringsdrivendes» ord fungerer både som en negativt karaktiserende varsel og en refleksjon på hva Norge anseer som sine egne positive verdier; Norge *må* «vrage tyske Krummer» for å løfte frem sin egen historiske arv.

Igjen er det verdt å nevne at de to ukesutgivelsene, *Vikingen* og *Illustreret Nyhedsblad*, ikke diskuterer de overnevnte hendelsene på samme måte i denne kritiske tidsperioden av den andre slesvigske krig.¹⁷⁸ De drøfter i større grad de direkte innenrikspolitiske realitetene hele det ekstraordinære Stortinget tydelig får frem, som skillet mellom by og land, et poeng som diskuteres videre senere.

6.5 Krigens slutt

I dette delkapittelet gjennomgås krigens avsluttende fase. Når stortinget i effekt stemmer mot en involvering, forsvinner agitasjonen og de mange drøftende artiklene fra mediebildet. Den rurale forståelsen av hendelsene får en stemme fra Solør, og en lengre artikkel fra *Aftenbladet* som oppsummerer de sentrale elementene fra kapittelet som helhet:

De neste månedene følger en hektisk periode av internasjonal politikk og diplomati. Stortinget endte opp med å stemme ja til Carls ønske om krigsbevilgninger, men kun med forbehold om at én av de vestlige stormaktene stod som alliert.¹⁷⁹ En marginal majoritet valgte også å inkludere en «anti-skandinavistisk»-klausul i begrunnelsen, som kun var til for å påpeke stortingets skepsis til bevegelsen, noe som var til stor ergelse for de mange skandinavistene i landet. Klausulen vant gjennom med 57 mot 54 stemmer i Stortinget, men kun seks av de 57 inklusjonen var representanter fra byene.¹⁸⁰ Skillet mellom «Ola Fedt» – det rurale, lokale og agrare Norge, og byneseliten med sin trekning til det internasjonale, filosofiske og ideologiske kunne ikke vært tydeligere. Byelitens «mot»-stemmer er også en indisie for avisenes påvirkningsforhold til byborgerne. De stemmer for en tilnærming til Norden, i

¹⁷⁸ Eksempler på denne dekningen kan finnes i blant annet: *Illustreret Nyhedsblad*: 21. 2. 1864; *Illustreret Nyhedsblad*: 20. 3. 1864; *Illustreret Nyhedsblad*: 17. 4. 1864; *Vikingen*: 27. 2. 1864; *Vikingen*: 5. 3. 1864; *Vikingen*: 12. 3. 1864; *Vikingen*: 9. 4. 1864.

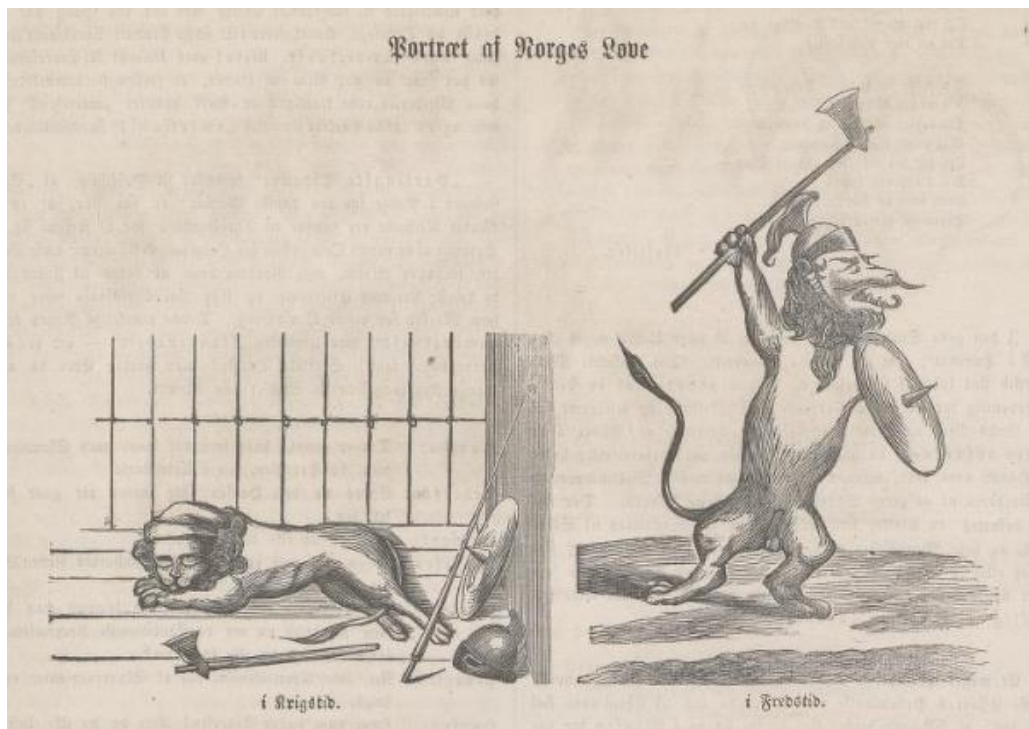
¹⁷⁹ Glenthøj 2014: 382

¹⁸⁰ Jorgenson 1935: 352; For oversikt over alle stemmer avgitt, og deres regionale tilknytning, se 462-64 i samme verk.

samsvar med pressens agitasjon og ønsker. Det er en aktiv relasjon mellom presse og statsmakt.

I april samler Storbritannia flere av de interesserte partene til en europeisk kongress for å løse situasjonen diplomatisk. Kongressen får frem en våpenhvile fra mai til juni, men tydeligst får den frem Danmarks nektelse av ethvert kompromiss med Tyskland, som eksempelvis å dele Slesvig langs nasjonale linjer.¹⁸¹ Når kongressen oppløses uten noe resultat i juni, står Tyskland klare til å gjøre hva de vil med et tydelig isolert og ubeskyttet Danmark og dets respektive fyrstedømmer.¹⁸²

Resultatet av voteringen i stortinget og konferansen i London slukker håpet om en fordelaktig løsning på krigen i skandinavistiske kretser, og avisenes rekning av hendelsene blir av en resignert art. At krigen likevel fortsatt er av stor interesse i Norge er tydelig, men den interne kampgnisten i Norge virker å ha dødd ut. Den norske resignasjonensånden karikeres med en tegning i *Vikingen* 28. mai, hvor Norges realpolitiske stilling gjøres narr av. Den norske riksløven fremstilles som en mektig og kamplysten skikkelse i fredstid, men når krigen herjer sover den fredfullt. (se illustrasjon 9 side 59).¹⁸³

Illustrasjon 9: "Portræt af Norges Løve"

¹⁸¹ Steefel 1932: 227-230; Glenthøj 2014: 401-420

¹⁸² Pflanze 1990: 253

¹⁸³ *Vikingen*: 28. 5. 1864.

Noen interessante momenter finner man alikevel før krigen *de facto* er omme. Den 11. juni trykker *Morgenbladet* innlegget «Stemningen i Landet med hensyn til den Danske Sag» skrevet av det en kan anta er en landlig innbygger fra Solør på østlandet, og gir kanskje en innsikt i hvordan de gjennomgatte artikler og innlegg har blitt mottatt av den mer rurale norske befolkningen. Han summerer at «Opper Landet er det vanskelig i en Fart at danne en Opinion. [...] Enhver dømmer for sig og gjennom denne rolige Eftertanke, naturligviis af og til paavirket af Aviserne, dannes Opinionen langsomt, men maaske sikrere end i de større Byer med sine Folkeforsamlinger, Taler, Tilstelninger og Kaffepassiar.¹⁸⁴ Videre gjennom innlegget yttres en realpolitisk og tilbakeholden skildring av tingenes tilstand, og forfatteren tilbakeslår alle scenarioer om assimilering og erobring av den tyske nasjonen. «Dette Argument er virkelig saa kraftigt, at det kan slaa en Oxe ihjel» mener han om assimilasjonsfrykten, og påpeker deretter at

uagtet Alt har været Tydskland gustigt, tydsk Regjering i Danmark, tydsk Hof, tydsk Adel og tydske Embedsmænd og megen Sløvhed og Efterladenhed hos de Danske, saa har Tydskheden i alle disse Aarhundrer ikke formaaet at vinde mere, end en ganske smal Strimmel nordenfor Slien [...] Skal Fortydskningen altsaa gaa frem i samme Progression – og det burde jo gaa endda sagtene, nu da man har faaet Øinene op og kan sætte en Stopper derfor – vil der mindst medgaa et Halvsnestusind Aar inden Jylland bliver tydsk og mange Hundrede Aartusinder inden Turen kommer til os. Saaledes omtrent have vi tænkt og talt sammen opover Landet.¹⁸⁵

Her får man en helt annen retorikk på trykk, som har vært totalt fraværende i mediebildet til nå. Dette viser tydelig, som forfatteren påpeker, skillet mellom by og land i denne situasjonen. Der agitasjonen og debatten virker å rase som hardest i byene, viser denne måteholdende og «avslappede» seg rådende på landsbygda i Norge, skal vi tro forfatteren.

Dette innlegget sier mye om hva dette kapittelet ønsket å utforske: Hvordan pressen dekker et tema, og hvordan dette påvirker leserne av disse avisene. Forfatteren har beskjedne og realistiske forbehold til tvisten mellom Tyskland og Danmark, og viser at avisenes inderlige og apokalyptiske skildring av nasjonsidéens situasjon og fremtid ikke nødvendigvis har et likestort hold i befolkningen utenfor byene. De kritiske oppfatningene av det «rovdrivende» og «overmektige» Tyskland som antagonist når ikke ut til denne befolkningen uten den omfattende diskusjonsarenaen storbyene fungerer som. Forfatteren skildrer et syn som ikke kan kalles anti-skandinavistisk eller noe lignende, men påpeker i grunn kun

¹⁸⁴ *Morgenbladet*: 11. 6. 1864.

¹⁸⁵ *Morgenbladet*: 11. 6. 1864.

politiske, historiske og demografiske realiteter, uten å fremstille et skremsesbilde av «naboen i sør». Agitasjonen og dommedagsfrykten som kommer frem i storbyavisene trenger ikke nødvendigvis gjenspeile *hele* det norske folk.

Det andre momentet er *Aftenbladets* lengre redegjørelse for sin oppfatning av det tyske folk, lagt frem i artikkelen «Om den svenske og den norske Regjerings Forhold til det dansk-tyske Spørgsmaal» 1. juni.¹⁸⁶ Artikkelen rører ved et av de sentrale temaene dette kapittelet ønsker å undersøke – den interrelasjonelle forståelsen mellom de to nasjonene Norge og Tyskland i denne tiden, og er på mange måter innsenderen fra Solørs direkte meningsmotstander. Avisen, som gjennom hele krigen har vært den mest polemisk artede kritikeren av Tysklands opptreden i saken, gjør i dybden rede for forskjellene mellom de to nasjoner, og hvorfor de ikke kan harmonere i sin samtid under pangermanismens banner.

Det er klart, at, saaledes som Forholdene have gestaltet sig i Tydskland, er der ingen Udsigt, ialfald ikke i en Tid, som ligger indenfor den nuværende Slægts Beregning, til at vi skulde kunne komme til at harmonere med Tydskerne i deres politiske Tænkemaade og deres politiske Stræben. [...] Tydsklands uheldige Forhold ere ikke forbigaaende eller tilfældige, de have sin Rod i den tydske Statsorganisation og den Udviklingsgang, som det tydske Folk i sin politiske og kulturhistoriske Stræben allerede forlængst er slaaet ind paa, og de ville følgelig ikke kunne forandres uden en gennemgribende revolutionær Omveltning. Vi erkjende vistnok, at Tydskerne ere et meget kultiveret og paa Grund af sin intellektuelle Udvikling respektabelt folk, men naar de anse sig selv for Kulturfolket **par excellence**, saa er dette efter vort Begreb en fix Idee hos Tydskerne [...] *vi for vor Del ere nu engang ikke tilsinds at opgive det politiske System, som har vundet Rodfæste iblandt os og er voxet sammen med vor Nationalitet, selv ikke for den Pris, som Pangermanismen kunde byde os. [...] Vi kunde kun bestræbe os for at bevare, hvad vi have, og udvikle vore aandelige og materielle Hjælpemidler paa det vi allerede have erhvervet. Dertil byder Skandinavismen os en rimelig Udsigt, Pangermanismen ikke [...]* [min kursiv].¹⁸⁷

Dette avsnittet er essensielt for å forstå denne oppgavens tema; med det oppsummerer *Aftenbladet* den helhetlige forståelsen som fremstilles av det tyske, som det virker som den nasjonalliberale og nasjonsbyggende delen av både pressen og eliten i datidens Norge. Synet er, som tidligere drøftet, basert på en selvforståelse av den norske nasjonen og utsondrer «de andre» som en utenforstående entitet. De er historisk betinget til å ikke kunne samarbeides med, og nordmenn gavnes lite av å kastes under dets åk. En slik fremstilling passer ikke bare bladets identitet som en nasjonalliberal aktør i Norge, det viser aktivt det poenget dette

¹⁸⁶ *Aftenbladet*: 1. 6. 1864.

¹⁸⁷ *Aftenbladet*: 1. 6. 1864.

kapittelet ønsker å vise: hvordan avisene betinger, definerer og former den nasjonale selvforståelsen i Norge gjennom sin retorikk, og i dette eksempelet skjer dette gjennom en dannelses av forståelsen av at «vi ikke er dem, og de er ikke oss». Samtidig er det interessant å se hvordan avisen igjen *anerkjenner* den andre nasjonens egenverdi og substans, men likevel kritiserer dens «historisk betingede utvikling». Den norske utviklingsvei, som en også så med avisenes utilsørte ros av nordisk demokratiutvikling tidligere, skildres tydelig som overlegen med de demokratiske og liberale tradisjonene og verdigrunnlagene i fokus.

6.6 Delkonklusjon

Konkluderende kan en beskrive den norske presses fremstilling av Tyskland under den andre slesvigske krig som sammensatt, men tydelig. Etter en periode hvor «Kieler Fjords» geopolitiske posisjon får fokus, tar debatten i stor grad en agitatorisk og ideologisk retning etter at krigen mellom Danmark og de tyske allierte blir en realitet. Pressebildet domineres fra desember 1863 av en tydelig skandinavistisk agitasjon for en involvering på dansk side: til og med i Jonas Lies *Illustreret Nyhedsblad*, den eneste avisen som viser pan-germanske tendenser, bunner denne ideologien i en skandinavistisk grunnidé.¹⁸⁸

Årsaken til den akutte skandinavistiske retorikken ligger i historie- og verdensforståelsen som dominerer den norske avisskrivende eliten. Denne forståelsen er personifisert gjennom *Morgenbladets* Marcus Monrad, Norges mest sentrale filosof i det 19. århundre, og kommer til uttrykk i artikler fra samtlige av avisene jeg har undersøkt. Artikkelsier som «Nogle Ord om vor Tidsalders Retning og Krav» og «Det snart sammentradende Storting» i *Morgenbladet*, og «Kan det være nogen fornuftig Tvivl om, at vi bør hjælpe Danmark?» og «Om den svenske og den norske Regjerings Forhold til det dansk-tyske Spørgsmaal» i *Aftenbladet* er blant de mest sentrale eksemplene på dette synet. Avisene forstår hendelsene i Danmark som del av en «historisk betinget utvikling» mot «enhetsprinsippet», en idé om at alle nasjoner utvikler seg mot større og større statsenheter, og innenfor disse rammene ansees de nordiske nasjonenes eksistens som truet.¹⁸⁹ Trusselen kommer fra idéen om «nasjonenes kamp» i denne utviklingen, hvor den tyske nasjon under «pangermanismens banner» vil assimilere de nordiske nasjonene til en større enhet.

¹⁸⁸ *Illustreret Nyhedsblad*: 13. 12. 1863.

¹⁸⁹ *Morgenbladet*: 13. 3. 1864; *Morgenbladet*: 16. 3. 1864; *Aftenbladet*: 14. 3. 1864; *Aftenbladet*: 21. 3. 1864; *Aftenbladet*: 1. 6. 1864.

I denne idéverden vektlegger den norske pressen, i møte med den tyske nasjon å skildre *hva som er norsk*. Avisene trykker innlegg som henviser til forskjellige historiske paralleller og en heroisk felles norsk fortid både for å vise de antatte forskjellene mellom den tyske og den norske nasjon, og fordi de ser det i lys av det etablerte historiesynet. Norge *må* gjøre det rette valget – å hjelpe Danmark – for å vise seg som en moderne og utviklet nasjon som kan stå på egne bein og sikre sin egen «historiske utviklingsvei».

Den tyske nasjon blir dermed i hovedsak fremstilt som en nasjonal antagonistisk «andre» under den andre slesvigske krig. Det mest sentrale i fremstillingen blir hva nasjonen *ikke er* i forhold til den norske nasjon. Derfor argumenterer jeg for at pressen driver en aktiv nasjonsbygging i sin fremstilling av den tyske nasjon i tråd med Claudia Lenz' skildring av bruken av en nasjonal «andre»; de bruker denne «andre» til å speile sin egen tilstand og utkrystallisere *hva det norske er*.¹⁹⁰ Spesielt *Aftenbladets* «Kan det være nogen fornuftig Tvivl» innsendt av «en Næringsdrivende» viser den tydeligste fremstillingen av dette perspektivet. Forfatterens oppfordrer til å «vrage Tydske Krummer, for at løfte egen Arv».¹⁹¹ Presseeliten fremstiller den norske nasjonsbyggingen og utviklingen i en skjør og usikker tilstand, og nasjonen må danne sin egen utviklingsvei gjennom den mytiske historiarven i stedet for å assimileres i den «annen» Tyskland representerer.

«Den næringsdrivende» skildrer også polemisk sin forståelse av hva den tyske nasjon faktisk *er*, og skiller seg i så henseende ut fra mesteparten av kildematerialet fra 1863-64. I hovedsak dominerer den «monolittiske» fremstillingen av «Tydskland» pressebildet, og det skildres ikke tydelige forskjeller mellom de indre sub-nasjonalitetene i nasjonen. Skillet som derimot viser seg er interessant: avisene danner en dikotomi mellom de tyske statsenhetene – som fremstilles som despotiske og aggressive, og folket – som skildres som et grunnleggende godt «broderfolk». Den historisk-betingede frykten for Tyskland rettes i hovedsak mot potentatene og de regjerende statssystemene. Folket representerer derimot en liberal og «fri» utvikling – på linje med de norske aviselitenes egne aktive utvikling av den norske nasjonen. Dermed fremstilles nasjonen som «Europas gale Mand», en nasjon hvor statssystemene ikke utvikles i samsvar med- og samspiller med nasjonens «egentlige» utviklingsvei.

¹⁹⁰ Lenz 2011: 24-25

¹⁹¹ *Aftenbladet*: 21. 3. 1864.

7. 1866: Den østerriksk-prøyssiske krig

Dette kapittelet tar for seg pressens dekning av den østerriksk-prøyssiske krigen sommeren 1866. Kildemateriale er tatt fra april til november, og innebærer perioden fra diplomatiske stridighetene om våren til krigshandlingene sommeren 1866, samt tiden etterpå hvor pressen drøfter resultatene av krigen. Kapittelet er delt opp i to hovedsegmenter: det første tar for seg pressens dekning og fremstilling av krigen i kronologisk rekkefølge. Deretter er det andre et lengre drøftings-delkapittel, hvor jeg analyserer og drøfter den direkte fremstillingen og diskusjonen om Tyskland pressen foretar seg gjennom hele tidsperioden. Fokuset blir på dikotomien Østerrike – Preussen, og hvordan disse to statsenhetene blir fremstilt, og hva dette har å si for den helhetlige forståelsen av Tyskland i samtiden og fremtiden:

7.1 Diplomati, fiendtligheter og krig

Første delkapittel gjør rede for den norske pressens dekning av hendelsene fra det diplomatiske spillet i april til krigens klimaks i juli 1866. Fokuset ligger først på den tilbakeholdene og skildrende fremstillingen av de diplomatiske begivenhetene, og hvordan mediebildet har endret seg siden 1864 – spesielt med tanke på Preussens minister-president Otto von Bismarck og dualiteten mellom Østerrike og Preussen. Deretter fremstilles den direkte dekningen av krigshendelsene og den norske presses opplevelse av disse, og hvordan denne oppleves som fjern i forhold til krigen i 1864:

Våren 1866 er det en diplomatisk krisesituasjon mellom Østerrike og Preussen, og de norske avisene følger aktivt med på de politiske hendelsene i Tyskland gjennom sine «Kristiania»-spalter og de generelle «Telegrafetterretninger»-spaltene. Innholdet baserer seg hovedsakelig på utenlandske avisartikler som omhandler og gjør rede for de komplekse politiske anliggende i det tyske forbund, eller direkte sitering av uttalelser og depesjer fra relevante politikere og monarker i Tyskland. Dekningen i hovedstadsavisene viser liten favorisering mot noen av partene, men holder en avmålt og nøytral dekning av temaet. *Morgenbladet* drøfter og redegjør for en forbundsreform foreslått av Preussen, en av de mange politiske provokasjonene fra Bismarcks hold, men behandler temaet fortsatt gjennomgående avmålt.¹⁹² Avisen portretterer hendelsene objektivt som et tysk innenrikspolitisk og konstitusjonelt problem som sannsynligvis vil finne sin løsning ved forhandlingsbordet, og virker ikke

¹⁹² *Morgenbladet*: 17. 4. 1866.

bekymret for en videre krigssituasjon selv fire dager før de første mobiliseringsordenene.¹⁹³ *Aftenbladet* holder derimot en mer forsiktig og illevarslende retorikk i sin utenriksreportasje *ante bellum*. I sin informative og drøftende spalte «Oversigt over de vigtigste Begivenheder i Udlandet i de tre sidste Maaneder» gjør avisen 16. april rede for redaksjonens syn på situasjonen, og oppmerksomheten sentrerer seg spesielt rundt mannen som aktivt manipulerer begivenhetsløpet: minister-president Bismarck.

Blandt alle Europas Statsmænd er der ingen, som i den sidste Tid i en saa høj Grad har tildraget sig den almindelige Opmærksomhed, som Preussens Premierminister, Grev Bismarck, af den ganske naturlige Grund, at han viser sig som den Dristigste og spiller det højeste Spil. Om dette Spil er ligesaa vel beregnet, som det er dristigt, er et Spørgsmaal, der maa finde sin Afgjørelse i en Fremtid, som ikke længre syntes at ligge fjernt.¹⁹⁴

Aspektene mediene forbinder med «sabelveldets» statsregime i Tyskland som ble karakterisert tydelig i forrige kapittel, virker å ha blitt koblet mer direkte til Bismarck siden 1864, og denne koblingen blir sterkere og sterkere ettersom Preussen vinner terreng.¹⁹⁵ Der han er en mer ukjent aktør på den europeiske scenen for to år siden, har han nå etablert seg som det tyske forbunds mest sentrale politiker.¹⁹⁶ *Aftenbladet* gjennomskuer skuespillet på den europeiske politiske scenen ganske nøyaktig, spesielt med tanke på den innsikt en i ettertiden har fått om dette politiske spillet. De uttaler seg svært skeptisk til den Prøyssiske statsform og styresett, og karakteriserer det i «sabelvelde»-metaforer gjennomgående. «[Hva den prøssiske politikk etterstreber er det ingen tvil om], Elbhertugdømmernes Annexion [...] er som det første Skridt til de øvrige Tydske Smaastaters Opgaaen i den preussiske Enhedsstat».¹⁹⁷ Militærstatens ledelse kritiseres for en aggressiv, udemokratisk og brutal politikk som føres innenfor egne landegrenser, en kritikk som passer *Aftenbladets* politiske ståsted, og i stor grad ligner den man så i 1863-64.

Om den østerrikske siden av saken er *Aftenbladet* derimot mer unnskyldende tross den prekære situasjonen Habsburgerriket finner seg i, og later til å lene seg generelt mer i østerriksk favør. Keiser Franz Josefs reise til Ungarn for å berolige gemyttene for nasjonalt selvstyre i Pest blir beskrevet som «forsonlig», og den generelle ordlyden er mindre antipatisk

¹⁹³ Carr 1991: 130

¹⁹⁴ *Aftenbladet*: 16. 4. 1866.

¹⁹⁵ Den tiltagende koblingen mellom Bismarck og Tyskland diskuteres inngående i neste kapittel.

¹⁹⁶ *Illustreret Nyhedsblad* inkluderer først en biografi om Bismarck 13. desember 1863. I denne omtales han som «Carl von Bismarck» konsekvent, noe som viser til hans mindre kjente status på dette tidspunktet. Illustrasjon fra biografien er vedlagt på side 35. (Illustrasjon 4).

¹⁹⁷ *Aftenbladet*: 16. 4. 1866.

enn i Preussens henseende: «Til trods herfor har den østerrigske Keiser dog ikke veget tilbake for den Misjon, som Stillingen i Tydskland og Preussens ærgjerrige Planer paatvinge ham».¹⁹⁸ Det delte mediebildet blir værende i den nærmeste tiden mot krigsutbruddet i juni, men med en subtilt tilstedeværende negativitet mot Preussen og Bismarck og en mer avmålt og medgjørlig skildring av keiseren og Østerrike, spesielt tilstedeværende i *Aftenbladet*.¹⁹⁹

Illustreret Nyhedsblads holdning til Bismarck er i motsetning til dagsavisene mer avmålt, da hans endelige planer og idéer ikke er tydelige eller har båret frukter enda.²⁰⁰ Uansett om han er «en dybtænkt politisk Maskinist à la Napoleon eller Cavour» eller «blot er en preussisk Korporalstok i menneskelig Lignelse», er hans sak i grunnen en rettferdig en: «den tyske Nationalitets Bjerging».²⁰¹ I en kamp mellom de to tyske statene anser avisen en prøyssisk seier som en seier for nasjonalitetssaken og i det hele også en god utvikling for Norge. Selv om avisen beskriver en «Motbydelighed imod den preussiske Militærstok og dens Svinger Bismarck», er dets hegemoni og eventuelle samling av Tyskland allikevel å foretrekke. Denne løsningen følger nasjonalitetsprinsippet, og har flere felles interesser og kulturelle røtter med Skandinavia enn den «ikketydsk[e] nation – Østerrige».²⁰² *Illustreret Nyhedsblad* viser her en ganske bemerkelsesverdig annerledes stilling og perspektiv på situasjonen enn dagsavisene; *Morgenbladet* og *Aftenbladet* ser negativt på Preussen, selv om begge parter var medvirkende i krigen to år tidligere, men *Illustreret Nyhedsblad* er forsiktig optimistiske.

Senere på året satiriserer *Vikingen* om den generelle redaksjonelle holdningen *Illustreret Nyhedsblad*, og spesielt Jonas Lie – mannen bak de fleste artiklene om utenrikske hendelser.²⁰³ Gjennom å trykke en parodi av en typisk *Illustreret Nyhedsblad*-forside (se illustrasjon 11 side 68), får avisen og Lie en lite tilslørt satirisk kritikk.²⁰⁴ Den pangermanske og P.A. Munch-inspirerte linjen til blandet gjøres narr av og Lie fremstilles som en mann som kanskje tror han er både smartere og mer kunnskapsrik enn han egentlig er. Kritikken av Bismarck, og skillet mellom Østerrike og Preussen kommer derimot ikke like tydelig frem i *Vikingen*. De legger på sitt sedvanlige vis frem en nøytral, men kritisk tone til hele situasjonen. I illustrasjonen «De to Venner» (se illustrasjon 10 side 67) 7. april skildrer

¹⁹⁸ *Aftenbladet*: 16. 4. 1866.

¹⁹⁹ *Aftenbladet*: 21. 4. 1866; 24. 5. 1866.

²⁰⁰ *Illustreret Nyhedsblad*: 01. 7. 1866.

²⁰¹ *Illustreret Nyhedsblad*: 01. 7. 1866.

²⁰² *Illustreret Nyhedsblad*: 01. 7. 1866.

²⁰³ *Vikingen*: 8. 9. 1866.

²⁰⁴ *Vikingen*: 8. 9. 1866.

satiremagasinet stormaktens diplomatiske feide som spill for galleriet. De to «broderfolk» vil sannsynligvis vise seg som samarbeidsvillige og enige når de andre europeiske aktørene kommer med i spill, og en intern tysk splittelse er nok ikke en realistisk sannsynlighet.

Illustrasjon 10: "De to Venner"

Illustreret Nyhedsblad.

Politisk Oversigt.

(Af S. L.).

Den Politikken, den Politikken, den er en underlig Ting. Hvem skulde nu have troet, at det havde spændt af paa sig en Naade med det Hele? Selv Verdens tre største Politikere, Keiser Napoleon, Grev Bismarck og jeg ahne det ikke, neigu om vi gjorde det; ialfald tør jeg frit bande paa det for mit Vedkommende. Det er ellers Synd paa Østerrig, Staffar, skjønt det rigtignok har fortjent sin Skjæbne. Jeg sagde det ogsaa til Bismarck forleden Dag: „Det er Synd paa Folkene“, sagde jeg, „De faar ikke tage sig paa Bei mod dem min kjære Bismarck“, sagde jeg. For jeg vilde nu gjerne lægge et godt Ord ind for dem. „Hyt!“ sagde den berømte Greve. „Ja, ja“, sagde da jeg igjen, „men jagu synes jeg, at De gjerne kunde lade de stoffels Hannoveranere slippe lidt af al den Brygl, de faar“. Hvorpaa den store Diplomat sagde: „Skidt!“ sagde han, „das haben sie gut von!“ Ved disse Ord maatte jeg træffe mig tilbage i Erbødighed for den store Mand, der udtalte dem.

Napoleon holdt jeg ikke videre af før i Tiden; men nu har jeg saa smaat begyndt at fordrage ham. Han er ogsaa en stor

Mand, og dersom blot han og jeg vare Borgermestere i Bremen, saa skulde Biben mere faa en anden Lyd. Men det værste med ham er, at man i Forveien Intet kan forudsige af hvad han agter at foretage sig. Hverken Mons Wingaards Bog eller „der politische Stockfisch“ indeholder det Mindste om alle de Omvæltninger, som han uden Tvivl agter at gjøre, og angaaende hvilke han ikke har spurgt mig tilraads. Men jeg tænker nok, at vi skal faa Sagerne ordnede paa en for alle Parter tilfredsstillende Maade. Jeg vil foreslaa Napoleon, at han for at afrunde sine Grændser, indforliver Holland, Belgien og Spanien. Na ja, han kan saamænd gjerne faa Portugal med det Samme. Italien maa, for at faa naturlig Grændse, have Grækenland og Tyrkiet, og vi tage Rusland med Undtagelse af Polen, som gjerne kan faa Lov at blive frit. Kanste jeg ogsaa skal anvende min Indflydelse for at skaffe Tydskland Estland og Lifland; men det vil jeg dog ialfald betænke mig paa. Hvad Tydskland forøvrigt angaar, saa skal jeg senere behandle det i en ledende Artikkel, naar jeg faar konfereret med Grev Bismarck.

„Udfatter, som lige“.
Efter Maleri Maeret af vore Fotografier Kanne & Hansen i Veibyg.

Illustrasjon 11: "Illustreret Nyhedsblad" - Som fremstilt i Vikingen

Ved krigshandlingenes utbrudd er medienes dekning preget av dårlig informasjonsflyt og tilbakeholdenhet. Verken *Vikingen* eller *Illustreret Nyhedsblad* nevner hendelsene i noen særlig grad før juli nærmer seg, og de to hovedstadsavisene er ogsaa avventende med informasjon. Informasjonsflyten fra kontinentet er forstoppet, og *Morgenbladet* beskriver flaskehalsen slik: «De krigførende Magter beherske det europæiske Telegrafnets Centrum. Telegrammer, som under vanlige Forholde passere dette Centrum, maa nu ad lange Omveie naa sin Bestemmelse, fordyrede og [...] forsinkede.»²⁰⁵

Den avventende holdningen snur derimot rundt den 24. juni da slaget ved Custoza finner sted og de første virkelige krigshandlingene dermed har begynt. Krigen tar deretter en tydelig, om ikke svært annerledes plass i mediebildet enn den andre slesvigske krig gjorde to år tidligere. Dekningen av slagene og den generelle krigsutviklingen tar den samme avmålte og distanserte stillingen som før utbruddet. Både *Morgenbladet* og *Aftenbladet* virker å komme med alt materiale de kan få fra utenriks presse, men skildringene er i hovedsak objektive og informative, uten den åpenbare redaksjonelle innvirkningen vi så to år tidligere.

²⁰⁵ *Morgenbladet*: 6. 7. 1866.

Artiklene starter som oftest med «ifølge *Times*» eller «af *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*» eller lignende, og selv om detaljerte og lange skildringer av krigshendelsenes grusomheter etter hvert kommer i mengdevis, legges det sjeldent, om aldri, med en redaksjonell lederartikkel om sakens natur eller avisens egen stilling til hendelsene.

Noe av årsaken til den reserverte og svært objektivt skildrende deknningen av krigen kan kanskje begrunnes noe i innholdet til artikkelserien «Krigen» av Jonas Lie i *Illustreret Nyhedsblad*. Her skildrer Lie krigen som det den er: en intern nasjonal krig mellom broderfolk, og å vite hvem en skal sympatisere med blir dermed ikke like klart, da «i tidligere Krige [...] var Nationalitetens og Frihedens Sag bestandig decideret paa den ene Side».²⁰⁶ I motsetning til den foregående andre slesvigske krig og den følgende fransk-prøyssiske krig er dette en strid der Norge ikke har noen åpenbare direkte politiske eller kulturelle innvirkninger på spill.²⁰⁷ I en tid fokusert på nasjonal streben og egen intern utvikling og påvirkning er den østerriksk-prøyssiske krig, utkjempet langt unna i det «bakstreverske» Habsburgmonarkiet, en såpass fjern og lite realpolitisk relevant hendelse at den ikke krever den nasjonale diskursen de andre hendelsene fikk. Krigen var av interesse, som kildematerialet tydelig viser, men ikke med det samme nasjonale engasjement som eksempelvis den andre slesvigske krig rørte opp i Norge.

Dette kan igjen kobles til den etablerte forståelsen av historisk utvikling og nasjonalitetsidéen i norsk idéliv. De norske avisene anser krigen i Tyskland i tråd med den naturlige nasjonale utviklingen som skal skje; en samling av den tyske nasjon – som krigen åpenbart er en del av prosessen til – er naturlig og «akseptert» i idésfæren. Pressen dekker dermed krigen mer tilbakeholdent og analytisk; hendelsene er «rette», og truer ikke den norske nasjon. Dette står i kontrast til deknningen fra 1863-64 og senere i 1870-71. I de situasjonene oppleves Norge som direkte truet – og utviklingen som en trussel for deres egen nasjonale situasjon og utvikling. Den «historisk betingede utviklingen» i Tyskland krysser i 1866 ikke norske interesser direkte, og hendelsene får ikke det samme akutte preget som i 1863-64 og 1870-71, hvor terskel- og enhetsprinsippene trykker på den norske forståelsen av hendelsenes gang.

Samtidig bør nok også den overnevnte faktoren om telegrafnettet og informasjonsflyten fra «valpladsen» generelt tas med i betraktningen. Hendelsene og

²⁰⁶ *Illustreret Nyhedsblad*: 1. 6. 1866.

²⁰⁷ At dette resonnementet kan ha vært det dominerende i den norske elitens fora understøttes videre blant annet av Carl XV, som våren 1866 siteres: «[krigen] angaaer os ikke det mindste, saa længe man slaaes i Tydskland og Italien, tvertimod kan saadant tilskynde Halvøen fordele.» (Se Kaartvedt 1982: 77).

informasjonen skjer i et tempo verden aldri hadde sett tidligere, samt at informasjonen ofte er upålitelig og anakronistisk. Å føre en relevant og drøftende diskurs rundt temaet spesielt i dagsaviser var kanskje dermed ikke den mest logiske eller givende redaksjonelle linjen i denne spesifikke situasjonen. Allikevel viser et utsagn av *Morgenbladet* den 8. august at leserne absolutt har interesse i nyhetene som gis, da de suspenderer «Meddelelsen af [...] Oversigten over Stortingets Virksomhed» på grunn av sin «læsekræds interesse».²⁰⁸ Krigen var av interesse for det norske publikum, men skapte ikke det samme engasjementet. En krig om «Nordens sydgrense» og nasjonens overlevelse – som i 1864 – oppleves mer relevant og akutt, mens den tyske «broderkrigen» er av mindre interesse.

Krigen går sin gang med en hastighet avisene blir overrasket over og spesielt Preussens enorme fart i mobilisering, troppekonsentrasjoner og invasjon av Østerrike sjokkerer den norske leserbasen. Selv *Morgenbladet* med sin mistro til Preussen viser en anerkjennelse og respekt for deres imponerende krigføring, samt bevissthet over krigens betydning.²⁰⁹ Når Preussen slår Østerrike ved Sadowa-Königgrätz 3. juli, og i effekt vinner krigen, overraskes pressen i Norge.²¹⁰ *Aftenbladet* siteres: «Den Tilstand, hvori Europa i dette Øjeblik befinder sig ovenpaa denne forunderlige Krig og dens forbausende Resultater, ligner vel nærmest Bedøvelsens eller Forbløffelsens.» Moderne teknologi innen transport og kommunikasjon har gjort konsentrasjonen av «enorme troppemasser og uhyre materielle Kræfter» mulig.²¹¹ Nyvinninger som telegrafene og jernbanen viser for første gang sitt virkelige destruktive potensiale, og det 19. århundres Europa sjokkeres av dets effekt; der kriger før var «[...] Trettiaars, Tlaars og Syvaarskrige, [...] faa vi i dag Trettidags og Fjortendagskrige af ligesaa kolosale Dimensjoner».²¹²

7.2 Norden, Tyskland og den nasjonale sak

7.2.1 Pragerfredens §5

Etter den grunnleggende fremstillingen av krigens gang, fremstilles nå hvordan pressen tar for seg Pragerfredens artikkel fem. Denne artikkelen blir fokuspunktet for den norske pressens diskusjon om krigen – samt Tyskland, og Nordens forhold til dem. Spesielt er dette hvordan

²⁰⁸ *Morgenbladet*: 8. 8. 1866.

²⁰⁹ *Morgenbladet*: 28. 6. 1866.

²¹⁰ Et eksempel på hvor overraskende hurtig seieren kom er *Vikingens* illustrasjon «Proklamationernes tid – handlingens tid» 7. juli, som blir trykket fire dager etter det avgjørende slaget. Der gjør bladet narr av det som må ansees som prøyssisk tilbakeholdenhet, og mangelen på slag ved krigsteaterets nordfront.

²¹¹ *Aftenbladet*: 7. 7. 1866.

²¹² *Aftenbladet*: 7. 7. 1866.

diskursen dreier seg tilbake til den nordisk-nasjonalistiske tematikken fra 1864 og spørsmålet om Slesvig som igjen blir sentrale. Videre fremstilles det hvordan pangermanismen, spesielt etablert i *Illustreret Nyhedsblad*, kommer inn i pressens fremstilling, og hvordan de skandinavistiske elementene i pressen videre gjør en overraskende dreining *mot* Preussen. Hvordan disse elementene gjør seg gjeldende, og innlemmes i den øvrige diskursen i pressen blir dermed de sentrale holdepunktene for delkapittelet:

Etter Preussens seier ved Königgrätz-Sadowa begynner pressen å diskutere eventuelle fredsforhold mellom partene. Innholdet drøftes i stil med den som har vært førende siden april: generell utenrikskorrespondanse og gjengivelser fra utenlandske aviser blir de grunnleggende fremstillingskanalene. Ettersom innholdet i fredsforhandlingene kommer ut i pressen, er det spesielt ett punkt som skiller seg ut: Blant alle den østerriksk-prøyssiske krigsgeopolitiske og nasjonalistiske ringvirkninger, blir det underordnede artikkel fem i pragerfredens bestemmelser aksent den norske avisoffentligheten spinner rundt ut høsten 1866.²¹³ Artikkelen sier:

Keiseren av Østerrige overdrager sine Rettigheder til hertugdømmene Holsten og Slesvig til Kongen af Preussen, «dog med det Forbehold, at Befolkningerne i Slesvigs nordlige Distrikter skulle afstaaes til Danmark, naar de ved sin Afstemning give sit Ønske derom tilkjende.»²¹⁴

Med dette blusser den skandinavistiske debatten – i sammenheng med Tyskland – opp igjen i norsk presse- og idéliv, og avisenes stilling til artikkelens skandinavisk-sinnede innhold er ikke nødvendigvis like enstydige som i 1863-64; diskursen om Slesvig og Norden har endret seg. Etter Danmarks tap av Slesvig i 1864 har hertugdømmet blitt «fortydet» mener eksempelvis *Morgenbladet*, og en diskusjon rundt forskjellen og likheten mellom dansker og tyskere, samt de indre forholdene i den tyske nasjon tas opp.²¹⁵

Morgenbladet stiller seg skeptisk til artikkelen; i artikkelen «Hertugdømmet Slesvigs Skjæbne» er mer diskuterende og usikker holdning til situasjonen i «Nordens Sydgrense» enn to år tidligere.²¹⁶ Slesvigs nasjonaliteter er blandende, og avisen kritiserer den danske Eiderpolitikkens ekstreme nasjonalistiske program, da den var «uklog, og forøget den nationale

²¹³ Pragerfredens §5 viste også sin relevans i 1870-71. Frankrike ble ansett som artikkelens garantist, og mange stemmer i den norske offentlighet ser på artikkelens fullbyrdelse som et av resultatene ved en eventuell fransk seier. Bjørnstjerne Bjørnson forventet til og med «den tredje slesvigske krig» som en utvidelse av stridighetene i 1870. (Se Bull 1923: 35).

²¹⁴ *Aftenbladet*: 16. 8. 1866.

²¹⁵ *Morgenbladet*: 2. 9. 1866.

²¹⁶ *Morgenbladet*: 2. 9. 1866.

Spaltning istedetfor at udjevne den [...] Man har [...] betragtet Sprog og Nationalitet som Øiemed i Staten [...] og ikke som noget, der maatte udjevne sig af sig selv.»²¹⁷ De nasjonale skillene i området har dempet seg, og tysk og dansk språk og nasjonalitet veksles om og inn i hverandre i hele området. Allikevel har avisen tro på avstemningen og dens resultat på grunn av en interessant observasjon: forskjellen på prøyssere og det gjengse Tyskland. «[Prøyssere] staar fremmed ligeoverfor baade det danske og det tyske Element i Slesvig, og frygtes af de Tyske af politiske Grunde, af de Danske baade af politiske og nationale».²¹⁸ En avstemning ansees dermed som positiv, da den dermed kan stoppe «tydskhedens» inntrengen i Norden. Aksepterer Preussen det forventede resultat, «[...] da har de givet ikke lidet Bevis paa, at det virkelig er deres Mening at istandbringe, hvad der er den rimelige og naturlige Tilstand, nemlig et fredeligt og venskabeligt Forhold til det Skandinaviske Norden.»²¹⁹

Her fremstiller *Morgenbladet* en interessant dikotomi som var fraværende i diskursen i 1864: forskjellen mellom den tyske nasjon og Preussen. I krigen mellom Tyskland og Danmark ble den tyske nasjon fremstilt som en enhetlig masse, hvor skillet mellom stat og folk var det eneste tydelige. Nå etablerer avisene de indre skillene i nasjonen – mellom de regionale tyske grupperingene som prøyssere og tysk-danske i Slesvig. For den sistnevnte poengterer avisen at Preussens hegemoni over dem vil være «en Lænke af Jern», der Danmark var «en Silketraad om Foden».²²⁰ Karakteristikkene sist gitt i framstillingen av hele den tyske nasjon, kobles tydeligere til Preussen og «Preussenthum» som enhet.

Aftenbladets perspektiver på artikkel fem er også interessante; i likhet med resten av pressen viser de en optimistisk og forhåpningsfull tilnærming til avstemningen, og undrer om den er inkludert «af Klogskab og med Tanke på Fremtiden».²²¹ Preussen har innsett at å inkorporere det danske Slesvig vil være en geo- og nasjonalismepolitisk tabbe, da Norden «aldrig vil opgive Tanken om at tage [Slesvig] tilbage og [vil] indgaa i ethvert Forbund med fremmede Magter, som [...] maatte føre til dette Maal.»²²² Et naturlig skille mellom nasjonene – i hver sin nasjonalstat – er den logiske løsningen.

Vikingen oppsummerer, i motsetning til dagsavisene, situasjonen med en vittig satirisk illustrasjon i klassisk stil; i «Et Kjærlighedsmaaltid efter Krigen» 29. september (se illustrasjon 12 side 73) sitter de to seierherrene Preussen og Italia med hvert sitt store måltid –

²¹⁷ *Morgenbladet*: 2. 9. 1866.

²¹⁸ *Morgenbladet*: 2. 9. 1866.

²¹⁹ *Morgenbladet*: 2. 9. 1866.

²²⁰ *Morgenbladet*: 2. 9. 1866.

²²¹ *Aftenbladet*: 16. 8. 1866.

²²² *Aftenbladet*: 16. 8. 1866.

tyske og italienske områder annektert av de to under krigen. Den tyske «Friedrich»-karakteren dingler et magert kjøttbein kalt «Nord-Slesvig» foran en kuet, svak og underdannet dansk konge. I møte med de optimistiske forhåpningene i *Morgenbladet* og *Aftenbladet*, viser *Vikingen* den realpolitiske virkeligheten: Preussens innrømmelse om en mulig avståelse av nord-Slesvig er ikke mer enn et magert løfte de kan bruke i det politiske spillet med Danmark, og alle nasjonal-baserte forventningene er usikre håp basert på «Friedrichs» bestemmelser.

Illustrasjon 12: "Et Kjerlighedsmaaltid efter Krigen"

7.2.2 Illustreret Nyhedsblad og pangermanismen

I lys av den overnevnte diskusjonen av artikkel fem og Slesvigs fremtid i *Morgenbladet* og *Aftenbladet*, må nå et annet perspektiv fra pressen fremstilles: *Illustreret Nyhedsblad*s skildring av krigen – og dens betydning, som skiller seg tydelig fra idéene som kommer til uttrykk i de andre avisene. I tre artikler gjennom sommeren og høsten 1866 fremstiller avisen, og dens svært involverte eier og redaktør Jonas Lie, et sammensatt og annerledes perspektiv på hendelsene i Tyskland – og foregår i dette også den tematiske vendingen vi skal se deler av pressen gjør utover høsten.

Illustreret Nyhedsblad stiller seg, i henhold til situasjonen i Slesvig og relasjonen med Tyskland og Preussen, motsettende til avisene. Avisen tydeliggjør sin posisjon fra 1863 –

betydningen av et pangermansk forbund, og fånyttesheten av et antagonistisk forhold til den nordiske nasjons «nabo i sør».²²³ Avisen anser ikke et prøyssisk hegemoni i Tyskland som noe automatisk negativt, og anser i forlengelse av dette det Slesvigske problem som en floke som vil løses av seg selv, etter et «venskabeligt nationalt Opgjør, [...] selv om et Junkerpreussen nu skulde svigte sit Løfte.»²²⁴

Uten å være definitivt anti-skandinavistisk stiller avisen seg kritisk til retorikken en så i 1864, og kritiserer de som «vilde grave hele det øvrige Norden ned i det slesvigske Spøragsmaal».²²⁵ «Å se det skandinaviske Nordens Opkomst i Tydskslands Ødelæggelse er for den nordiske Folkeidée en selvmordersk tankegang» skriver Lie. Lie og *Illustreret Nyhedsblads* posisjon begrunnes i en idé som hittil ikke har kommet frem i kildematerialet: P.A. Munchs pangermanistiske lære. Denne typen historieforståelse ligner det fremstilte hegeliensk-inspirerte terskelprinsipp-baserte synet, men divergerer allikevel tydelig fra det. Norges historiske og naturlige utvikling må i *Illustreret Nyhedsblads* mening bygges på «en Alliance med et folkeligt og ordnet protestantisk Tydsksland,[...] [som ikke må] undervurderes af hensyn til, at Tydsksland fortinden har at bekjæmpe sin egen svage og i alle Retninger desorganiserede Tilstand.»²²⁶

Lie stiller seg dermed – i likhet med resten av pressen – kritisk til Tyskslands indre nasjonale stilling, men er positiv til en nasjonal og kulturell tilnærming til dem. *Nyhedsbladet* viser også at denne opinionen er særegen; Munchs idéer var populære i samtiden, men han var i hovedsak en eksklusiv pangermanist, der *Nyhedsbladet* viser en grunnleggende positiv holdning til den skandinavistiske idé, men kritiserer dens slagkraftighet og historiske utførelse.²²⁷ De skriver at den norske og skandinaviske nasjonen ikke kan overleve i lengden ved å basere seg på et hat og misunnelse mot et kulturelt og religiøst broderfolk de kan leve i symbiose med. Allikevel må de nordiske landene først danne en sterk enhet for å hevde sin plass bland de andre germanske folkestammene, samt at Tysksland selv må kvitte seg med de problematiske sidene ved den prøyssiske statsorganisasjonen.²²⁸

Denne pangermanske holdningen står i sterk kontrast til de tidligere etablerte strømningene fra pressen. Den hegelienske «historiske utviklingsvei»-forståelsen som virker å være det dominante på dette tidspunktet, kommer ikke enkelt overens med germanismen. Der

²²³ *Illustreret Nyhedsblad*: 13. 12. 1863.

²²⁴ *Illustreret Nyhedsblad*: 14. 10. 1866

²²⁵ *Illustreret Nyhedsblad*: 1. 7. 1866.

²²⁶ *Illustreret Nyhedsblad*: 1. 7. 1866.

²²⁷ Bagge et al. 2012: 17-23; Johnsen 2021: 121

²²⁸ *Illustreret Nyhedsblad*: 14. 10. 1866.

den første tror på en «kamp» mellom disse nasjonalitetene, ser den andre et germansk felleskap mot slavismen.²²⁹ Sørensen's bilde av disse strømmingene som konsentriske sirkler er igjen nærliggende.²³⁰ *Illustreret Nyhedsblad* er den eneste avisen i kildematerialet som viser en hovedsakelig positiv tilnærming til Tyskland, og er dermed et tydelig skille innad pressens fremstilling av den tyske nasjon. Bladet er det eneste som bryter med den terskelprinsippbaserte frykten, og heller anser pangermanismen som et levedyktig alternativ for den norske nasjon; de to nasjonenes likheter vil skape en nasjonalutviklende synergisk effekt, ikke en norsk assimilering i «das große Vaterland».

Videre skisserer *Nyhedsbladet* skillet mellom Preussen og Østerrike, og begrunner sin støtte i sine pangermanske tendenser. Østerrike karakteriseres som en reaksjonær, nasjonalitetsfiendtlig og katolsk stat, og Preussen er dermed det naturlige valget å støtte for den norske nasjon.²³¹ Igjen viser de historiske og kulturbaserte aspektene ved nasjonalismen seg i pressens fremstilling; religion, historisk forbindelse og felles kulturtrekk trekkes frem som sentrale komponenter i *hvorfor Illustreret Nyhedsblad* dekker krigen som de gjør – bare denne gangen i germanske trekk, og ikke eksklusivt skandinavistisk.

Den prøyssisk-vennlige retorikken i *Illustreret Nyhedsblad* viser seg derimot ikke å være særegen; videre utover høsten 1866 blir flere skandinavistisk-sinnede artikler trykket i *Morgenbladet* og *Aftenbladet* som drøfter en tilnærming til Preussen. «En Skandinav» begrunner sin mening med mye av den samme argumentasjonen som Lie; Preussen er ikke nødvendigvis Tysklands bane, og komplimenterer hvordan de har «kaldt Nationalitetsideen og den nye Tidsaand til sin Hjælp», samt uttrykker tro på at frie institusjoner og en slutt på «sabelveldet» vil komme gjennom nasjonens historiske utvikling og væren.²³²

Diskrepansen i den skandinavistiske ideologien slik den kommer frem i pressebildet, og generelt det skiftende synet på Tyskland og Preussen er betenkelig, men har sin begrunnelse: de forenede rikers sikkerhetspolitiske stilling i relasjon til Russland. Glenthøj & Ottosen påpeker at de forenede rikers sikkerhetspolitiske relasjon til Russland og Preussen var et tema som blusset opp i den svensk-norske offentligheten høsten 1866.²³³ Kildematerialet derimot viser en større fiendtlighet mot Russland, og en tilnærming til Preussen som den

²²⁹ Sørensen 2001: 253

²³⁰ Sørensen 1997: 14

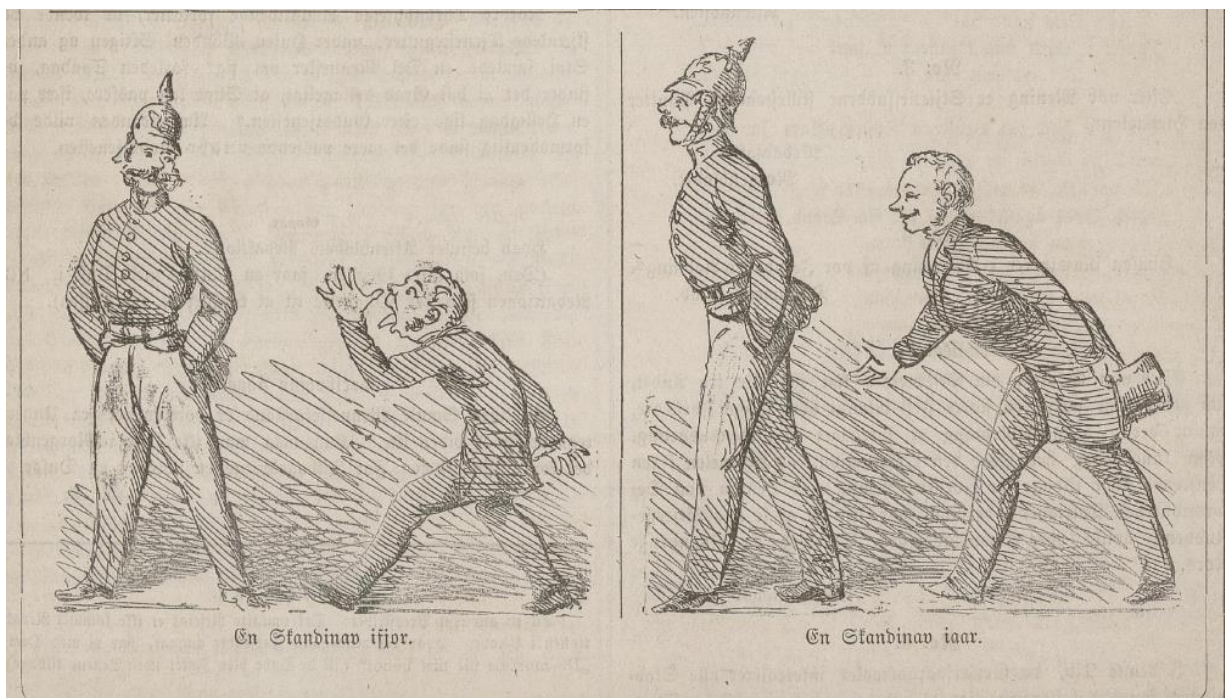
²³¹ *Illustreret Nyhedsblad*: 1. 7. 1866.

²³² *Morgenbladet*: 21. 10. 1866; At innsenderen betegnes tydelig som «En skandinav» kan tilsi at meningene som fremkommer ikke nødvendigvis gjenspeiler redaksjonens. Allikevel er de verdt å ta med i analysen da de gjenspeiler en strømning i samtidens diskurs, og *Morgenbladet* velger å trykke den.

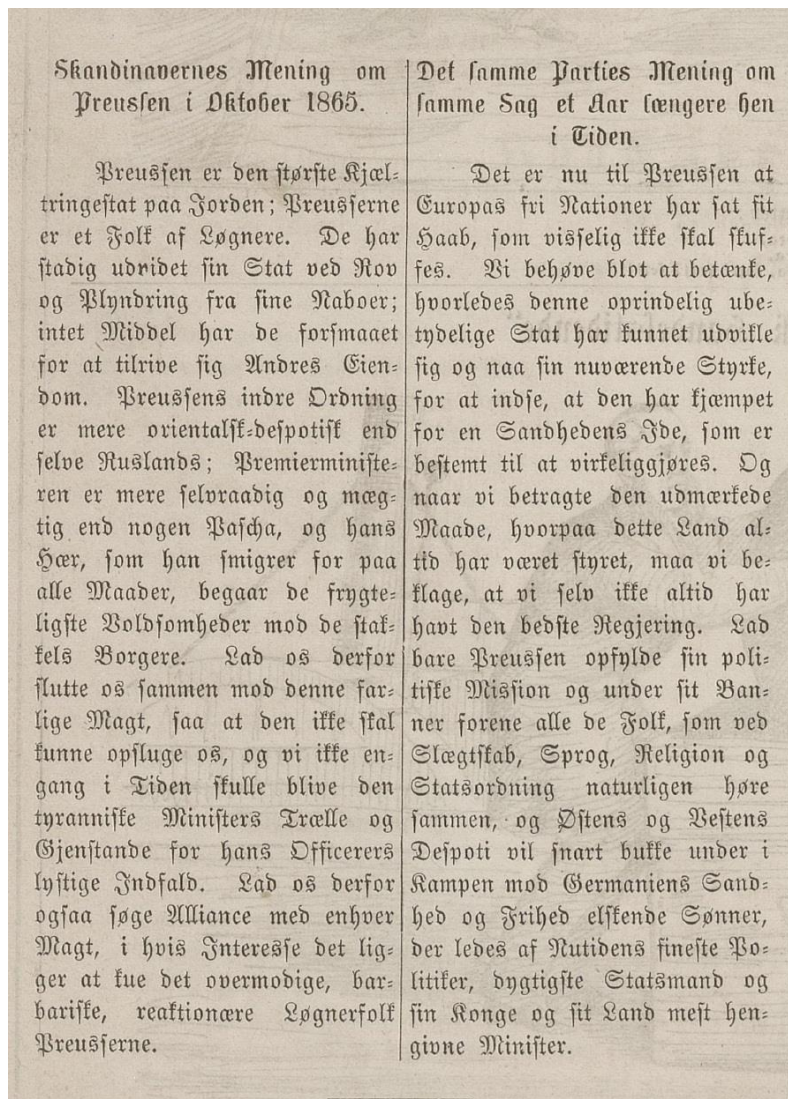
²³³ Glenthøj & Ottosen 2021: 508

definitive preferansen. Plutselig anser skandinavistiske stemmer at en politisk tilnærming til Preussen er et legitimt valg i møte med en større og mer nærværende fare, en tilnærming som både før og senere viser seg uforsonlig med skandinavistisk ideologi.

Vikingen viser bevissthet over den plutselige meningsforandringen i skandinavistiske kretser, og harselerer med det, som eksempelvis i illustrasjonen av «en skandinav» som tidligere peker nese til tyske «Friedrich», men nå bøyer seg ærbødigst for ham. *Vikingens* bidrag kan bevise at skiftet ansees som betenkelig og inkonsekvent av andre deler av det norske samfunnet; videre satiriserer de i et satirisk tekstutdrag som sammenligner «Skandinavernes Mening om Preussen» tidligere og den daværende opinion kommer diskrepansen tydelig frem; at alle deler av pressen ikke var like overbevist som visse skandinavister er åpenbart. (Se illustrasjoner 13 side 76 og 14 side 77).

Illustrasjon 13: "En Skandinav ifjor og en Skandinav iaar"

Illustrasjon 14: "Skandinavernes Mening om Preussen"

7.3 De tre Tyskland – Den tyske nasjon i lys av «broderkrigen»

Etter gjennomgangen av den kronologiske politisk- og norsk-relevante dekingen i pressen i det første hovedsegmentet av dette kapittelet, skal det nå for seg den mer drøftende og «akademiske» siden av pressens fremstilling av Tyskland. Her gjennomgås hvordan avisene direkte fremstiller Tyskland som objekt, med et fokus på krigsaktørene Østerrike og Preussen. Hvordan fremstiller pressen de to statsentitetene? Hvilke karakteristikkere fremstilles de med, og hvilken *forståelse* har pressen av de to når de fremstiller de som de gjør? I motsetning til kapitlet om 1863-64 er fokuset her hvordan pressen fremstiller de direkte, uten noen spesiell kobling eller relasjon til Norge som underliggende fokus. De historiske linjene og forståelsen av den «historisk betingede utvikling» innad i Tyskland og hvordan Tysklands fremtid kobles til disse er sentrale i drøftingen:

Med Preussens seier over Østerrike skjer et definitivt brudd i tysk nasjonshistorie; den prøysser-tyske nasjonaliteten vinner forrang over det østerrikske håpet om en konføderativ «multi»-nasjonalistisk løsning, og Junker-Preussens militærstat opphøyes til hersker og representant for Tysklands helhet.²³⁴ I kontekst av denne utviklingen, som den norske presse har vist seg tydelig bevisste på, drøfter den norske presse inngående om den tyske nasjons fremtid og relaterer det til Norges stilling. I det krigen starter skriver *Illustreret Nyhedsblad*:

Og nu er [...] Touren ogsaa kommet til Løsningen af den berømte tyske Knude, denne fortvivlede Sammensætning af Absolutisme, Revolution og Taage, der er fuldt saa gaadefuld som den gamle gordiske var, men derfor netop vel ogsaa fuldt saa moden for Sværdet.²³⁵

Tysklands posisjon som et splittet «lappeteppe» uten en enhetlig retning og utvikling skal avsluttes, og den hegemonivinnende parten overtar som «representant» for den helhetlige nasjonale utviklingen. Hvordan pressen dermed fremstiller de kjempende partene er interessant; de gir Tyskland en flerdimensjonal og dypgående fremstilling – motsettende til fremstillingen i 1863-64 hvor «Tyskland» ble en enkelt «andre».

7.3.1 Østerrike

Den tapende part, habsburgmonarkiet, drøftes ikke like inngående som Preussen gjennom perioden, men et bilde av hvordan den norske presse anser staten er allikevel tydelig. Selv om dagsavisene er noe inklinert til å favorisere Østerrike før krigen starter, blir karakteriseringen av det multietniske riket klart ettersom den går sin gang. I artikkelserien «Krigen» stiller *Illustreret Nyhedsblad* seg svært kritisk; Østerrike skildres som en institusjon i den europeiske politikken som er helt motsettende til alt Norge står for.²³⁶ De nekter nasjonalitetsprinsippets streben i alle deler av sitt multietniske rike, og skildres som prinsipielt umulig Norges venn. Spesielt Østerrikes posisjon som en katolsk stat kritiseres; Østerrike har, som katolisismens og pavens ypperste støttespiller i Europa, vist en voldsom glød i et oppgjør med de «kjætterske Hunde» og beskrives som «Alle Racehadets, Religionshadets og Brutalitets Lidenskaber opflattes af Præsterne; man knæpser ad Tydskland og kysser Pavens Tøffel».²³⁷ Staten skildres som en et lappeteppe av nasjoner og irredentiske interesser uten noen av modernitetens legitimerende krefter til understøtting, og om den generelle politiske

²³⁴ Michaelis 1968: 106

²³⁵ *Illustreret Nyhedsblad*: 1. 7. 1866.

²³⁶ *Illustreret Nyhedsblad*: 1. 7. 1866.

²³⁷ *Illustreret Nyhedsblad*: 5. 8. 1866.

og kulturelle tilstanden i staten spør avisen «[...] om Bismarck ikke har Ret til at vove det Ydterste mod en Politik, der bærer saadanne Frugter.»²³⁸

At *Morgenbladet* og *Aftenbladet* nærer en lik oppfatning er også tydelig. Det førstnevnte bladet beskriver Østerrike som bakvendt og «halvt civilicerede», uten noen av de evnene eller systemene det prøyssiske statsapparatet har skapt. Dets indre anliggende er dominert av provinsielle og regionale interesser, og kan nesten ikke kalles tysk på grunn av dets splittede natur. «Østerrig er nu hel pludselig en gammel raaden Stat, Katholicismens og Feudalismens sidste Smuthul i Verden, hvis Fald vil skaffe Lys og Luft.»²³⁹

Aftenbladet påpeker videre at det absolutistiske keiserriket har vist seg totalt underlegent det prøyssiske statssystem og organisasjon. Det og de andre sydtyske statene har kun vist sin udugelighet til å danne noen form for kraft eller initiativ på egenhånd, og «At nogen af dem nu bagefter skulde kunne udvikle nogen Selvstændighed eller være istand til nogen Levedygtighed, er naturligvis endnu mere utænkeligt.»²⁴⁰

Igen ser man her de sentrale elementene i den norske pressediskursen trå frem. Bildet av Østerrike bryter med de sentrale verdiene essensielle for en moderne «historisk betinget» statsutvikling. Ikke bare er de Norges motsetning som en katolsk stat, de bryter med de sentrale prinsippene i den moderne nasjonsforståelsen.²⁴¹ Nasjonal selvbestemmelse og «terskelprinsippet» har sin motpol i det autokratiske Habsburg-riket, og selv i en kamp med Preussen – «militærdespotiets stat» - må den norske pressen se seg i å foretrekke sistnevnte.

7.3.2 Preussen og Tyskland

I Berlin „unter den Linden“ staar til Alverdens Beundring en Rytterstatue, støbt i Erts, [...] Det er Frederik II., Preussens egentlig endnu regjerende Konge, hvis Person rager som et stort Bjerg op over alle de Høie af hans Tids Slagmarker og Helte, hvormed hans Statue er ornamenteret. Han seer ud, som red han malmtungt med Preussens historie til Følge ud for at erobre Tydskland.²⁴²

Med disse ordene beskriver *Illustreret Nyhedsblad* sin samtids Preussen. Det er evig og iboende koblet til Frederick den Stores arv; militarisme, ekspansjonisme, og å underlegge

²³⁸ *Illustreret Nyhedsblad*: 5. 8. 1866.

²³⁹ *Morgenbladet*: 14. 8. 1866.

²⁴⁰ *Aftenbladet*: 5. 10. 1866.

²⁴¹ Selv om katolisisme var tillatt i Norge på 1860-tallet, virker det som en debatt rundt den katolske kirke – og generell konfesjonalisme, tar plass i den norske pressen på denne tiden. Frode Ulvund påpeker at det eksisterte en hegemonikamp om kristendommen i Norge på denne tiden, og dette kan være årsaken til at flere sentrale samfunnsdebattanter som Bjørnson og Lie tar stilling til den katolske kirke i perioden, og at det kirkelige aspektet av fremstillingen blir så sentralt. (Se Ulvund 2016: 28; Sørensen 2001: 260).

²⁴² *Illustreret Nyhedsblad*: 29. 7. 1866.

seg andre nasjonaliteter er den grunnleggende basisen av hva det prøyssiske vesen er. Et slikt perspektiv virker å gjenspeile den helhetlige forståelsen av Preussen i samtidens norske elite- og presseverden.²⁴³ Igjen viser avisene en forståelse av den nasjonale utvikling og selvbylde i lys av en historisk betinget utviklingslinje, men denne gang om Tyskland i seg selv, og ikke i et selvreflekterende perspektiv som i 1864; Preussens identitet og væren er direkte koblet til sin militaristiske fortid, og utviklingen betinges av historien.

Dette er også første gang Preussen blir portrettert som en separat eller indre enhet blant den helhetlige tyske nasjon. Som nevnt har fremstillingen av Tyskland vært en objektiverende og enkel «andre» til nå, men under «broderkrigen» fremkommer skillet mellom Preussen og Tyskland markant. Med dette ser en kanskje noe av en generell utvikling i den norske kollektive bevisstheten; en mer komplisert, flerdimensjonal og sammensatt forestilling om hva Tyskland faktisk *er*, med skiller mellom de distinkte sub-nasjonalismene og tilhørende statssystemer og ideologier innad i nasjonen. Tyskland går fra den enkle «andre» til en kompleks «andre», som ikke kun brukes for å speile den norske nasjon i, som var den rådende fremstillingen i 1863-64.

De andre avisene bidrar til å forsterke dette inntrykket; *Morgenbladet* beskriver også inngående sin forestilling om Preussen – som en entitet ikke ensbetydende med Tysklands helhet – og hva denne staten innebærer: «Preussen er en Militærstat i eminent Forstand, d.v.s. Staten er til for Armeens Skyld, ikke omvendt.»²⁴⁴ I Frederick IIs ånd er statssystemet og kulturen basert på et strengt og gjennomgående hierarki med arméen som sin «blomst», og kultiverer opplysningsidealenes idéer om meritt, dyktighet og intelligens, og virker slik både selvforsterkende, men også appellerende til de andre «dannede, intelligente Individier rundt om i Tydskland».²⁴⁵ «En saadan Disciplin [...] kan udrette store Ting, og man maa til en vis Grad beundre et begavet Folk, som det preussiske er, at det finder sig deri; men en Tilstand verdig en civiliseret Stat er det dog neppe, og kan heller ikke i Længden være gunstig for en fri Aandsudvikling».²⁴⁶ Igjen, som med Østerrike, påpeker avisen sin ideologiske motsetning

²⁴³ *Morgenbladet* viste en svært lignende forståelse og fremstilling som *Illustreret Nyhedsblad* gjør her allerede i den nevnte «Nogle Ord om vår Tidsalders Retning og Krav» i 1864, men egenskapene som nå tillegges Preussen ble den gang tillagt hele Tyskland og det tyske folk. (Se *Morgenbladet*: 16. 3. 1864.)

²⁴⁴ *Morgenbladet*: 2. 9. 1866; Mye av det samme av grunnfremstillingen av Preussen i denne perioden kom også frem i 1864. Forskjellen er at disse attributtene som nå gis Preussen, ble gitt til det tyske forbund og de enkelte statssystemer i skildringene da. At pressen kjente til de tyske staters enkeltheter og særegenheter i 1864 er sannsynlig, men karakteristikkene gikk da heller i retning av en «helhetlig» fremstilling av Tyskland som en enkelt motstander. I 1866 har derimot dette perspektivet sprukket opp, og Preussen blir objektet som innehar egenskapene tidligere fremstilt som Tysklands.

²⁴⁵ *Morgenbladet*: 2. 9. 1866.

²⁴⁶ *Morgenbladet*: 2. 9. 1866.

mot Preussen; fri «Aandsudvikling» og liberale verdier er den grunnleggende kimen for den rette utviklingsveien i Europa. Allikevel anerkjennes potensialet for «store Ting», og kritikken er ikke like direkte eller negativ som den rettet mot Østerrike, som er den norske tilstands definitive motpol.

Aftenbladets skildring er i større grad konsistent med den fra 1863-64; de kritiserer styresmaktene i Preussen samtidig som de beskriver nasjonens helhet som det liberale og opplyste broderfolk Norge står så nært på det historiske og kulturelle plan. Den prøyssiske regjeringsmakten vil aldri virkelig kunne ta opp hansken etter Cavour, da deres politikk ikke akkomoderer de nasjonale strømningene og idéene, men tramper på demokratiske og liberale prinsipper, og «[...] aldrig kunne vække Sympathi og Begejstring for den Sag, som det har stillet sig i Spidsen for [...]».²⁴⁷ Avisen tviler ved på en fremtid dominert av det prøyssiske element, og nærer ikke samme forhåpninger om det tyske folks kraft i møte med Preussen. De siteres:

[...] thi af det Udfald, som [krigen] faar, vil det væsentlig afhenge, om Ret eller brutal Magt for Eftertiden skal blive det raadende Element i det europæiske Statsliv. Befæstelsen af en saa stærk militær Enhedsstat i hjertet af Europa, [...] vil blive ved de tyske Smaaasters Underkastelse, er Mere, end den konsitutionelle Frihed i Europa vil kunne være istand til at bære.²⁴⁸

Illustreret Nyhedsblad stiller seg motsettende; de er optimistiske for at den tyske nasjon under Preussens ledelse vil bryte med militarismen og arven fra Frederick den Store. Ønsket om å samle Tyskland er i tråd med idéen om nasjonenes utvikling – som er en grunnleggende idéforståelse i den norske verdensforståelse – og fortjener dermed støtte. Allikevel konkretiseres endringene som bør skje for at den tyske nasjonale idées potensial og historiske utvikling skal blomstre, og den står i stil med den helhetlige norske idéen: Junkeradelen må innse at «det er ikke Tendnaalsgeværne [...] eller en overlegen Strategie, som i Længden underlægger sig Verden, men at deres Politiks afgjørende Vaaben og uindtagelige moralske Fæstning er den tysk Friheds- og Folkesag [...] *En slik Stordaad koster, derfor er den en Stordaad.* [min kursiv]».²⁴⁹

Pressen tror den tyske nasjon har en mulighet under Preussens hegemoni, men det er det «sanne» Tyskland som må komme til overflaten for at dette skal lykkes. Kun ved det tyske folks «liberale og opplyste» egenskaper kan nasjonen følge sin utviklingsvei. Her ser man den

²⁴⁷ *Aftenbladet*: 10. 7. 1866.

²⁴⁸ *Aftenbladet*: 16. 4. 1866.

²⁴⁹ *Illustreret Nyhedsblad*: 29. 7. 1866.

norske eliten – gjennom avisene – speiler sine egne verdier og egenskaper i Tyskland. Idéforståelsen tillater ikke å anse en annen utviklingsvei som god; kun en utvikling i samsvar med den historiske og liberale forståelsen av verden fungerer i den norske pressens narrativ. At en slik potensiell utvikling også egner seg for Norges fremtid understreker videre poenget; pressen *vil* at verden og Tyskland skal forandres i tråd med norske historieførståelsesprinsipper, og fremstiller det tyske folk – kimen av dette håpet – samsvarende med slik forståelse.

7.4 Delkonklusjon

Den norske pressens dekning av den østerriksk-prøyssiske krig etterlater et sammensatt og noe overraskende inntrykk. Hendelsesforløpet følges med en åpenbar interesse for krigføringen, detaljer fra slagene og enkeltaktørens handlinger og utsagn, men alt med en viss avstand og objektivitet. Krigen som helhet virker å gjøre inntrykk i den norske presse, hovedsakelig på grunn av dens skala og hurtighet: for første gang siden napoleonskrigene ser det norske publikum den moderne verdens destruktive potensial, og resultatene er oppsiktsvekkende. Samtidig holder pressen dekningen litt «på avstand», og presenterer ikke like sterke og tydelige opinioner om krigens gang som vi ser i 1863-64 eller 1870-71.

Grunnlaget for en slik fremstilling argumenterer jeg for at henger sammen med den underliggende idéverden tidligere etablert. Eliten i avisene anser «broderkrigen» som en historisk berettiget kamp om Tysklands indre nasjonale utvikling og bestemmelse. Den står til det historiske narrativet avisene har satt frem, og pressen har dermed ingen direkte innvendinger mot utviklingen *per se* – men legger allikevel frem preferanser og forhåpninger for krigens resultat og Tysklands fremtid, som de håper blir forenlig med den norske forestillingen om en positiv nasjonal utvikling.

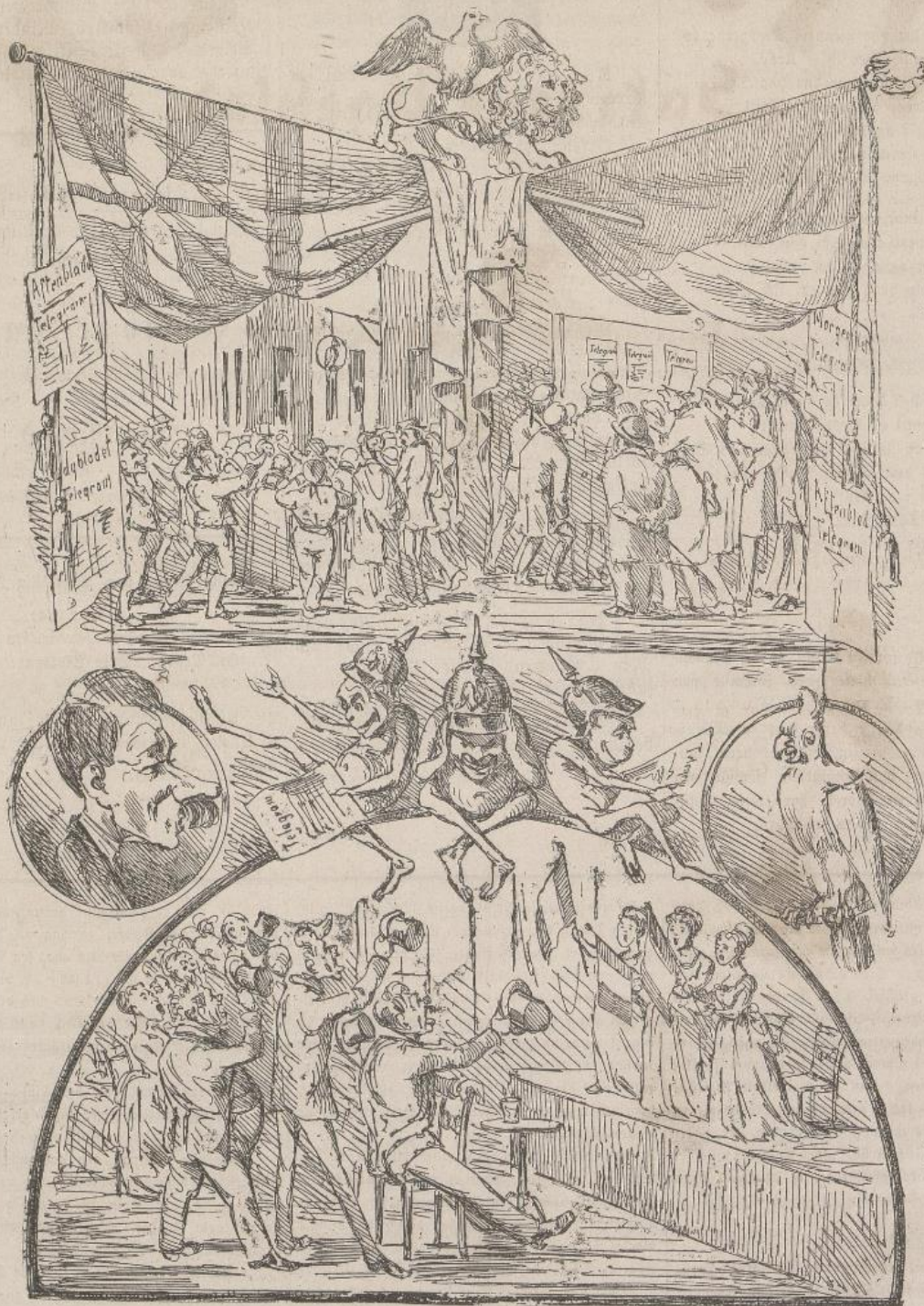
De mest interessante temaene som relaterer direkte til Norge er fokuset på pragerfredens §5 og de forskjellige tilnærmingene til Preussen etter seieren ved Königgrätz. *Illustreret Nyhedsblads* Jonas Lie forfekter en skandinavistisk-formet oppgang i pangermanismen – i et lys som samsvarer med norske liberale og «demokratiske» verdier – basert i en utvikling av P.A. Munchs populære teorier. Dette er det første tydelig positive synet på det helhetlige Tyskland presentert gjennom perioden. Troen på «stordaaden» – at tysk liberalisme skal bryte gjennom Frederick den Stores arv – er til stede, og tiltrekker på høsten 1866 også skandinavistiske sirkler. Plutselig er frykten for assimilering og «kampen

mellom nasjonene» ikke like sentral når frykten for den felles «fienden i Øst» blir mer presserende.

Krigen skaper også en mulighet for pressen til å inngående drøfte de kjempende partene Østerrike og Preussen – som pressen er bevisst at kjemper om det tyske hegemoni – presenteres samsvarende med norske interesser og verdier, og danner sammenlagt et mer dyptgående og flerdimensjonalt «nasjonalt andre» enn den monolittiske entiteten «Tydskland» fra 1864. Preussen blir representant for den tyske helhet, og som H. Michaelis poengterer utsondres dermed Østerrike fra det teoretiske og ideologiske tyske felleskap, noe jeg argumenterer for at også skjer i den norske kollektive forståelsen av nasjonen.²⁵⁰ I den flerdimensjonale «andre» fremstilles det jeg vil kalle de indre tyske «sub-nasjonalitetene» og deres særegenheter, der Junker-Preussen blir det mest sentrale. Denne dannelsen av kompleksitet i forståelsen av nasjonen blir videre sentral i pressens fremstilling av den neste konflikten, da særskapet og forståelsen av Junker-Preussen blir inntredende og sammenfallende med det tidligere monolittiske Tysklandsforståelsen.

²⁵⁰ Michaelis 1968: 106-107

Christianialiv i sidste Uge.

Illustrasjon 15: "Christianialiv i sidste Uge"

8. 1870-71: Den fransk-prøyssiske krig

Det tredje og siste empirikapittelet tar for seg den siste «samlingskrigen»: den fransk-prøyssiske krig i 1870-71. I motsetning til de to foregående kapitlene fokuserer ikke dette like mye på hendelsene og forløpet i kronologisk format. I arbeidet med denne krigen har jeg heller funnet det mest fruktbart å analysere forskjellige delstykker av pressens fremstilling av Tyskland, og diskutere disse enkeltvis. Dermed fokuseres det på hvordan krigen og pressen agerer i relasjon til hverandre, og enkelthendelser i pressen som symboliserer eller er symptomatiske for den helhetlige diskursen drøftes. Formålet er å syntetisere de to foregående kapitlenes sentrale tema, og vise hvordan disse kommer til utspring i den norske offentlighet i 1870-71. Etter to kapitler om pressens fremstilling og drøfting av den tyske nasjon, avsluttes det med dette kapittelet, når den tyske nasjons enhetsbestrebelse fullbyrdes – det tyske keiserrikets proklamasjon, og hvordan pressen fremstiller dette «explosive politiske Resultat».²⁵¹

8.1 Introduksjon

Den tredje historiske hendelsen som gjennomgås, den fransk-prøyssiske krig, står nå for tur. Krigen – som var den største Europa hadde sett siden 1815 – var hendelsen som endte Napoleon IIIs andre franske imperium, og samtidig samlet alle de tyske statene i en «kleindeutsch» løsning under en prøyssisk keiserkrone og hegemoni.

Hendelsene kan kort oppsummeres: I juli 1870 velger den spanske folkeforsamlingen Leopold av Hohenzollern-Sigmaringen – en fjern fetter av den prøyssiske kong Vilhelm – til konge av Spania; kandidaturet blir avslått, men Frankrike krever at Vilhelm skal sverge at ingen tysk prins noensinne skal sitte på den spanske trone.²⁵² Vilhelm nekter å gå med på dette, og gjennom kløktig politisk manøvrering får Bismarck denne utvekslingen til å fremstå som en grov fornærmelse fra begge sider. Napoleon III og hans kabinet – i stor nød etter en utenrikspolitisk seier – ser seg dermed nødt til å erklære krig.

Krigen viser seg å bli kort. Frankrike er i stor grad uforberedt, og Preussen har inngått en forsvarsallianse med de andre tyske statene. Etter tre større seiere til tyske styrker i august, knuses den franske hæren ved Sedan 1 – 2 september, og Napoleon III tas til fange.²⁵³ En republikk proklameres i Paris, og krigen varer til januar 1871 når en våpenhvile undertegnes.

²⁵¹ *Morgenbladet*: 16. 3. 1864.

²⁵² Wawro 2003: 36-40

²⁵³ Carr 1991: 203-208

Samtidig arbeider Bismarck med å danne et tysk keiserrike; 9-10. desember stemmer Riksdagen for å innlemme de syd-tyske statene i riket, og 18. januar 1871 kan det samlede tyske keiserriket proklameres i Versailles.²⁵⁴ Med det har «den tyske Eenhedstanke» og den «historisk betingende utvikling» blitt oppfylt, og den tyske nasjonalstaten er født.

Denne perioden vises å være et krysningpunkt mellom og en kulminasjon av de tendensene hittil vist i den norske pressen. Krigens geopolitiske og ideologiske ringvirkninger er ikke til å underdrive, og den norske pressen viser flerfoldige dimensjoner av sin væren i møte med et oppadstigende og samlende Tyskland.²⁵⁵ Ikke bare kan de direkte fremstillingene av det tyske relateres til problemstillingen, men som det vil vises trekkes også direkte ideologiske og politiske kamper i Norge inn i diskursen om relasjonene til det tyske. Disse kampene får et uttrykk i en flerdimensjonal pressekonflikt hvor ikke bare dagspressen, og deres relevante ideologiske og politiske foranstaltninger veves inn i pressens dekning i større grad enn tideligere. Krigen tar slikt både form av en utenrikspolitisk stormaktskamp som i 1866, men inkorporerer samtidig mange av de relevante momentene fra 1863-64 i møte med et mulig tysk hegemoni i Europa. At krigen og den relevante diskurs, som ofte er direkte myntet på Tyskland som tema, har en påvirkning i den norske offentlighet er tydelig. Den samtidige historikeren Yngvar Nielsen skriver i ukebladet *Folkevennen*:

Krigen i Frankrige [har] øvet sin Virkning hos os, idet den i Aarets annen Halvdel fængslede alles Sind og Tanker og optog det Meste af vore Interesser. Det er ej alene inden de Klasser af Samfundet, som i Almindelighed paa Grund af sin Stilling have størst Adgang og Opfordring til at følge de politiske Hændelser i Udlandet, hos hvem Krigen har vakt denne paafaldende Deltagelse; den er trængt igjennem til Alle, til den Ringeste og Fattigste. [Det har vært forbausende] at se, hvordan hele det norske Folk forstod, at de Spørgsmaal, som udkjæmpes i Frankrige, vare af den højeste Vigtighed for hele Europa, selv for os i vor Afkrog af Verden.²⁵⁶

Krigen og dens virkninger påvirker og interesserer alle ledd av den norske offentligheten, og pressens fremstilling av den tyske nasjonens forskjellige elementer siver ned i befolkningens kollektive bevissthet. *Vikingens* illustrasjon «Christianialiv i sidste Uge» viser et lite bilde av hvordan en kan se for seg livet i hovedstaden under krigen, med befolkningen svermende til avisene for siste nytt fra «krigsskuepladsen. (Se illustrasjon 15 side 84. Legg også merke til de tre små «djevle» med den karakteristiske tyske

²⁵⁴ Pflanze 1990: 502

²⁵⁵ Barber 2014: 335

²⁵⁶ Nielsen 1871: 136-137

«pickelhaube» midt i bildet.)²⁵⁷ Med dette i bakhodet skal nå pressens fremstilling i krigens oppstartsfase redegjøres. Disse er spesielt relevante i dette kapittelet, da polemikk mellom avisene oppstår hurtig på grunnlag av deres valgte redaksjonelle linjer og «sympathier». Dessverre er ikke *Illustreret Nyhedsblad* inkludert i dette kapittelet, da bladet gikk inn i slutten av 1866.²⁵⁸

8.2 Krigsstart

I dette første delkapittelet skildres den alminnelige fremstillingen av krigsutbruddet mellom Frankrike og Preussen. Fokuset ligger særlig på pressens tvil rundt hvem som er skyldig, og hvordan Preussen og Tyskland blir fremstilt som en arrogant krigshisser som snart vil settes på plass av Napoleon IIIs Frankrike:

Med krigens *casus belli* – det spanske tronfølgervalget i juli 1870, hvor den prøyssiske prins Leopold av Hohenzollern-Sigmaringen fremmes som kandidat – begynner dagspressen å spekulere i eventuelle årsaker. I motsetning til de senere utviklingene, viser spesielt *Morgenbladet* før krigsutbruddet en realistisk, om ikke noe mistenkeliggjørende fremstilling av begivenhetene.²⁵⁹ Avisen spekulerer i at situasjonen er en politisk intrige skapt av Bismarck, og viser med formuleringen av «bismarcksk politik» hvordan Minister-Presidenten og Preussen-Tyskland har blitt sammenkoblet videre siden 1866, en utvikling som skal kommenteres videre senere.

Allikevel viser *Morgenbladet* en flersidig forståelse av situasjonen. Når krigserklæringen fra Frankrike kun er dager unna, kommenterer de at kandidaturer kun er et fransk påskudd, og at krigen kan være et forsøk på en seier på den internasjonale scene.²⁶⁰ De beskriver den franske diplomatiske opptreden som av en «hensynsløs og udfordrende» karakter, og de tyske statene er berettiget i sin respons.²⁶¹ Selv de «Preusserhadere» som kjempet på Østerrikes side i 1866 vil nå flokke til det prøyssiske banneret. Krigen ansees som en virkelig nasjonalkrig mellom to raser, og det er ikke «Tvivl om at [krigen] søger sin dybeste Grund i Rasehadet, jo alle Tyskere som en ville staa sammen mod den fremmede Nation uden hensyn til indre Stridigheder.»²⁶² En slik retorikk av *Morgenbladet* kan beskrives

²⁵⁷ *Vikingen*: 20. 8. 1870.

²⁵⁸ Eide & Larsen 2017: 194

²⁵⁹ *Morgenbladet*: 9. 7. 1870.

²⁶⁰ *Morgenbladet*: 16. 7. 1870.

²⁶¹ *Morgenbladet*: 19. 7. 1870.

²⁶² *Morgenbladet*: 19. 7. 1870.

som relativt nyansert, og understøttes i stor grad av ettertidens forståelse av hendelsene rent faktisk, men også med tanke på de større ideologiske og nasjonalistiske implikasjonene med i spill.²⁶³ Dermed er det påfallende hvordan avisen etter de innledende dagene vender om på denne retorikken, og ganske fort havner i en polemisk konflikt med sin evige motpol: *Aftenbladet*.

Selv om *Morgenbladet* fører denne linjen i den politiske forståelsen av situasjonen i det krigserklæringen kommer, følger de allikevel en grunnleggende redaksjonell linje i tråd med mesteparten av den norske presse. Som Yngvar Nielsen skriver videre i *Folkevennen*: «Lige fra Krigens Udbrud var det norske Folk næsten enstemmig paa Frankriges Side. De, som af Beundring over Tydkernes fortrinlige Krigskunst eller af andre Grunde ikke have været med paa denne næsten exempelløse Deltagelse, ere kun et ringe Antal.»²⁶⁴ Det meste av det norske folk og presse legger seg fort på Frankrikes side da nasjonen ansees som en motpol til Preussen-Tyskland, og den eneste som kjemper for de mindre statene i Europa og folkerettens posisjon.²⁶⁵ Forståelsen av Preussen – som i større grad sammenkobles med Tyskland – som en «rovdrivende» og ekspansjonistisk stat som utgjør Norges største trussel med tanke på «terskelprinsippet» – som skildret fra 1863 – 1866 – er fortsatt gjeldende, og den norske pressen anser Frankrike som den eneste muligheten til å hindre Preussens «rovdrift» på mindre stater. I ettertid kommenterer allikevel Nielsen at

det kan være, at vi have overdrevet [Frankrikes] Betydning for Frihedens og de smaa Staters Bevarelse; men [...] vi forstode, at dets Undergang var enstydigt med den gamle Statsordens Tilitetsgjørelse, og vi saa fuldt vel de Farer, hvorfor vor egen og Europas Frihed nu vilde være udsat.²⁶⁶

Generelt nærer hele den norske presse store forhåpninger om at Frankrike vil lære Preussen og Bismarck «en lekse», og setter liten tvil til at Napoleon III vil gå seirende ut av konflikten. En god illustrasjon på dette er som alltid *Vikingen*, som frem til slaget ved Sedan 1 – 2 september *kun* trykker illustrasjoner som alluderer til Napoleon IIIs snare seier. Spesielt tegningen «Æslet i Løvehuden» er et godt eksempel.²⁶⁷ Her fremstilles «den tyske løven» som et dumt esel som kun står på Rhingrensen og brøler, men som fort vil bli avslørt og direkte kjeppjaget hjem av keiseren av Frankrike. (se illustrasjon 16 side 90)²⁶⁸

²⁶³ Barber 2014: 335

²⁶⁴ Nielsen 1871: 137

²⁶⁵ *Morgenbladet* 7.8.1870

²⁶⁶ Nielsen 1871: 137

²⁶⁷ *Vikingen*: 6. 8. 1870.

²⁶⁸ *Vikingen*: 6. 8. 1870.

Den norske fremstillingen av krigen var ikke særegen i Europa, og spesielt i Danmark ageres det med en sterk polemikk mot Preussen og Tyskland.²⁶⁹ Andre stater stilte seg mer nøytrale til konflikten, eller nærer sympati for Tyskland og anser Frankrike som angriperen.²⁷⁰ Allikevel, ettersom Tyskland vinner suksessive seiere, vender den offentlige opinion i Europa seg også imot dem.²⁷¹ Som kronprinsen av Preussen selv skriver: «The public opinion of Europe has not remained unaffected by the spectacle. We are no longer looked upon as the innocent sufferers of wrong, but rather as the arrogant victors, no longer content with the conquest of the foe, but fain in bringing about his utter ruin».²⁷² Selv om de fleste norske aviser var på fransk side fra starten av, polariseres også oppfatningen av krigen og dens omstendigheter seg ettersom den går i tysk favør. 4. september, to dager etter Tysklands definitive seier ved Sedan, trykker *Morgenbladet* en artikkel fra svenske *Aftonbladet* som skildrer forandringen.

Det viser sig mere og mere klart, at Krigen fra tysk Side er en Folkekrig og en Erobringskrig; det har lykkes at ægge ogsaa de tyske Befolkninger, som forhen frygtede og skyede det preussiske Sabelvælde som Pesten, til at lade denne Frygt forsvinde for et afsindigt had mod 'Arvefienden', som man nu til Tysklands Ære og inbildte Gavn vil i Bund og Grund knuse, udplyndre og om muligt tilintetgjøre.²⁷³

Tyskland, og spesielt Bismarck, anklages for å ha provosert frem krigen for Preussens vinning. I motsetning til fremstillingen i juli, hvor Frankrike i like stor grad ble ansett som ansvarlige, har nå narrativet blitt at Preussen og Tyskland egentlig var pådriveren for krigen.²⁷⁴ Bismarck har «[spilt] sine Kort saa dygtigt, at det maatte se du, som om Frankrige hadde angrebet Preussen, uden at dette fredelige Land i mindste Maade hadde tænkt paa Krig», og næret et hat mot Napoleon III da han var den eneste politiker i Europa som gjennomskuet de.²⁷⁵

²⁶⁹ Knudsen 1911: 323

²⁷⁰ Martin 2003: 50-51; Webster 2015: 332-333

²⁷¹ Howard 1961: 348

²⁷² Hamerow 1973: 109; Oversettelse: «den offentlige opinion i Europa har ikke forblitt upåvirket av hendelsene. Vi ansees ikke lenger som uskyldige ofre, men som arrogante seierherrer ikke lenger tilfreds med å erobre vår motstander, men ønsker å påføre de total ødeleggelse.» [min oversettelse]

²⁷³ *Morgenbladet*: 4. 9. 1870.

²⁷⁴ *Morgenbladet*: 16. 7. 1870.

²⁷⁵ *Morgenbladet*: 4. 9. 1870.

Illustrasjon 16: "Æslet i Løvehuden"

8.3 Japanstriden

Det neste subkapittel omhandler en hendelse jeg har døpt «Japanstriden», et eget underkapittel i den norske fremstillingen av denne krigen som må drøftes. Navnet kommer av *Morgenbladets* beskrivelse av *Aftenbladets* ledelse som bakstreversk og «japansk» samt en fremstilling av denne i *Vikingen* med tydelige rasistiske konnotasjoner til Japan. Det som fremstilles er «pressekrigen» mellom *Morgenbladet* og *Aftenbladet* i juli-august 1870, som sentrerer rundt blant annet bladenes fremstilling av Tyskland og Preussen i lys av krigen. Hvordan *Aftenbladet* blir kritisert av de andre avisene for sin tysker-vennlighet, bladets

interne strid mellom redaktørene Bætzmann og Meidell, og en innsending av en «beæret» skribent drøftes:

Med en så tydelig støtte for Frankrike i både den norske befolkning og presse, er det påfallende at det liberale *Aftenbladet* velger en linje i opposisjon til dette. Avisen satt i 1863-64 den mest retoriske og aggressive linjen mot «de tyske overgrepene» mot Danmark, og i 1866 gikk de hardt ut mot «Preusserveldet» og Bismarck. At de beskrives som «skandinavismens norske hovedorgan» av Gudmund Schütte er passende, og med denne ideologiens motsetning til store deler av hva Tyskland representerer, må dette skiftet drøftes inngående.²⁷⁶ Å skildre skiftet til en tysk-vennlig holdning ifra kildematerialet er komplisert. De viktigste momentene for dette kommer frem i en pressefeide mellom de og *Morgenbladet* i tiden rundt krigsutbruddet, og må slikt kontekstualiseres i detalj for å tydeliggjøre dets persepsjon av andre aktører, samt bladets eget syn på deres redaksjonelle valg.

Konflikten med *Morgenbladet* begynner med situasjonen *Vikingen* ironisk døper «Telegramkrigen».²⁷⁷ På grunn av en feiltagelse hos NTB fikk *Aftenbladet* tak i telegrammet som kunne informere om den franske krigserklæringen to timer før *Morgenbladet*.²⁷⁸ Som respons svarer *Morgenbladet* «i sit største Raseri [med] et tappert Anfald paa det norske Telegrambureau; men efterat denne Magt hadde erklæret sig neutral, vendte det sig mod *Aftenbladet*, [...] [kampen raser mellom *Morgenbladet* og *Aftenbladet*] med det gamle Nationalhads hele Forbittrelse».²⁷⁹ Midt i denne polemiske utvekslingen mellom «vor Journalistiks to Stormagter» trykker *Morgenbladet* 21. juli en artikkel som harselerer og ironiserer om Tysklands respons på krigserklæringen.²⁸⁰ De refererer til «svulstige Opmaninger til den Tyske Patriotisme» i tysk presse, og hvordan man er «[i den tyske pressen] særdeles tilfreds med den ‘værdige Maade’, hvorpaa ‘der greise König’ har afvist [Frankrike]».²⁸¹ De karakteriserer her Preussen og Vilhelm I i ironiske ordelag som «verdige» og påpeker, i motsetning til datidens aviskotyme, spottende monarkens høye alder.

²⁷⁶ Schütte 1917: 52

²⁷⁷ *Vikingen* 23. 7. 1870

²⁷⁸ Eide 2010: 411; *Vikingen* 23. 7. 1870

²⁷⁹ *Vikingen*: 23. 7. 1870

²⁸⁰ *Vikingen*: 23. 7. 1870; *Morgenbladet*: 21. 7. 1870.

²⁸¹ *Morgenbladet*: 21. 7. 1870; Betegnelsen «der reise König» betyr direkte oversatt «den gamle konge», og må ansees som et retorisk stikk mot den 73 år gamle prøysserkongen. I datidens presseklime var fortsatt kongemakt ansett med aktverdighet og respekt, og en slik beskrivelse av en europeisk monark må dermed sees som en villet fornærmelse.

8.3.1 En Advarsel til *Morgenbladet*

På grunn av denne tredjesideartikkelen i *Morgenbladet* trykker *Aftenbladet* samme kveld et motsvar, sendt inn av det *Morgenbladet* ironisk omtaler som en «æret» innsender, og forklarer kanskje mye av grunnlaget på hvordan *Aftenbladet* ser på konflikten og Tyskland.²⁸² Innsenderen er antageligvis stortingsmann, opposisjonsfigur og senere statsminister Johan Sverdrup, som hadde tette bånd til *Aftenbladet*, og oppsatsen er titulert «En Advarsel til *Morgenbladet*».²⁸³ Her refser innsenderen *Morgenbladets* kritiske retorikk mot Tyskland den siste tiden:

At udslynge Haansord mod sin Fiende er aldrig klædeligt, og heller ikke øger det noens Styrke. Men at bruge dem mod en Nation, med hvem vi befinder os i den dybeste Fred, og som er ifærd med at opbyde sine ydterste Kræfter for at frelse sin hele fremtidige Tilværelse, er en endnu større Useldom. [...] Og at den tyske Presse, der naturligvis raader over langt intelligenter, kundskabsrigere og mere veltalende Penne, end *Morgenbladet* nogensinde turde kunne gjøre Regning paa til sine Spalters Fyldelse, [...] opfordrer det tyske Folk til at reise sig og kjæmpe for Fedrelandet, bør dog heller ikke spottes, men tvertimod gives Medhold af Enhver, der selv elsker sit Land og altsaa har Hjerte for den samme ædle Følelse hos Andre.²⁸⁴

Aftenbladet viser her en retorikk diametralt motsatt av det som har blitt lagt på trykk de siste 6 – 7 årene. De representerer den prøyssiske og tyske nasjonale streben som en utvikling på parallell linje med det som tidligere har blitt sagt om Skandinavia og Norge. Den tyske nasjonale streben er den samme historisk betingede som andre, og avisen unngår å bruke de vante formuleringene om «sabelvelde» og den gjennomgående sammenknyttingen av Tyskland og Preussen som nasjoner. Det er påfallende at denne vinklingen og «sympatien» om Tysklands sak er den tilnærmet eneste pro-tyske publikasjonen i Norge på denne tiden. *Aftenbladet* og innsenderens poeng og fremstilling av situasjonen som en i hovedsak forårsaket av Frankrike, men hvor begge parter kan kalles skyldige, er i hovedsak det perspektivet som har blitt gjeldende i historiografien om krigen.

Videre anklages *Morgenbladet* for å kanskje representere en linje innad i den norske eliten som ønsker en involvering i krigen, og at avisen hauser opp under negativiteten rettet mot Tyskland. Innsenderen indikerer at *Morgenbladet* fungerer som det embetsmannsstatens

²⁸² *Morgenbladet*: 23. 7. 1870.

²⁸³ Avisen skriver intet sted direkte at det er Johan Sverdrup som har skrevet dette innlegget. Allikevel er indisiene i kildemateriale såpass tydelige at jeg anser det som korrekt. Spesielt Sverdrups nære forhold til avisen, samt *Vikingens* referanse til at det er han, anser jeg som grunnleggende bevis for dette. (se illustrasjon 17 side 95)

²⁸⁴ *Aftenbladet*: 21. 7. 1870.

organ: «Hvis nemlig *Morgenbladet* fremturer paa den nu begynte Maade, turde det baade kunne vække meget uriktige og skadelige Formodninger om de forenede Rigers nærværende Stilling til Krigsspørgsmaalet [...]».²⁸⁵

Allikevel trykker også *Aftenbladet* samme dag en nøytral, om ikke noe franskvennlig artikkel i «Kristiania»-spalten, hvor de antar muligheten for at Frankrike venter med å mobilisere for å vinne med ære.²⁸⁶ De poengterer at

det tør ogsaa være, at Frankrige ikke finder det sømmeligt at benytte sig af den Tilstand af Uforberedthed, i hvilken det finder sin Modstander, for at det senere ikke skal heve, at det var et pludseligt og lumsk Overfald, som skaffede Frankriges Vaaben Sejren.²⁸⁷

Avisen viser en tosidighet i forhold til dets støtte i krigen, som kommer frem i en og samme forside 21. juli. Årsaken til dette ligger i det *Morgenbladet* kaller *Aftenbladets* «japanesiske Regjeringsform», mellom «Mikadoen» - redaktør Mejdell, og «Shogunen» - den nyansatte S. F. Bætzmann.²⁸⁸ Bætzmann var tidligere redaktør i *Illustreret Nyhedsblad* i perioden 1865-66 og fungerte som medredaktør for *Aftenbladet* i perioden 1867-71.²⁸⁹ Ifra kildematerialet virker det tydelig som det var hans direkte valg å føre en mer tysk-vennlig linje i avisen og at Mejdell var uenig i denne, som igjen fører til dissonans i avisens dekning av saken da begge prøver å føre hver sin linje samtidig.²⁹⁰ Bætzmanns skifte av *Aftenbladet* til en tysk-nøytral linje står i stil med *Illustreret Nyhedsblads* dekning av Tyskland under krigen i 1866, og skaper slik en form for kontinuasjon av dette blads argumentasjon. Bætzmann virker til å «vinne» den interne kampen i avisen, og *Aftenbladet* fører videre en hovedsakelig prøysser-vennlig tone.

Den 31. august trykker også *Morgenbladet* enda en polemisk artikkel mot *Aftenbladet*, hvor de sterkt harselerer med deres dekning og «japanske Regjeringsform». Avisen påpeker at Mejdell «medens han var i sin Kraft, har havt udprægede danske og anti-tyske Sympathier.» «Seogunen [Bætzmann] derimod [...], sværmer for Ultra-Demokrati og Preussenthum, er Ultra-Norsk og Stor-Germanist, [og] en saa nær Forbindelse som muligt mellem disse to forenede Riger og Tyskland.»²⁹¹ *Morgenbladet* er fortsatt er ettertrykkelige motstandere av tysk ekspansjonisme og pangermanisme – og gjør Bætzmann til representanten for alt dette;

²⁸⁵ *Aftenbladet*: 21. 7. 1870.

²⁸⁶ *Aftenbladet*: 21. 7. 1870.

²⁸⁷ *Aftenbladet*: 21. 7. 1870.

²⁸⁸ *Morgenbladet* 31. 8. 1870; *Vikingen* 3. 9. 1870.

²⁸⁹ Hammer 1916: 389

²⁹⁰ *Vikingen*: 3. 9. 1870.

²⁹¹ *Morgenbladet*: 31. 8. 1870.

dermed kan de kritisere både sin rival *Aftenbladet* og vise sitt standpunkt til Tyskland samtidig.

Et interessant moment i denne pressemessige «uthengingen» av *Aftenbladets* portrettering av Tyskland, er bladets tilsynelatende nøytrale holdning. I gjennomgangen av avisene kan ikke bladets dekning av krigen i mine øyne portretteres som veldig «tyskvennlig», men heller nøytral med en objektiv og avmålt holdning til hendelsene. Som avisen selv skriver kan de forstå at «den [norske] Avislæser, der sympathiserer med Frankrige, helst vil høre om Sejre for de franske Vaaben, [men det må] alligevel blive en Redaktions ufravigslike Pligt uanseet dette at fortolke de indløbende Efterretninger saaledes, som de nærmest, naturligt og sandest maa opfattes.²⁹² Av alle avisene oppgir og skildrer *Aftenbladet* krigen mest korrekt i forhold til de faktiske hendelsene, og påpeker at avisens viktigste formål er å formidle pålitelig informasjon selv om «de melde om Nederlag for Frankrige og Sejre for Tydskland.»²⁹³ Eksempelvis skildrer *Morgenbladet* hendelsesutviklingen fort med en franskvennlig disposisjon og tviler på det meste av tysk etterretning, en dekning som i ettertid oppleves som mer ensidig og forutinntatt enn *Aftenbladets*.²⁹⁴

Allikevel opplever avisen en nedgang i popularitet på grunn av den nyanserte dekningen, og ettersom krigen går sterkt i Tysklands favør, vender Bætzmann og Mejdell til en fransk-vennlig linje.²⁹⁵ Denne polemiske «pressekrigen» kulminerer i *Vikingens* forside 3. september, dagen etter Frankrikes nederlag ved Sedan, hvor de trykker en «*Aftenblad*vise – tilegnet Bladets japanesiske Tvillinger» (se illustrasjon 17 side 95). Trykket i usedvanlig latinsk skrifttype, oppsummerer satiremagasinet feiden på typisk vis. Samtidig viser de et tydelig preg av datidens forståelse av Asia, med en fremstilling av japanere som primitive urfolk i skjørt av strå – et poeng verdt å ta med seg i denne drøftingen om fremstillingen av «den andre».

²⁹² *Aftenbladet*: 25. 8. 1870.

²⁹³ *Aftenbladet*: 25. 8. 1870.

²⁹⁴ *Morgenbladet*: 23. 7. 1870.

²⁹⁵ *Aftenbladet*: 29. 8. 1870.

Lørdag den 3 September 1870.

Aftenbladvise

(tillegnet Bladets japanesiske Tvillinger).

Langt borte i Japan vor Vugge den stod,
Pe tschung tschungelingeling.
Og begge vi er af det ægteste Blod,
Pe tschung tschungelingeling,
Mei-l Mikado og Bætz-n Saigun,
I Aftenbladet vi har vort Paulun
Bæ-, Mei-, tschungelingeling
Vi er af ægte Blod.

Da Tydskland og Frankrig begyndte at slaas,
Pe tschung tschungelingeling,
Saa gik det præcis ligedan her hos os,
Pe tschung tschungelingeling,
Vi kunde ei enes om vor Sympathi
Og felles besørge vort Krigsskriveri,
Bæ-, Mei-, tschungelingeling
Begyndte da at slaas.

Mikadoen først drog for Frankrig sin Pen,
Pe tschung tschungelingeling,
Da løber Saigunen til Sv-p hen,
Pe tschung tschungelingeling.
En tydsk Artikel var snart parat,
Og Publikum blev Vidne til, at
Bæ-, Mei-, tschungelingeling
De spidsed hver sin Pen.

Saigunen han seired og Bladet blev tydsk
Pe tschung tschungelingeling,
Det ilde gik Alt, som var fransk eller jydisk,
Pe tschung tschungelingeling,
Men Folket heroppe fortalte ham, at
Det længer ei vilde betale sin Skat.
Bæ-, Mei-, tschungelingeling
Forbanded da alt Tydsk.

Ja, naar Abonnenterne vandre sin Vei
Pe tschung tschungelingeling,
Da er for Saigunen ei Sagen saa grei,
Pe tschung tschungelingeling,
Mikadoen vandt en glimrende Seir,
Og Bladet gik over i Frankrigs Leir,
Bæ-, Mei-, tschungelingeling
Gik Abonnentens Vei.

Saigunen faar trøste sig nu med hver Krop,
Pe tschung tschungelingeling,
Hvis Mave af Preusserne blir sprættet op,
Pe tschung tschungelingeling,
Naar Krigen er over, og Storthinget her,
Vil Sv-p og han fælde atter Gevær,
Bæ-, Mei-, tschungelingeling
Vil sprætte Maves op.

a. b. c.

Illustrasjon 17: "Aftenbladvise"

Visen avsluttes med et stikk mot Bætzmann og Sverdrup, som kan «trøste seg» med hver «Mave af Preusserne [som] blir sprættet op», og hvordan de ved neste storting sammen kan «fælde Gevær» og «sprætte Maves op» i funksjon av sin rolle som opposisjon.²⁹⁶

At dette skiller seg ut i det norske pressebildet er tydelig, da til og med det sedvanlig nøytrale og avholdende *Vikingen* i stor grad portretterer krigen fra fransk perspektiv. De ironiserer blant annet om «det Rygte, at 'Aftenbladet' var kjøbt af Bismarck», og at Preussen har «faaet en mægtig Bundsforvandt, [...] der strax fra Begyndelsen af Krigen har talt for Tydsklands ædle og rene Sag».²⁹⁷ *Vikings* fremstilling av den fransk-prøyssiske krig og Tyskland som helhet er blant de mest interessante momentene i denne perioden. Både i 1863-64 og 1866 var satiremagasinet utpreget nøytralt i sin fremstilling av konfliktene. Selv under den andre slesvigske krig, hvor de andre avisene drøftet og polemiserer i stor grad, holdt de

²⁹⁶ *Vikingen*: 3. 9. 1870.

²⁹⁷ *Vikingen*: 13. 8. 1870.

seg på en tilbakeholden linje som «hugget» i alle retninger, både mot tyskere, nordmenn og dansker. I 1870-71 er *Vikingen* derimot utpreget pro-fransk og anti-tysk. Stikkene og kritikken rettes konstant Tysklands vei, og spesielt Vilhelm I og Bismarck karikeres med negative karakteristikk i stor grad. Jeg vil samtidig påpeke hvordan *Vikingens* dekning og skildring av denne krigen gir et utrolig nøyaktig bilde av Norges opplevelse av den. Den følger krigens gang med stor nøyaktighet, samtidig som den speiler den norske presse og befolknings stilling til begivenhetene, som skildret av Yngvar Nielsen, med en unik presisjon.²⁹⁸ Går en gjennom *Vikingen* i denne perioden får man et unikt, helhetlig og presist bilde av denne norske opplevelsen av krigen og alle dens kulturelle og sosiale sider en ikke får av noe annet presseobjekt i 1870-71.

8.4 Markus J. Monrad og den norske sympathy

Motsatsen til *Aftenbladets* fremstilling under «Japanstriden» kommer frem i *Morgenbladets* artikkel «Paa hvilken Side ere vore Sympathier i Krigen mellem Frankrige og Preussen?»; dette er et innlegg jeg mener er fundamentalt for å forstå den elitebaserte pressens forståelse av krigen, Tyskland og hvorfor den norske presse stiller seg til den som den gjør:

Med den norske befolkning- og presses perspektiver på den fransk-prøyssiske krig etablert, skal det nå skildres hvordan den tyske nasjonen blir fremstilt. At nordmenn sympatiserte med Frankrike som «de små nasjoners forkjemper» og likeså var fiendtlige til det «rovdrivende» Preusser-Tyskland er tydelig. Allikevel er det interessant å se hvordan de relevante perspektivene fra 1863-64 og 1866 ikke bare gjør seg gjeldende i karakteriseringene av det tyske, men også hvordan argumentasjonene og poengene syntetiseres til en mer omfattende og helhetlig fremstilling i 1870-71. De relevante momentene til en slik gjennomgang kommer i hovedsak frem i *Morgenbladet* og *Vikingen*, samt noen andre publikasjoner i Norge på denne tiden. *Aftenbladets* relevans forsvinner noe da de etter «Japanstriden» i hovedsak fremstiller krigen som i 1866, med edruelig utenlandskorrespondanse og referater fra slagene, men uten særlige relevante diskuterende artikler.

Grunnlaget for Norges stilling til Tyskland i 1870 kan relateres til bildet som ble etablert i 1864 og 1866, men konkretiseres tydeligere i sin motsetning mot Frankrike i professor Marcus Jacob Monrads artikkel «Paa hvilken Side ere vore Sympathier i Krigen

²⁹⁸ Nielsen 1871: 136-137

mellem Frankrige og Preussen?» i *Morgenbladet* 7. og 9. august.²⁹⁹ Denne artikkelen er den mest utfyllende og gjennomgående artikkelen som diskuterer Norges forhold til Tyskland under krigen, og er i så henseende sentral i å forstå den helhetlige syntesen av denne relasjonen i 1870. I artikkelen kombinerer Monrad mange av elementene som kom frem i den norske presse i de foregående årene, som frykten for Russland og de andre stormaktene, Danmarks tap av Slesvig, og den pangermanske læren så flittig brukt av Lie i *Illustreret Nyhedsblad* og senere dagspressen høsten 1866. Monrad var som nevnt en utpreget skandinavist, om ikke med en noe annen forståelse av saken enn det som kom frem i pressen i 1863-64.³⁰⁰ Han var en «svak» skandinavist, og motsetter seg mange av argumentene fremstilt av P.A. Munchs germanisme.³⁰¹ I *Morgenbladet* poengterer han at

mangen Betragtning synes at maatte drage os hen til Tydskland, især Nordtydskland. Det er sandt, at vi – hvormeget vi end maa sky og frygte den pangermanistiske Læres Udskeielser – dog have et nærmere Stammeslægtskab med Tyskerne end med de Franske, et større Fælleskab ikke alene i Sprog, men til dels ogsaa i Tænkemaade og Sæder. [...] Det er sandt, at Tyskere dog indtil nu have været vore, ligesom hele Europas, fornemste Lærere saavel i Videnskab, som i Kunst; og vi kunne saaledes paa ingen Maade istemme i det overdrevne Tyskehad eller den snevre Isoleringstendens, som til dels i vort Broderland Danmark.³⁰²

Monrad, og i forlengelse *Morgenbladet*, poengterer nasjonenes likheter som tydeliggjort i den pangermanistiske læren. De gjentakende nasjonsrelevante argumentene fra 1864 kommer igjen frem, men settes inn i en annen kontekst; en historisk forbindelse, konfesjonenes betydning, og den tyske vitenskap og læres viktighet brukes alle som poeng for en mulig forbindelse til det moderne Tyskland. At Monrad også kritiserer «det overdrevne Tyskehad» i Danmark er påfallende, med tanke på stemningen i den norske befolkningen. Videre relaterer han dette til det sikkerhetspolitiske temaet fra høsten 1866: Russland og andre stormakters posisjon.

[Det kan sies] at Tyskland og de skandinaviske Folk vilde – fra et almindeligt og idealt Synspunkt – være naturlige Allierede som Forfegtere af en protestantisk grundfædelig Kultur og en lovbunden Frihed mod Østens Despoti og mod Vestens urolige Luner. Men desto bitrere maa det ogsaa beklages, at Preussen ved sin hensynsløse og, [...] igrunn kortsynede Politik ligeoverfor det skandinaviske Norden, har for lange tider gjort en saadan Allianse til en Umulighed.³⁰³

²⁹⁹ Wasberg 1969: 274; *Morgenbladet*: 7. 8. 1870; *Morgenbladet*: 9. 8. 1870.

³⁰⁰ Sørensen 2001: 215

³⁰¹ Sørensen 2001: 234-235

³⁰² *Morgenbladet*: 7. 8. 1870.

³⁰³ *Morgenbladet*: 7. 8. 1870.

Her brukes mye av den pangermanistiske logikken fra *Illustreret Nyhedsblad* og skandinavistiske strømningene høsten 1866, men amalgamert inn i et inkluderende skandinavistisk perspektiv. Frykten for et «rovdrivende» Prøysser-Tyskland overgår de kulturelle båndene mellom nasjonene, og Nordens sikkerhetspolitiske situasjon tar forrang, i en retorikk svært lignende den dominerende høsten 1863. Monrad viser deretter sitt ståsted i den norske idésfæren ved å bryte med de pangermanske poengene, og tydeliggjør samtidig skillet mellom Tyskland og Preussen – et skille denne oppgaven har vist ellers blir svakere og svakere i den norske presse etter 1863. Han skriver:

For Tyskland selv, *det virkelige Tyskland*, antage vi, at en nogenlunde klækkelig Ydmygelse af de preussiske Vaaben, *vilde være til sand Fordel*, idet den vilde lede til en engere og mere ligelig Sammenslutning af alt, hvad der virkelig er tysk – med Udelukkelse af det danske Slesvig -, og knække det preussiske Hegemoni og især det bismarckske Væsen, under hvis Tryk visselig Forholdene og alle gode tyske Aander i Længden kun ville trives maadeligt. [min kursiv].³⁰⁴

Igjen brukes argumenter vi har sett fra tidligere hendelser i en ny kontekst. Preussens aggressive utenrikspolitikk ble allerede i 1863-64 omtalt som en «rovpolitikk» under en «korporalstok», og har gjennom de foregående krigene konsolidert seg som den herskende retorikken. Den tyske «broderkrigen» i 1866 kunne fremstilles i den norske pressen som en konflikt mellom det «bakvendte», reaksjonære og katolske sør mot det protestantiske og industrialiserte nord, og Preussen kunne, og ble, tillagt en viss sympati som den mindre av to onder i den tyske kampen for nasjonal enhet. Denne fremstillingen forsvinner idet de to herskende diskursene fra de foregående hendelsene kombineres. Frykten for pangermanismen og «rovdriften» i henhold til Nordens sak kombineres med konfliktstillingen fra den østerriksk-prøyssiske krig, men med hele Tyskland som den eneste negative part. Samtidig gjør Monrad distinksjonen av forskjellen på Preussen og *det tyske folk*, og som tidligere anerkjennes tyskernes iboende kvaliteter og innflytelse, som poengtert tidligere i artikkelen. Det er Bismarck og det prøyssiske hegemoniet som underkuer den frie tyske nasjonsutviklingen, og konstituerer dermed den primære antagonisten i pressen, et poeng som skal drøftes mer inngående.

³⁰⁴ *Morgenbladet*: 7. 8. 1870.

8.5 Pressen og Danmark i 1870

Videre skal det kort drøftes hvordan pressen i denne perioden bryter med strømningene man så i 1863-64:

Et lite moment verdt å bemerke seg i dette kapittelet, er *Aftenbladet* og *Morgenbladets* oppgjør med den danske presse under begynnelsen av krigen. Med tanke på hvordan en har sett de to hovedstadsavisene fremstilt og skildret den andre slesvigske krig i 1863-64, har nå en annen innstilling inntatt deres perspektiv. Der avisene agerte i stor grad for involvering og den skandinavistiske sak i 1864, går de begge to nå inn for nøytralitet og kritiserer den danske presse sterkt for å agitere til en involvering av de Nordiske landene i konflikten. *Morgenbladet* går direkte til angrep på de skandinavistiske elementene i den danske presse, som kritiserer Norge for å ikke bli med i en krig mot Tyskland:

[...] der gives intet kraftigere Bevis for Styrken af det norske Folks Sympathier for Danmark, end den Taalmodighed, hvormed det har baaret den danske Presses ensidige og bitre Udtalelser mod enhver, der ikke i et og alt slutter sig til et Parti, som neppe engang i Danmark er eneraadende blant oplyste og fordomsfrie Mænd.³⁰⁵

Aftenbladet viser en lignende holdning mot den danske presse, men med begrunnelsen at denne retorikken i grunn være ødeleggende for Norden og den skandinavistiske sak:

Det er ingen Behagelighed idelig at skulle blive udskjældt, og mindst af alt ville saadanne Rekrimationer i Længden vise sig heldbringende for Skandinavismens Sag. Derfor burde dette i Virkeligheden være den bedste Tjeneste, man nu kan gjøre den skandinavistiske Tanke, at standse hine Talemaader i Førsele, for at den ikke skal vexe sig stor og udsaa Tvedragtens og Bitterhedens Frø mellem de tre Folk. Det vilde smerte os dybt, om de kjøbenhavnske Blades Opræden i denne alvorsfulde Tid var et korrekt Udtryk for de Følelser, der røre sig i det danske Folks Bryst.³⁰⁶

Avisen går videre og kritiserer troen på Frankrike som «de små nationaliteters forkjemper», og begrunner dette i deres konstante undertrykkelse eller ignorering av mindre nasjonaliteter. De italienske områdene Savoyen og Nizza ble innlemmet i Frankrike i 1859.³⁰⁷ De undertrykket Mexico og de kom verken Danmark eller Polen til hjelp i deres kamp mot overmakten.³⁰⁸ *Aftenbladet* understøtter dermed sine begrunnelser for sin redaksjonelle linje

³⁰⁵ *Morgenbladet*: 7. 8. 1870.

³⁰⁶ *Aftenbladet*: 27. 8. 1870.

³⁰⁷ Hobson 2015: 250

³⁰⁸ *Aftenbladet*: 27. 8. 1870.

som pro-fransk, men heller ei anti-tysk, med å koble sin ideologiske overbevisning og forhold til terskelprinsippet *mot* Frankrike. *Aftenbladet* har dermed gjort en total omvendning i deres syn på saken fra 1864. Deres ideologi og ønske i Skandinavismen er kanskje den samme, men deres begrunnelser og praktiske idé er ikke konsekvent med den linjen de la frem med så sterk polemikk i 1863-64, og som vi har sett er dette også *Morgenbladet* legger merke til.³⁰⁹

Seks år etter krigen i Danmark har avisene tatt en nesten diametralt forskjellig stilling til saken som var så aktuell da. Skandinavismen virker å ha mistet mye av sin relevans, og forholdet til krigen baseres i større grad på de etablerte forståelsene av aktørene Frankrike og Tyskland. Frykten og mistanken mot Preussen-Tyskland styrer ordskiftet i den norske pressen, og fokuset på Nord-Slesvig og «Nordens sikkerhet» definerer ikke lenger sympatien og meningene. Som *Morgenbladet* skriver har «Norges og Sveriges Stilling til det slesvigske Spøragsmaal [meget forandret sig siden] Begivenhederne i 1864.»³¹⁰ Avisene har mistet troen på formaningerne fra den gang. I stedet for tanken om de små nasjonenes plikt til å agere, og å «virke tilbage paa de Verdensforholde, paa hvilke vort Vee og Vel i saa høi Grad heror, [...] [for at] tage Deel i den fremskridende Civilisations Goder», skriver de nå at «de smaa Staters Ret til at blive i Fred, beror paa, at de holde Fred».³¹¹ At avisene og det avislesende publikum, uten den skandinavistiske ideologiens oppmaninger, allikevel nærer en så sterk antipati mot Tyskland vitner til hvor forankret denne forståelsen har blitt i den norske nasjonen.

8.6 Prøysserhat og tyskerhat

Jeg vil nå gjennomgå og drøfte dypere hvordan den gjennomgående negative fremstillingen av tyskere er i den norske offentligheten, og hvordan den samtidige utviklingen i Tyskland drøftes:

Fra august 1870 til krigens formelle slutt 28. januar 1871 dekkes Tyskland som nasjon med en dikotomi av kritikk eller neglekt i den norske presse. Avisene fokuserer i stor grad på den franske krigsinnsatsen, og der Monrad i *Morgenbladet* virker å skille mellom prøysser og tysker, virker det store grunnlaget av norsk sivilstand og presse ikke til å gjøre det samme.

Av Nasjonalbibliotekets digitaliserte materiale fra perioden finnes flere pamfletter, en populær trykksak i samtiden. Alle pamflettene jeg har funnet er franskvennlige, og med en svært nedlatende kritikk av den tyske krigsinnsatsen. Titler som «Krigens Rædsler: Tyskernes

³⁰⁹ *Morgenbladet*: 31. 7. 1870.

³¹⁰ *Morgenbladet*: 18. 8. 1870.

³¹¹ *Morgenbladet*: 13. 3. 1864; *Morgenbladet*: 18. 8. 1870.

grusomme Fremfærd i Frankrig» er vanlige, og innholdet står tydelig i stil med overskriften.³¹² I «En Ny Vise om Krigen» trykkes det:

[...]

Om Tydskerne, det hovne Pak,
Engang fik dygtig Lusing.
Om Franskmænd end med Storm og Brag
Lig Rjukans vilde Brusing
Gaar mod ham med et Hurra kjæk,
Jeg synger da i et fort væk:
Hurra for Fransken, Broder kjæk,
Han kan gi' Tydsken Lusing.

[...]

Se, hvad fortjener vel den Knægt,
Den tyske Hovmodsfylking,
Og hvad fortjener den som frekt
Kan gaa en modsat Retning?
Jo dygtig Bank, det maa han faa,
Og franske Mænd, e ene maa
De tyske rent at Marken slaa;
Thi prygles maa en Usling³¹³

Og i «En splinterny vise om 'Lidt Politik'» synges det:

[...]

Med keiserkronen Wilhelm tryg
Sig skjuler bag hr. Bismarcks ryg.
At kronen passer ham, han tror;
Men den skal være altfor stor.

Vi høre med fornøyelse,
At Bismarck en ophøielse
Som hertug nu man har tiltænkt –
Hvad heller *om man fik ham hængt?*

[...]

Men hvad især vi stoler på
Er vore amazoner små.
En Preusser, som saa slig en glut,
Blev sikkert dødeligen skudt.³¹⁴

³¹² Pamfletten «Krigens Rædsler: Tyskernes grusomme Fremfærd i Frankrig» har ingen kjent forfatter eller organisasjon tilknyttet. Se kildelisten for referanse.

³¹³ Det samme er saken med «En ny vise om Krigen»; se kildeliste for referanse.

«En ny vise om krigen» fremstiller den tyske nasjon i tråd med det etablerte narrativet som en ussel og hovmodig usling; de behøver «prygl og bank» av Frankrike for å settes på plass. Igjen understøttes forståelsen av Frankrike som den europeiske maktbalansens garantist, og Preussen-Tyskland som Norges antagonist. Sangen oppsummerer og konkretiserer mye av den helhetlige fremstillingen som kommer frem i 1870, og kan dermed ansees som et bevis for at det er den samme – relativt «enkle» – forståelsen av de geopolitiske og historiske utviklingsløpene som dominerer den norske idéverden, og dermed den helhetlige fremstillingen av den.

«En splitterny vise» viser mye av de samme forståelsene, men går enda nærmere inn på de politiske aktørene. Visen kritiserer Vilhelm og Bismarcks personer; Vilhelm som en feig og uverdigg leder av et samlet Tyskland, og Bismarck – som skal diskuteres mer inngående – som representerer «preusserveldet» og det «bismarckske væsen» må henges. Til sist gjør forfatter Dilling leseren oppmerksom på at vi «stoler på» at alle pliktoppfyllende norske piker (glut) vil skyte enhver prøysser som legger øyne på dem. Igjen er budskapet klart: Preussen og Junkerveldet – som nå i stor grad har blitt ensbetydende med Tyskland, er Norges klare fiende og en uverdigg «røverstat» som ikke er sin ære verdigg.

At slike sanger og dikt ble solgt og fremført illustrerer den oppfyrte stemningen i Norge; at de også er den største delen av det tilgjengelige kildematerialet må kalles bevis for storsamfunnets mening om Tyskland og hendelsene i Frankrike. Som Nielsen skriver i *Folkevennen*: «det er blot at beklage, at Begejstringen for Frankriges Sag ved en ekelt Lejlighed gav sig Luft i raa Optøjer, rettede mod tyskfødte Forretningsfolk i Kristiania».³¹⁵ Tyskere har i pressen gjennom de siste 6 – 7 årene blitt formet til en antagonist for Norge og Norden, og dette synet kulminerer i den norske befolkningen gjennom en entusiasme for Frankrike, og noe som kan karakteriseres som hat eller fiendtlighet mot Tyskland. Der retorikken i 1863-64 i stor grad var negativ til Tyskland, tok den aldri den ensidig fiendtlige og vulgære karakteren som kommer frem i 1870-71, og diskursen var mer *for Danmark enn mot Tyskland*. Jeg vil argumentere for at disse historiske levningene er direkte bevis på at pressens fremstilling av Tyskland, både i de to foregående periodene og i 1870-71, har ført til direkte påvirkning på den norske kollektive bevissthet i samtiden.

³¹⁴ Dilling 1871

³¹⁵ Nielsen 1871: 137

8.7 Det «borussificerede» Tyskland

Ved årsskiftet 1870-71 pågår fortsatt krigen i Frankrike. Mens Paris er beleiret og et samlet tysk keiserrike skapes i Versailles, begynner den norske pressen å drøfte fjorårets hendelser og deres ringvirkninger.³¹⁶ I sin politiske oversikt 3. januar danner *Morgenbladet* et dystert bilde av situasjonen, og for første gang på lenge drøftes den tyske nasjon inngående av avisen.³¹⁷ Avisen stiller sterk tvil til det samlede Tysklands fremtidige ambisjoner, som de tilegner ønsker om å «oprinde en ny Guldalder i Europa; der vil ikke længere blive Tale om Krig, den nye Verdenskeiser vil skifte Lov og Ret mellem Staterne, og Folkene ville kunne leve fredsommeligt sammen som i en lykkelig Familie.»³¹⁸ Denne oppfatningen stiller *Morgenbladet* seg tydelig kritisk til, og oppsummerer videre på mange måter det helhetlige bildet den norske pressen har dannet seg siden 1863:

Det er vistnok mange Tyskere, som i al Optriktighed anskue Sagen paa denne Maade. Selvkritik er som bekendt ikke Tyskernes stærkeste Side, [...] Er der nogen Stat i Europa, som skylder Krige og Erobringer sin Storhed, eller rettere sin Tilværelse, saa er det Preussen; er der noget Folk i Europa, hos hvilket militær Opdragelse, militær Disciplin og militær Aand har gennemtrængt selve nationalkarakteren, saa er det det preussiske. *Og preussisk er uheldigvis ogsaa det forenede Tyskland; det er den preussiske Aand og de preussiske Institutioner, som har gjort Tyskland til en stor Militærstat og skabt det nye tyske Keiserdømme.* Man behøver blot at kaste et Blik paa Preussens eller Tysklands Historie i de sidste 6 – 7 Aar; man vil finde en fortsat Række af Krige, af Voldshandlinger, af Undertrykkelse, af ‘Annektioner’, af Traktatsbrud. Det er paa dette Grundlag, den nye Fredens Æra skal bygges. [min kursiv]³¹⁹

Fremstillingen av Tyskland, som nå er ensbetydende med det prøysser-tyske keiserrike, har antatt en nesten resignert karakter. *Morgenbladet* viser i sin omtale om tyskere en redaksjonell «spydighet» de sjeldent har vist hittil. Deres skildringer av det nye Tysklands bliven gjennom de foregående års hendelser står i stil med den retorikken som har blitt ført i avisene da de foregikk. En slik pessimistisk og kritisk holdning er den logiske utviklingen for den dekningen av Tyskland man har sett i norsk presse i denne perioden; synspunktene den norske pressen har fremmet siden 1863 har gjennom Preussens seier i den fransk-prøyssiske krig og keiserrikets proklamasjon vist seg å være den «tapende» siden. «Korporalstoken» og «militærdespotiet» har fått hegemoniet i Tyskland. Den tyske nasjon, som tidligere har blitt

³¹⁶ Carr 1991: 205-207

³¹⁷ *Morgenbladet*: 3. 1. 1871.

³¹⁸ *Morgenbladet*: 3. 1. 1871.

³¹⁹ *Morgenbladet*: 3. 1. 1871.

fremstilt som en motsetning og opposisjon til det «bismarckske vesen» og de prøyssiske strømningene, og *Morgenbladet* virker nå i tapets øyeblikk å igjen amalgamere Preussen og Tyskland som nasjonale og kulturelle entiteter, men denne gangen mer definitivt enn den mer dikotomiske og «forvirrede» retorikken som kom frem i 1864 og 1866. De skriver videre:

Nei, Tyskerne ere, trods al deres forroste Oplysning og Kultur, intet fredeligt Folk, og de blive det mindre, jo mere borussificerede [prøyssifiserte] de blive. Det gaar dem, som det har gaaet ethvert Folk, som skylder heldige Krige sin politiske Storhed, - Krigen bliver deres Gud. [...] Enhver saadan Stat har en Tendens til at æde sig videre udover, og i særlig Grad vil det blive Tilfældet med et Folk, som Tyskerne, som har saa høie Tanker om en tyske Kulturs Overlegenhed og Mission til at sprede Lys over hele Verden.³²⁰

Av materialet gjennomgått er disse ytringene *Morgenbladet* presenterer i januar 1871 tydelig de som karakteriserer den tyske nasjonen mest negativt. Det som tidligere i hovedsak var fremstillingen av staten Preussen har blitt omgjort til beskrivelsen av det tyske folk som helhet. Despoti og arroganse er karakteristikk som nå brukes om det tyske folk, og deres kulturelle og folkelige storhet ansees nå som «forrost».³²¹ Selv der avisene som i 1866 henviste til muligheten av en «stordaad» i å bryte med de reaksjonære og militaristiske kreftene i Preussen, har *Morgenbladet* i større grad kapitulert:

Der er dem, som nære det Haab, at Tyskland, naar det først er blevet mægtigt og stort, vil skifte Karakter, vil ryste af sig det preussiske Militærdespoti med alle dets Konsekvenser, og udvikle de ædlere og bedre Sider af sin Folkekarakter. Det er imidlertid vanskelig nu at spore noget Tegn til at saa vil ske; *hele det tyske Folk har med en mærkverdig Lærvillighed ladet sig dressere af den preussiske Korporalstok; det har saagodtsom enstemmig akklameret Bismarcks Politik, som det har adopteret ikke som en forbigaaende Nødvendighed i høiere Øiemeds Tjeneste, men som et korrekt Udtryk for Nationens Villie. Et Folk slaar ikke uden videre Vrag paa de Redskaber og Institutioner, som det skylder sin Storhed [...]* [min kursiv]³²²

Dagene etterpå reflekterer *Morgenbladet* videre om Tyskland og krigens videre konsekvenser i artikkelserien «Hvor er den offentlige mening i Europa?».³²³ Krigens stilling og Tysklands tilsynelatende seier påvirker klart avisens syn på sin samtid, idet de reflekterer over Europas tilstand melankolskt. Krigen, og spesielt hvordan den ene av «Europas to mest

³²⁰ *Morgenbladet*: 3. 1. 1871.

³²¹ *Morgenbladet*: 3. 1. 1871.

³²² *Morgenbladet*: 3. 1. 1871.

³²³ *Morgenbladet*: 4. 1. 1871; *Morgenbladet*: 5. 1. 1871; ifølge Trude Evenshaug er også denne artikkelen ført i pennen av *Morgenbladets* faste innsender Marcus J. Monrad; hans sentrale stilling i fremstillingen av Tyskland er dermed enda tydeligere. (Evenshaug 2006: 269).

civiliserte Nationer søger [...] at knuse den anden» virker å ha demoralisert avisen, og den stiller spørsmål ved filosofiske grunnforståelser av det samtidige 1800-tallssamfunnet.³²⁴ Forhåpningen om at utvikling og fremskritt innen idéer, tanker, opplysning og dannelse skulle distansere det moderne samfunnet fra «[den] barbaristiske Afgjørelse af Nationernes Tvistigheder» - krigen, hadde ikke båret frukter.³²⁵ Troen på at en generell utvikling av en opplyst folkemening skulle bidra til en videre utvikling av det moderne samfunnet, og med det også fremtidsoptimismen, var en sentral del av den norske samfunnsforståelsen i samtiden.³²⁶ *Morgenbladet* stiller spørsmål ved en slik filosofisk grunnforståelse på grunn av Tysklands seier. Idéen var at «den oplyste almindelige Mening [...] faar en mere og mere afgjørende Indflytelse [...] som Styrken selv maa respektere».³²⁷ Et slikt håp uttrykker *Morgenbladet* som en «megen Overdrivelse».³²⁸ «Ingen offentlig Menings Magt har kunnet enten forebygge eller stanse Krigen. [...] Hvor er [...] den oplyste offentlige Mening? Er den virkelig bragt til at bøie sig for den magelige Sætning, at Retten er der, hvor de bedste Soldater og de virksomste Kanoner ere?».³²⁹

Avisen stiller videre spørsmål om det tyske folk:

Skulde der ikke selv i det tyske Folk, hvis mange herlige Egenskaber, og hvis store Fortjenester af Civilisationen Ingen over de nyeste Begivenheders Pinagtighed bør glemme – [...] kunne hæve sig kraftige Stemmer imod den Erobringspolitik, hvortil dets Styrere nu vil lede det? Eller skulde Pressen være saa trælbundet, at den ikke tør give en saadan Stemming det svageste Udtryk? [...] Hvor er den virkelig frie og oplyste offentlige Mening selv i Tyskland?³³⁰

Det er iøynefallende hvor sterkt artiklene mot krigens slutt i januar 1871 bryter med den fremstillingen og redaksjonelle linjen som har vært gjeldende fra 1863. Med Tysklands seier og endelige sammenslutning, antar diskursen om nasjonen en mer alvorstung og dunkel karakter. Bismarck og «korporalstoken» har oppnådd et hemoni over den tyske nasjon; tyskernes fremtidige utvikling fremstilles som en «trellbundet» av Preussen, men med muligheten for å eventuelt bryte med dette, og gjennomføre «stordaaen» Jonas Lie refererte til i 1866.³³¹ Avisene gjenspeiler forståelsen av at Tysklands «historisk betingede» utvikling ikke er av en liberal og «opplyst» karakter, og når «preussenthum» får hegemoniet over den

³²⁴ *Morgenbladet*: 4. 1. 1871.

³²⁵ *Morgenbladet*: 4. 1. 1871.

³²⁶ Johansen 2017: 129-132

³²⁷ *Morgenbladet*: 4. 1. 1871.

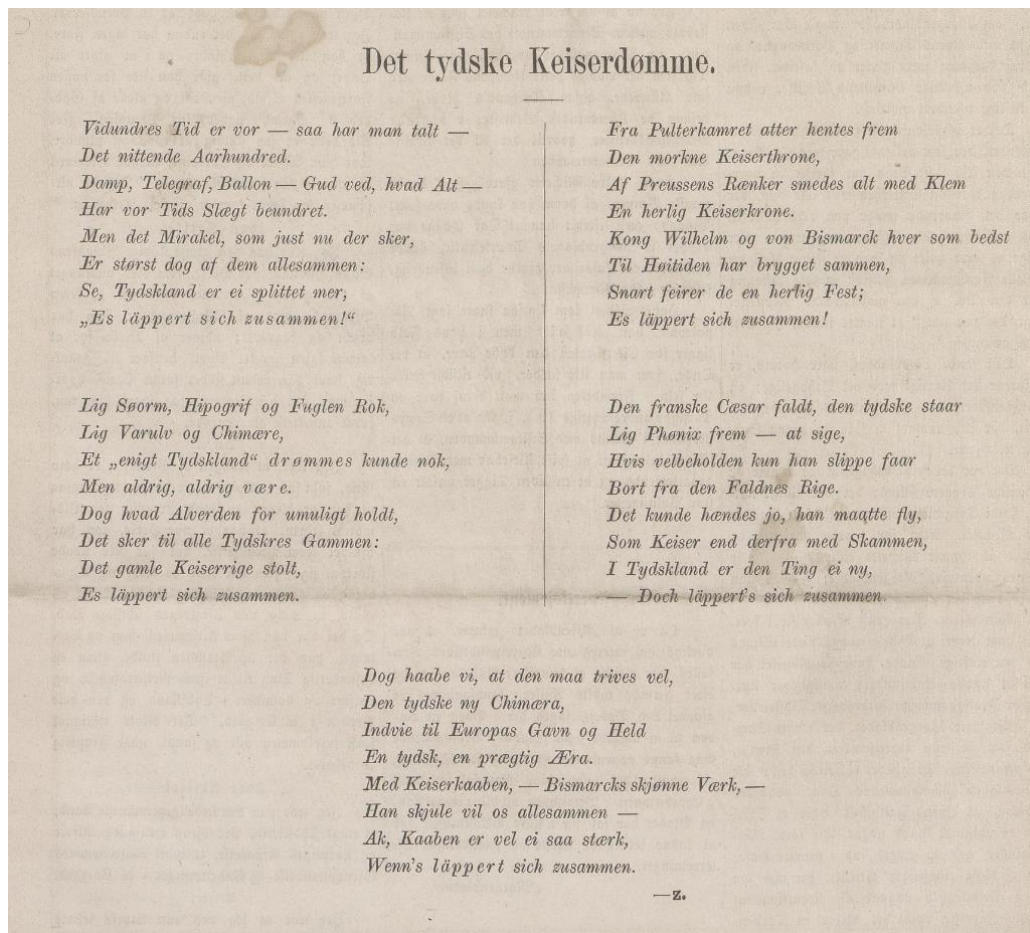
³²⁸ *Morgenbladet*: 4. 1. 1871.

³²⁹ *Morgenbladet*: 4. 1. 1871.

³³⁰ *Morgenbladet*: 5. 1. 1871.

³³¹ *Illustreret Nyhedsblad*: 29. 7. 1866.

endelige tyske nasjonsstaten – den logiske utviklingsvei i nasjonalismens tidsalder – forsvinner optimismen og håpet fra de norske bladene. I en norsk elite-idésfære basert i en liberal og «demokratisk» ånd, hvor terskelprinsippet og den materielle utviklingen gjør Norges stilling usikker, blir et Preussen-Tyskland en nemesis de ikke kan se noe positivt i. Bismarcks seier over tysk liberalisme og det europeiske likevektssystem kan i teorien bli en dødsdom for Norden og Norges kulturelle og nasjonale utvikling og selvstendighet.

Illustrasjon 18: "Det tyske Keiserdømme"

8.8 Hvor er Tyskland?

Avsluttende for kapittelet skal nå mangelen på oppmerksomhet rundt det tyske keiserrikets dannelse, og sammenkoblingen mellom fremstillingene av Bismarck og «Preussen-Tyskland» drøftes:

Ett av de mest overraskende funnene jeg har gjort i gjennomgangen av kildematerialet, er mangelen på en fremstilling av og diskusjon om det tyske keiserrikets opprettelse. I perioden fra den nordtyske riksdagen stemmer for å tilby keiserkronen til Vilhelm I den 9-10. desember

1870, og keiserriket blir proklamert i Versailles 18. januar 1871, dekkes hendelsen påfallende lite i norsk presse. Opplysningene om keiserrikets dannelse og de relevante avstemningene og politiske prosessene formidles i hovedsak på de bakre sidene, gjennom «Telegrammer»-spalten eller små utdrag av utenlandske artikler. 20. januar, dagen *Morgenbladet* kan trykke informasjon om keiserrikets proklamasjon, trykker de kun telegrammet «Igaar proklameredes i Speilsalen Kong Wilhelm til Tysklands Keiser i Nærværelse af de tyske Fyrster og Repræsentanter fra de særskilte Regimenter».³³² Forsiden dekkes derimot av del tre av artikkelen «Om det engelske Taarnskib ‘Captains’ Forlis og den nye Ordning af vor Marines Skibsbygningsvæsen».³³³

Den eneste publikasjonen som gir «den tyske enhed» nevneverdig oppmerksomhet er *Vikingen*, som tar muligheten til å satirisere om «den tyske Chimæra [fantasifoster]».³³⁴ (Se illustrasjon 18 side 106). I visen «Det tydske Keiserdømme» tar de opp mange av de elementene som har blitt drøftet i denne oppgaven.³³⁵ I «vidundres Tid» som er det 19. århundre er med «Damp, Telegraf og Ballon» kan endelig Tysklands «mirakel» også skje: «Es läppert sich zusammen» (det lapper seg sammen).³³⁶ Det er åpenbart at *Vikingen* beskriver hendelsene med en spydig penn, og håner utviklingen i Tyskland som en unaturlig og usikker begivenhet, samt at de fortsatt nærer et håp om en mulighet for et tysk nederlag fortsatt.

I «nasjonalismens århundre», hvor streben etter en nasjonal statlig enhet ansees som alle nasjoners mål, er det påfallende hvordan denne hendelsen fremstilles i den norske presse. Mantraet om «en nasjonal historisk betinget utvikling» har vist seg gjeldende i avisene både i 1863-64 og i 1866 for flere nasjoner enn bare Norge, og den tyske enhet har vært blant de mest omtalte. Avisene har åpenbart ønsket et Tyskland samlet på et fritt og liberalt grunnlag som harmonerer med det de anseer som kvintessensen av den tyske nasjon, og Preussen og «militærdespotiet» har blitt kritisert konstant. Noen aktører, som *Illustreret Nyhedsblad*, har tatt til orde for at et prøyssisk hegemoni ikke nødvendigvis samsvarer med det skremselsbildet dagsavisene fremstiller, men et slikt perspektiv viser seg ikke idet den tyske enheten faktisk viser seg. Tysklands samling var en av de mest etterlengtede og forventede samfunnsmessige utviklingene i datidens Europa; selv om dette skjer gjennom en utvikling den norske pressen ikke ønsker, skulle en tro at dannelsen av Europas nye stormakt ville være et objekt for mer

³³² *Morgenbladet*: 20. 1. 1871.

³³³ *Morgenbladet*: 20. 1. 1871.

³³⁴ *Vikingen*: 17. 12. 1870.

³³⁵ *Vikingen*: 17. 12. 1870.

³³⁶ *Vikingen*: 17. 12. 1870.

analyse og drøfting i det norske mediebildet. Det virker som pressens «skuffelse» over veien den nasjonale utvikling og samling har skjedd, skaper en neglekt blant de. Begivenhetene har ikke stått i stil med en fri og liberal utvikling som den norske eller danske, og neglekt og reservert kritikk blir de eneste formene det samlede Tyskland blir drøftet gjennom. Igjen viser de sentrale elementene fra tidligere seg – den grunnleggende historie- og nasjonsforståelsen blant samtidens nasjonsbyggende elite – seg som den underliggende forståelseshorizonten i norsk presse.

Illustrasjon 19: Vikingens forside 24. desember 1870.

8.9 Fremstillingen av Bismarck

Der den tyske enhet blir oversett av den norske presse, er det andre aktører som får mye oppmerksomhet, og især en: Preussens Minister-President, og fra 1871 Tysklands rikskansler, Otto von Bismarck. Hittil har denne oppgaven vist hvordan pressen i varierende grad har tatt stilling til Bismarck i perioden; i 1863-64 er han i større grad et uskrevet blad, og den samlede prøyssiske og østerrikske politikken og krigføringen knyttes i stor grad til statsenhetene i selg selv, og eventuelt de relevante generalene og monarkene. Bismarck fremstilles som en konservativ junker som fører en politikk i tråd med den prøyssiske «militærdespotis» ønsker, men uten en tydelig personlighet knyttet til navnet.

I 1866 virker navnet å ha utkrystalisert seg tydeligere som et objekt i pressen. Han nevnes oftere, og retorikken føres i større grad mot Bismarck som person, som nevnt i forrige kapittel. Mannen anerkjennes i større grad som årsaken bak «rovpolitikken» i Preussen, og får dermed pressens negative søkelys mot seg i mye større grad enn i 1863-64. Alikevel fremstilles han til tider tvetydig, der eksempelvis *Illustreret Nyhedsblad* drøfter om han kan være Tysklands Cavour, og om ikke Bismarcks politikk kan være det beste for «nationalitetssagen» i Tyskland.³³⁷

Utviklingen av Bismarcks plass i den norske presses fremstilling av Tyskland utvikler seg videre til 1871. I søk gjennom nasjonalbibliotekets søkemotor (som ikke nødvendigvis er helt korrekte) nevnes Bismarck én gang i *Vikingen*, 115 ganger i *Aftenbladet* og 112 ganger i *Morgenbladet* i 1864. I 1866 nevnes han 10 ganger i *Vikingen*, 165 ganger i *Morgenbladet* og 112 ganger i *Aftenbladet*. I *Vikingens* satiriske illustrasjoner skildres han kun et par ganger gjennom de to krigene, og den karakteristiske tyske «Friedrich»-karikaturen brukes som oftest til å representere Tyskland og Preussen. (se f.eks. illustrasjon 10 side 67). Dette endrer seg tydelig i 1870-71. I 1870 nevner *Morgenbladet* han 181 ganger, og i 1871 205 ganger, og *Vikingen* nevner han 35 ganger i 1870, og 17 i 1871. Det mest påfallende er likevel Vikinges illustrasjoner; det gir mening at *Vikingen* inkluderer mer stoff om den fransk-prøyssiske krig med tanke på interessen i Norge, og dermed også fremstiller tyske karikaturer og lignende i større grad. Alikevel er det interessant å se at «Friedrich»-figuren brukes i mindre grad, og er byttet ut med karikaturer av kong Vilhelm I og særlig Bismarck gjennom hele perioden.

Etter den overnevnte perioden hvor den norske presse, og særlig *Vikingen* fokuserer på Frankrike og Napoleon IIIs snare seier, begynner Bismarcks karikatur snart å dominere illustrasjonene, og de er sjelent flatterende. Fremstillingene av Napoleon III fra 1863 til 1870 viser til en spekulerende og klok potentat som ofte «drar i strengene», og tydelig fremstilles som kontinentets store hersker.³³⁸ Bismarck derimot, fremstilles som en krigersk og arrogant tjener av Vilhelm I, som gjør som han vil i Preussens navn, og alltid er avbildet med sverdet i hånden. De beste eksemplene på denne fremstillingen kan være illustrasjonen 3. september, i samme bilag som «*Aftenbladet*-visen» og dagen etter slaget ved Sedan, eventuelt den vedlagt 17. september.³³⁹ (se illustrasjoner 20 side 112 og 21 side 114). I «Enden er ikke endnu!» skildres Bismarck stående bak Vilhelm i kamp med Napoleon III og ovenfor Napoleon I, mens han holder frihetsgudinnen tydelig i lenker. Denne fremstillingen oppsummerer mye av

³³⁷ *Illustreret Nyhedsblad*: 1. 7. 1866

³³⁸ Eksempler på dette kan være: *Vikingen*: 16. 1. 1864; *Vikingen*: 12. 5. 1866; *Vikingen*: 13. 8. 1870

³³⁹ *Vikingen*: 3. 9. 1870; *Vikingen*: 17. 9. 1870.

hvordan Bismarck ikke bare oppfattes i Norge, men også hvordan pressen som helhet skisserer han videre. At han også ved utgangen av året 1870 også blitt del av *Vikingens* faste forside viser hvordan hans person og vesen har blitt en del av den kollektive bevisstheten i det norske publikum. (se illustrasjon 19 side 108).³⁴⁰

En prosess som binder Bismarck utvetydig sammen med Preussen og Tyskland som enheter virker fullkommen i 1870 - 71. Fremstillingen går fra «Friedrich» til Bismarck for å representere Tyskland i *Vikingen*, og Bismarcks politikk, som *Morgenbladet* påpeker, har blitt tvetydig med Tysklands og den tyske nasjons politikk.³⁴¹ En lignende fremstilling i *Vikingen* ser man i «Tydskerskrøne» 6. august 1870.³⁴² Her symboliserer Bismarcks vesen direkte den tyske politikk, og fremstilles som en upålitelig løgner som ønsker å bedra andre stater for egen gagn. Samtidig påpeker de hvordan «Tydske Michel maa nok tage Pryglen, han skal ha'e».³⁴³ Dermed har de flertallig benevnte betegnelsene som «militærdespoti», «rovpolitikk», «korporalstok» og «germanisme» i større grad blitt koblet opp mot personen Bismarck, som blir ensbetydende med det tidligere etablerte Preussen-Tyskland og prøyssisk nasjonalisme. Som *Morgenbladet* skriver i «Krigen og Civilisationen» 10. oktober 1870:

Bismarck er kun en Inkarnation af hele det preussiske Folk, et fulstændigt Aftryk af den Aand, som i lang Tid har besjelet det, fremstillende en verdlig Jesuitisme, der ikke bryder sig om Midlerne, naar det kun anekterer for at tilbede sig selv i sin indbildte Storhed, annektere Distrikter og Folk, opfyldte af det mest glødende Had mod sinde Undertrykkere.³⁴⁴

Denne sammenvevingen av objekter i pressens fremstilling av Tyskland viser seg som nevnt spesielt gjeldende etter Frankrikes nederlag ved Sedan, og i en videre drøfting av dette perspektivet ønsker jeg å dra inn litt flere presseelementer enn tidligere. På nyåret 1871 trykker *Bergensposten* artikkelserien «Bismarckismen», egentlig gitt ut av Frederick Harrison i det britiske *The Fortnightly Review* i desember 1870.³⁴⁵ Denne artikkelen «syntes at have vakt adskillig Opmærksomhed i andre Lande», og blir også trykket i blant annet *Adressetidene for Brevig, Stathelle, Langesund, Bamble og Eidanger, Christianssunds Adresseavis* og *Jarlsbeg og Larviks Amtstidende*.³⁴⁶ I den samme perioden skriver flere aviser

³⁴⁰ *Vikingen*: 24. 12. 1870.

³⁴¹ *Morgenbladet*: 3. 1. 1871.

³⁴² *Vikingen*: 6. 8. 1870.

³⁴³ *Vikingen*: 6. 8. 1870.

³⁴⁴ *Morgenbladet*: 10. 10. 1870.

³⁴⁵ Harrison 1870: 631-649

³⁴⁶ *Adressetidene for Brevig, Stathelle, Langesund, Bamble og Eidanger*: 14. 2. 1871; *Christianssunds Adresseavis*: 11. 2. 1871; *Jarlsbeg og Larviks Amtstidende*: 11. 2. 1871

sine oppsummeringer av utenrikspolitiske anliggende fra fjoråret, som *Adressebladets* «Krigen mellem Frankrige og Tydskland, et Tidsbillede for Menigmand».³⁴⁷ *Adressebladets* var et tillegg til *Almuevennen*, som på dette tidspunktet ble utgitt i ca. 22.000 eksemplarer per bilag, og viser dermed hvordan denne slags artikkel må ha vært svært vanlige i alle deler av den norske presse i perioden. Sammenlagt viser dette kildematerialet at en enstemmig kritikk av Bismarck, som symbol for «det preussiske væsen» er tydelig ikke bare i hovedstadsavisene, men definetivt i Norge som helhet.

Det mest påfallende med artikkelen «Bismarckismen» er dens manglende drøfting og benevnelse av personen og politikeren Bismarck. Den drøfter krigen i Frankrike, og setter spesielt fokus på Preussen, men Bismarck selv diskuteres ikke. Preussen, prøyssere og tyskere skildres med de samme beskrivelsene som sett i de foregående krigene, og antydninger om at det tyske folk er milde og fredelige er sofismer.³⁴⁸ Den tyske nasjon fremstilles som bestående av «skinhelliged», «hykleri» og «daarskab», og dets militarisme og fremgang i krigen viser sin barbarmisme og ukristlighet.³⁴⁹ Jeg skal ikke gjenta mer av artikkelen, men den oppsummerer i stor grad diskursen om Preussen og Tyskland som sett i 1864 og 1866. At all denne polemikken rettet mot Tyskland kommer frem i en artikkel kalt «Bismarckismen», vitner til persepsjonen av Preussens Minister-President i Europa og Norge. Entiteten omtalt som preussisk sjåvinisme, «rovpolitik» og nasjonalisme har blitt ensbetegnende med Otto von Bismarck, og all kritikk og sjikane rettet mot «den andre» har nå fått en personifisering. *Adressebladets* oppsummerer dette synet på, og fremstillingen av, Bismarck og Tyskland på en konkret måte, med et språk hvor Bismarck brukes direkte som en stedfortreder for Tyskland:

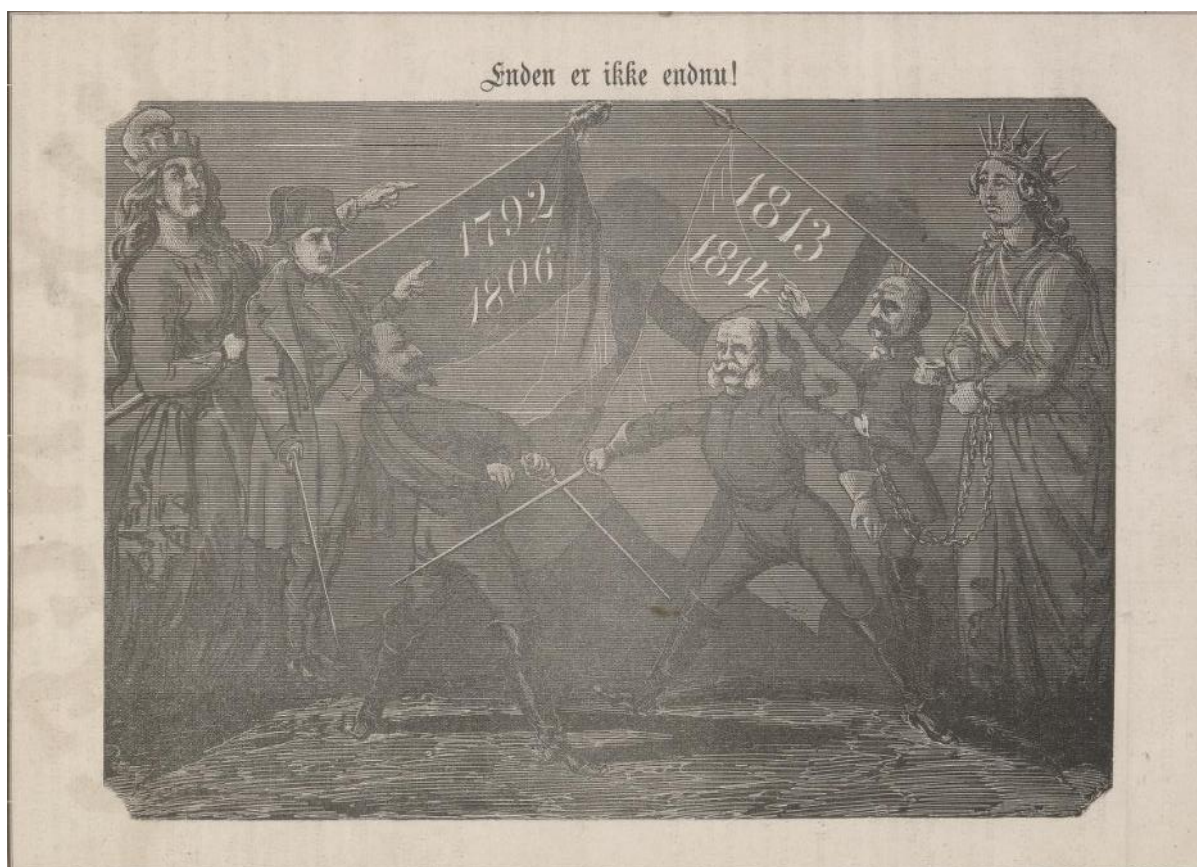
Det er den hedenske vilde Stratenrøvers Ret, som Bismarck her proklamerer. Men ved denne stygge Ret kan han lægge ethvert Folk for sine Fødder. Han angriber Frankrige først, der er det eneste Land, som alene kan vove at gjøre ham Modstand. Men knuser han dette, saa kan han siden tage Land for Land, Folk for Folk, indtil hele Europa ligger kuet for hans Fod. Dette er det, som de herskesyge Tydskere allerede ser i Aanden og som gjør, at Bismarck faar Lov til at stelle med deres Penge og deres Sønners Blod som han lyster. *Germanerne har til alle Tider og blant alle Folk optraadt med sin Jern- og Blodpolitik, og Bismarck er en sand Legemliggjørelse af denne deres grusomme Herskesyge. [min kursiv]*³⁵⁰

³⁴⁷ *Adressebladets*: 25. 1. 1871.

³⁴⁸ Harrison 1870: 636; Denne informasjonen er tatt direkte fra Harrisons artikkel, da bilaget av *Bergensposten* torsdag 26. januar 1870, som inneholder del 1 av artikkelen mangler fra Nasjonalbibliotekets samling.

³⁴⁹ *Bergensposten*: 27. 1. 1871.

³⁵⁰ *Adressebladets*: 25. 1. 1871.

Illustrasjon 20: "Enden er ikke endnu!"

8.10 Delkonklusjon

Av de tre krigene undersøkt er det den fransk-prøyssiske krig i 1870-71 som viser det mest konkrete og tydelig promulgerte svaret på oppgavens problemstilling. Den norske presse viser en mangefasettert og flerdimensjonal fremstilling av nasjonen – en syntetisering av de to foregående krigenes perspektiver som en nasjonal antagonist med en indre dissonans, og blir en form for nasjonal «nemesis». Krigen, som Yngvar Nielsen påpeker, vekker interesse i alle norske samfunnslag, og der brorparten av pressen i 1863-64 var *for* Danmark, er de i 1870-71 *mot* Tyskland og tyskere.

Fremstillingen av, og relasjonen til, den tyske nasjon har endret seg på flere måter gjennom perioden undersøkt. Eksempelvis bryter de norske avisene direkte med den ultraskandinavistiske retorikken som føres i danske aviser, som de selv førte i 1863-64 og tok opp igjen høsten 1866. Samtidig har det konføderative perspektivet knyttet til Østerrike og det tyske forbund forsvunnet: Tyskland fremstilles ikke lenger som en stor og spredd nasjon, den fremstilles som en «borussificered» enhet. Tyskland har i den norske presse, og dermed for den norske ideologiske eliten, i et veiskille i deres historiske utviklingsløp, brutt med de verdiene avisene setter så høyt – en liberal og «demokratisk» utvikling.

Spesielt reaksjonene rundt *Aftenbladets* fremstilling av krigen og Johan Sverdrups beskrivelse av Tyskland som nasjon ikke så ulik den norske, viser hvor sterk pressens opinion er. Sverdrup poengterer at den tyske nasjon i grunn ønsker det samme som Norden: å samle nasjonen til en levedyktig entitet på den europeiske scene. Et slikt ønske burde ikke spottes av den norske nasjon, da deres opplevelse av situasjonen speiler den samtidige norske. At avisen allikevel «bytter side» etter økonomisk og sosialt press, er derfor betegnende.

I all hovedsak er det Preussen-Tyskland og Bismarck som fanger pressens – og folkets – oppmerksomhet med henblikk på det tyske element i denne krigen. En eventuell sympati eller fellesskapsfølelse Sverdrup formaler blir tilsidesatt for den overordnede og gjentagende idéen om «den historisk betingede utviklingens» betydning. Norges posisjon i det 19. århundres Europa er av en utrygg og skjør art, og et narrativ om assimilering eller undertrykkelse blir dominerende i den norske pressen. «Det Bismarckske Væsen», som blir en stedfortreder for alt det konservative og «rovdrivende» Preussen-Tyskland, blir entydig med den tyske nasjon. Årsaken til amalgameringen kan sannsynligvis finnes i *Morgenbladets* drøfting 3. januar 1871, og forklarer det helhetlige bildet av Tyskland en ser igjennom perioden: Bismarck og Junkerveldet har konsolidert sin posisjon over den tyske nasjon, og pressen utkrystalliserer dermed en konkret fremstilling av den nye tyske nasjonen – som følger strømningene fra 1863-64 og 1866. Når «det store politiske Resultat» – den tyske nasjonsstatens samling – fullbyrdes, dekkes hendelsen ikke med optimisme og glede for fullbyrdelsen av «nationaliteternes sag» og «den historiske utviklings» fullbyrdelse, men med resignasjon og forbitrelse. «Den tyske Eenhedstanke» ble ikke som den norske eliten håpet, og pressedekningen gjenspeiler dette.

Bismarck: Bliv mig fra Livet Venner, og vent til Eders Tur kommer!

Illustrasjon 21: Bismarck og Vilhelm i Vikingen

9. Analyse

9.1 Perspektiver på fremstillingen av det tyske element

Gjennom de tre krigene får Tyskland og den tyske nasjon flere betydninger i pressens diskusjon. Jeg har forsøkt å påpeke og drøfte de enkelte krigenes spesifikke diskursers karakteristikk, som «Japanfeiden» eller diskusjonen rundt pragerfredens §5, men det helhetlige bildet og dets særegenheter må også knyttes sammen i et holistisk narrativ. Jeg vil nå fremstille hvordan den norske pressens dekning og drøfting rundt de tre hendelsene representerer hvert sitt aspekt av det totale pressenarrativet om Tyskland i samtiden, og jeg mener det er hensiktsmessig å drøfte fremstillingene som fremkommer i de tre separate krigene som tre stadier i en utvikling, hvis kulminasjon viser seg i den omfattende og inngående fremstillingen rundt den fransk-prøyssiske krig og keiserrikets samling:

1. Under den andre slesvigske krig fremstiller pressen den tyske nasjon som en nasjonal «andre» i møte med den norske nasjon; Tyskland beskrives ikke i lys av sine egne indre egenskaper, men som *hva det ikke er* – i kontrast til Norge og Norden.

En dikotomi mellom stat og nasjon seg gjeldende i pressebildet, der det tyske folk i seg selv fremstilles i positiv retning og statene og maktapparatet konstituerer det antagonistiske elementet. Den tyske nasjonen fremstilles av *Aftenbladet* som «Europas Gale Mand», hvor det liberale og «opplyste» folket og den autoritære staten er indre motsetninger.³⁵¹ Det helhetlige fiendebildet er tett koblet til den skandinavistiske ideologien som ligger til grunn for mye av den offentlige diskusjonen om krigen, som igjen fører retorikken tilbake til den norske eller nordiske nasjonen. Tyskland blir – i møte med det nasjonalistisk ladde klimaet i den norske avisoffentligheten – til et eksternt og «annet» objekt. Dette «andres» funksjon ligger dermed ikke i dets iboende egenskap som seg selv under den andre slesvigske krig, men i dets posisjon som noe leserbasen kan speile sin egen nasjon og væren i. Både *Morgenbladet* og *Aftenbladet* har tydelige eksempler på en slik fremstilling: «den Næringsdrivende» i sistnevnte avis henviser til å «vrage Tydske Krummer for å løfte egen Arv», og førstnevnte legger frem en lengre avhandling om hvordan Norges skjebne og identitet i den «historiske utviklingsvei» bestemmes utifra hva nasjonen velger å gjøre i møte

³⁵¹ *Aftenbladet*: 29. 1. 1864.

med den tyske nasjon.³⁵² Hva Tyskland og tyskere faktisk er, på alle disse begrepenes forståelsesplan, kommer i bakgrunnen for hva deres handlinger og væren får ut av dem – den norske nasjon – selv.

Avisene legger grunnleggende nasjonsbyggende eller nasjonalistiske føringer til grunn for mye av diskusjonen rundt Tyskland. Historiske linjer og forståelser av en «historisk betinget utvikling» i tråd med Marcus Monrads, paradoksalt nok, hegeliansk-inspirerte idéverden er overhengende og innforståtte elementer i den helhetlige drøftingen. I kontekst av den svært nærværende skandinavistiske tankegangen i samfunnets øvre strata, gir det mening at diskusjonen drar inn Tyskland: det nasjonale «skillet» mellom Norden og Tyskland oppleves som kjernen i konflikten, og en separering og skildring av de to elementene er fundamentalt for avisenes skandinavistiske skandinavistiske syn og generelle verdens- og idéoppfatning. Skillet mellom de nordiske nasjonene og tyskere – som blir drøftet omgående – er et grunnkonstrukt i diskursen, og utkrystaliseres dermed gjennomgående i artiklene. Aspekter av den tyske nasjon, som statene i seg selv, og spesielt innforståtte forståelsen av pangermanismen, gjør de til en antagonist i møte med Norges særegne nasjonale idékonstrukt.

2. Under den østerriksk-prøyssiske krigen konstruerer og fremstiller pressen et mangefasettert og flerdimensjonalt Tyskland «for seg selv». Den monolittiske skildringen av «Tydskland» får kompleksitet og dybde gjennom skildringen av nasjonens interne situasjon og dens sub-nasjonaliteter, hvor Junker-Preussen blir den mest sentrale.

I motsetning til pressens fremstilling under den andre slesvigske krig, som er nærværende og kritisk, er «broderkrigen» i 1866 en fjern og «irrelevant» affære. Jeg har argumentert for at denne tilnærmingen funderes i en ideologisk forankring om at krigen samsvarer med tankene om «nasjonalitetsidéen» og «enhetsprinsippet», som var sentrale for den overordnede verdensforståelsen i presseeliten. Dermed fokuserer avisene på de indre tyske aktørene og danner et bilde av dem. Deres egenskaper og særegenheter, samt utfordringene koblet til den tyske «eenhedstanke» fremstilles og drøftes i avisene. Pangermanisme, borussifisering, militærdespoti, historisk arv, konfessjonalisme samt liberalisme mot rekasjonære krefter er blant de mange temaene som drøftes inngående i pressen, og etablerer et flerdimensjonalt og motsigende Tyskland. *Illustreret Nyhedsblads* «Krigen» og «Unionsrigernes og Nordens Stilling til en germansk Folke-politik» og

³⁵² *Aftenbladet*: 14. 3. 1864; *Aftenbladet*: 21. 3. 1864; *Morgenbladet*: 13. 3. 1864.

Morgenbladets drøftinger i «Hertugdømmet Slesvigs Skjæbne» og «Freden og Folkeavstemningen i Slesvig» er typiske artikler som dyptgående drøfter og fremstiller Tysklands indre omstendigheter og forskjellige sub-nasjonaliteter.³⁵³ I tråd med H. Michaelis vil jeg derfor argumentere for at fremstillingen av denne krigen i stor grad kan ha vært med på å utforme, etablere og konsolidere forestillingen om Tyskland, og dermed har blitt gjeldende i den kollektive bevisstheten i det norske avispublikum.³⁵⁴

Hans Fredrik Dahl skriver at «land er ideologier for hverandre; sammenhengende knipper av idéforestillinger med avgrenset innhold, det ene tydelig forskjellig fra det andre».³⁵⁵ Det er dette aspektet i historien mellom Norge og Tyskland jeg mener er med å etableres i 1866; detaljene, motsetningene og nyansene innad i Tyskland blir drøftet, uten det antagonistiske perspektivet som var så dominerende to år tidligere. Tyskland som nasjon utfylles og dannes gjennomgående i pressen under den østerriksk-prøyssiske krig, og i kontekst av de faktiske geopolitiske og nasjonalistiske virkningene krigen har er øyeblikket vesentlig.

3. Under den fransk-prøyssiske krig syntetiseres de forskjellige dimensjonene av pressedekningen fra de to foregående krigene. Presseelitens idéverdenen om «nasjonenes kamp» og følgende polemikk fra 1863-64 kombineres med det komplekse perspektivet på Tyskland fra 1866, og det skapes en totaliserende og flerdimensjonal antagonistisk «annen», hvor «Preussen-Tyskland» og Bismarck blir ensbetydende med den tyske nasjon.

Den fransk-prøyssiske krigen viser i så henseende den mest omfattende og totaliserende fremstillingen av den tyske nasjon. Som eksemplifisert gjennom Yngvar Nielsens tekst interesserer alle lag av Norges befolkning seg i krigen og var tydelig sympatiske for Frankrike. Dem som støttet Tyskland var i «ringe Antal», og det ble til og med opptøyer i Christiania rettet mot tyske handelsfolk.³⁵⁶ Jeg vil argumentere for at denne reaksjonen, og det generelle perspektivet som fremstilles av tyskere i *Vikingens* illustrasjoner og artikler som F. Harrisons «Bismarckismen» som trykkes i flere norske aviser, beviser at de foregående perspektivene – som fremstilt ovenfor – kommer til et syntetisert uttrykk i 1870-

³⁵³ *Illustreret Nyhedsblad*: 1. 7. 1866; *Illustreret Nyhedsblad*: 29. 7. 1866; *Illustreret Nyhedsblad*: 14. 10. 1866; *Morgenbladet*: 2. 9. 1866; *Morgenbladet*: 21. 10. 1866.

³⁵⁴ Michaelis 1968: 106-107

³⁵⁵ Dahl 1998: 5

³⁵⁶ Nielsen 1871: 137

71. Det norske avispublikum, påvirket av pressens fremstilling, agerer aktivt *mot* den tyske nasjon fordi de ser på «det tyske hovmod» som en trussel mot den norske. Dette samsvarer med den etablerte forestillingen man så i 1863-64, som gjerne kom i form av Marcus Monrads hegelianske historieforståelse, samtidig som frykten direkte knyttes til «Preussen-Tyskland» og Bismarck som ble ensbetydende med nasjonen i 1866.

Den tyske nasjon endres i pressens fremstilling fra en monolittisk og «enkel» truende «annen» i 1864 til en kompleks og mangefasert entitet i 1866, for deretter å bli en direkte antagonist i 1870-71. Bildet av nasjonen gjennomgår en omfattende og dyptgående diskursiv forandring i det norske pressebildet, og resultatet blir flersidig: Avispublikumet får et mangefasert bilde av nasjonen, men det er i hovedsak negativt. Den elitepregede idéverdens forståelse av historiens gang som en «kamp mellom nasjonene» og forståelsen av enhets- og terskelprinsippene blir perspektivene som definerer og former synet på den tyske nasjon i 1863-1871, og får et tydelig uttrykk i majoritetens støtte til Frankrike i 1870-71.

9.2 Hvorfor fremstilles den tyske nasjon som de gjør?

I tråd med Skinners metodologi har jeg hittil i denne oppgaven skissert *hvordan* den tyske nasjon fremstilles, og denne fremstillingens ringvirkninger. Grunnleggende kan det oppsummeres i et skille mellom det tyske folket, som fremstilles positivt, og de tyske statsmaktene, som fremstilles negativt. Den junker-prøyssiske sub-nasjonen tar gradvis over den helhetlige fremstillingen av Tyskland idet nasjonsstaten samles i 1871, og fremstillingen i stor grad blir negativ og dessillusjonert. Allikevel er Skinners grunnleggende spørsmål verdt å drøfte mer inngående: *Hva er forfatterenes ønskede mening med det de skriver? Hvorfor velger de å fremstille Tyskland på den valgte måten?* I lys av disse spørsmålene vil jeg trekke frem Gunnar Wasbergs sitat fra *Norsk Presse i Hundre År*:

[Den] sterke interessen for utenriksstoff [i denne periodens aviser] skapte de opinionsbrytninger som i flere år kom til å prege norsk avisdebatt. Nettopp fordi denne diskusjonen på mange måter er så representativ for norsk presse, gir den oss en spesiell anledning til å trenge dypere inn i datidens avismiljø. [...] Vi finner her i typisk form den blanding av nyhetsformidling og reportasje sammenkoblet med de ideologiske aspekter som er karakteristisk for pressen i vårt land som verden over.³⁵⁷

³⁵⁷ Wasberg 1969: 273; 280

Jeg er enig i Wasbergs konklusjon, men vil tilføye at avisene også representerer et holistisk innblikk i datidens norske elites tanke- og idéverden – som krysser linjene mellom elite, presse og samfunn. Avisenes fremstilling og oppfatning, og årsakene til disse, er tett knyttet til denne idéverden og historieforståelsen, som så mange ganger eksemplifisert i synet om «en historisk betinget utvikling», og bør drøftes inngående for å besvare Skinners spørsmål.

Min grunnleggende tese i besvarelsen av *hvorfor* avisene fremstiller den tyske nasjon på denne måten, ligger i de fremlagte avisenes natur. Avisene på 1860-tallet var i hovedsak organer som i likhet med Norge selv ble styrt av en elite. Gjennom arbeidet med disse kildene har mange overlappende og sammenkoblede elementer vist seg, som sammen snører 1860-tallets norske presseverden tettere sammen. Eksempler på dette er «Hollenderkretsens» skandinavistisk-sinnede medlemmer, som opptrer i sentrale roller i flere av avisene: Paul Botten-Hansen drev *Illustreret Nyhedsblad* til den prominente Jonas Lie tok over, og Michael Birkeland, O.A. Bachke og Henrik Ibsen tilføyer alle betydelige bidrag i debatten rundt Tyskland. Videre viser andre pressepersonligheter sin sentralitet, eksempelvis F. Bætzmanns overgang fra *Illustreret Nyhedsblad* til *Aftenbladet* – som blir anklaget for å dra *Aftenbladet* i tysk retning – og *Morgenbladets* faste innsender Marcus Monrad, hvis filosofiske og historiske grunnforståelse viser seg gjeldende i alle avisenes fremstilling av hendelsene i perioden.³⁵⁸ De som skriver avisenes innhold er en liten gruppe idédannende elite, og selv om de til tider er uenige – som eksempelvis under «Japanfeiden» - råder den underliggende elitebaserte verdens- og historieforståelsen, og former avisenes fremstilling og uttrykk.

Dette tett sammenvevde elitenettverket er sentralt for å forstå *hvorfor* denne samfunnsgruppen – den avisskrivende eliten – skriver som de gjør. De er den ideologi- og nasjonsskapende eliten i Norge, og som Glenthøj og Ottosen skriver i *Union eller Undergang* var deres «[idéverden] forbundet med et abstasjonsnivå, en historisk kunnskap og en innsikt i utenrikspolitikk som ikke var vanlig hos mer jordnære bønder».³⁵⁹ Historieforståelsen til den avisskrivende eliten bygger på nasjonalitetsidéens fullbyrdelse gjennom enhetsprinsippet, og terskelprinsippets implikasjoner er alltid en nærværende trussel for den nasjonale selvstendigheten. Sistnevnte begrep er det mest sentrale: aviseliten tror virkelig på muligheten av en nasjonal assimilering og «nasjonenes kamp» – som spesielt kommer frem i artiklene fra mars 1864 og gjennom hele 1870-71. Skribentene er direkte involvert i den aktive

³⁵⁸ Både *Illustreret Nyhedsblad* og *Morgenbladet* trykker sentrale tekster av Hollenderkrets-medlem Michael Birkeland i denne perioden. (Se Birkeland 1864 og Birkeland 1866 i kildelisten).

³⁵⁹ Glenthøj & Ottosen 2021: 125

nasjonsbyggingen, og fremstiller Tyskland som en trussel mot dette arbeidet. De opplever den «historisk berettigede utvikling» som truet av en annen nasjon, pangermanismen er et reelt alternativ eliten frykter, samsvarende med Sørensens konsentriske nasjonalismesirkler, da de selv mener det bryter med den «liberale og frie» norske nasjonalutviklingen.³⁶⁰

Dette perspektivet kommer tydeligst frem i *Aftenbladets* artikkel «Om den svenske og den norske Regjerings Forhold til det dansk-tyske Spørgsmaal» fra 1. juni 1864, som ble drøftet i kapittel seks.³⁶¹ Når utviklingen i Tyskland derimot følger de «forventede» linjer, og Preussen vinner over det «bakstreverske og katolske» Østerrike i 1866, fremstilles dette som det heldigste resultat i «broderkrigen». Preussen og Bismarck ansees som den beste muligheten for «stordaaen» - at tysk liberalisme og folkefrihet vil vinne gjennom i en samlet nasjonsstat – sammenlignet med Østerrike, nasjonsalsakens motkjemper på kontinentet. Dette underbygger igjen min fremstilling: Den nasjonsbyggende eliten – og dermed pressen – fremstiller Tyskland, tyskere og den generelle «nasjonale utviklingen» positivt *hvis den overensstemmer med deres egen forståelse av en «naturlig» og «historisk berettiget» utvikling – en som ikke er truende for deres eget nasjonsprosjekt og verdier.* Når det «borussificerede» Tyskland dermed bryter med håpet om «stordaaen» definitivt i 1870-71 blir fremstillingen ensidig negativ, da forhåpningene til pressen ikke innfris og aviseliten igjen anser den norske nasjon som truet.

³⁶⁰ Sørensen 1997: 14

³⁶¹ *Aftenbladet*: 1. 6. 1864.

10. Konklusjon

Denne oppgavens formål var å finne ut *hvordan den norske presse fremstilte og drøftet Tyskland og det tyske nasjonsbyggingsprosjektet under enhetskrigene i perioden 1863 - 1871?*, med et teoretisk-metodologisk grunnperspektiv basert i Quentin Skinners historiske kontekstualisme. Det valgte kildematerialet var i hovedsak dagsavisene *Morgenbladet* og *Aftenbladet*, samt ukebladene *Vikingen* og *Illustreret Nyhedsblad*; avisene ble valgt som et representativt utvalg for den norske presse i samtiden, og dekker flere deler av det norske politiske og kulturelle spektrum. Gjennom disse har jeg fremstilt og drøftet deres dekning av de tre tyske samlingskrigene – tre perioder hvor den tyske nasjon har fått særskilt oppmerksomhet i den norske offentlighet og idéverden. Den empiriske gjennomgangen var delt opp i tre kapitler med varierende struktur, hvor de tre krigenes særegenheter og relevante diskursive innhold ble gjort rede for og drøftet. Deretter ble de «lange linjene» i pressens diskusjon rundt og fremstilling av den tyske nasjon drøftet i en helhetlig analyse for å belyse de generelle tendensene og endringene i oppgavens tidsspenn.

Gjennom den andre slesvigske krig ble det vist hvordan pressen, tett knyttet til den norske nasjonsbyggende og idéskapende eliten, fremstilte Tyskland som det Claudia Lenz beskriver som «nasjonalstatens *andre*». I 1860-tallets norske idéverden – hvor nasjonale samlingsidéer som skandinavisme og pangermanisme, samt forståelsen av en «historisk betinget utvikling» er sentrale elementer – blir de tyske statsmaktene en antagonist i det norske mediebildet. Elitens idé- og verdensforståelse blir grunnlaget for den holistiske forståelsen og fremstillingen av den tyske nasjon, idet krigen oppleves som en realisering av den hegeliensk-funderede historie- og kulturforståelsen deres. Det samlede pressekorpuset uttrykker en tydelig skandinavistisk-sinnet ideologi, og agiterer sterkt for en norsk-svensk involvering i krigen mellom Danmark og Tyskland. Jeg har argumentert for at den norske avisskapende eliten har en historieforståelse i tråd med Marcus Monrads hegelianske forståelse av «nasjonenes kamp», hvor «enhetsprinsippet» og «terskelprinsippet» blir grunnforståelsen av *hvorfor* avisene skriver som de skriver.

For *Morgenbladet*, *Aftenbladet* og *Vikingen* uttrykkes dette gjennom den skandinavistiske ideologien, og de bruker «den tyske Overmagt» aktivt som en nasjonal antagonist for å vise *hva som er norsk, og hva som ikke er det*, i det jeg kaller en aktiv nasjonsbyggingsprosess i pressen. Temaet når sitt høydepunkt i mars 1864 i det Carl XV har kalt inn til et ekstraordinært storting. Pressen fremstiller stortingets handlinger som det den norske nasjons fremtid står og faller på; i møte med Tyskland må Norge vise seg som en

moderne og utviklet nasjon, i overensstemmelse med sin historiske utviklingsvei. Noen artikler viser seg spesielt sentrale, da de drøfter inngående om den norske nasjons forhold til Tyskland direkte; spesielt *Morgenbladets* «Nogle Ord om vor Tidsalders Retning og Krav» og «Det snart sammentradende Storthing», samt *Aftenbladets* «Kan det være nogen fornuftig Tvivl om, at vi bør hjælpe Danmark?» og «Om den svenske og den norske Regjerings Forhold til det dansk-tyske Spørgsmaal» er sentrale bidrag i skisseringen av forholdet mellom Norge og Tyskland.³⁶² En av de få stemmene i pressen som ikke frykter «den tyske Overmakt» er Jonas Lie i *Illustreret Nyhedsblad*, som forkynner et mer pangermanistisk syn kombinert med skandinavistiske grunnprinsipper.

Overhengende konkluderer kapittelet med at den tyske nasjon fremstilles som en monolittisk «andre». Skildringen av Tyskland er i forhold til de to senere krigenes fremstilling relativt endimensjonal; attributter som senere blir tillagt de enkelte sub-nasjonalitetene blir i 1864 alle brukt om «Tydskland». De viktigste poengene for pressen var å fremstille hva den tyske nasjon *ikke var* i møte med de nordiske nasjonalitetene; samtidig bruker de krigen og Tyskland svært aktivt i skildringen av en nasjonal fortid, og slikt sett fungerer Tyskland i hovedsak som en «andre» i en aktiv nasjonsbyggingsprosess i 1863-64.

I kapittelet om den østerriks-prøyssiske krig ble det forelagt at «den tyske broderkrigen» skaper mindre oppmerksomhet i pressen grunnet sin mer perifere posisjon innen den umiddelbare norske interessesfære. Krigen fremstilles som et internt tysk-nasjonalt anliggende – sammenfallende med nasjonsuviklingen og «nasjonalitenes sag». Dette har jeg argumentert for at – i motsetning til de to andre krigene – underbygger min konkluderende analyse om at pressen fremstiller det tyske nasjonsbyggingsprosjektet som godt og «i tråd med historiens utvikling» når den går overens med de innforståtte norske nasjonale interesser.

De to mest sentrale elementene i pressens fremstilling av «broderkrigens» gang var pragerfredens §5 og de følgende pangermanske tendensene i den skandinavistiske retorikken. I lys av pragerfredens §5 – som åpner for en tilbakegivelse av Nord-Slesvig til Danmark – blir den skandinavistisk-sinnede pressen åpen for en tilnærming til Preussen. Artikkelen fem skildres som en mulighet til å gjennomføre «stordaaden» - å la det «ekte» liberale Tyskland få gjennombrudd i en fremtidig nasjonsstat. Det tyske nasjonsbyggingsprosjektet fremstilles dermed i et positivt og forventningsfullt lys hvor pressen nærer en tro på en «riktig» nasjonal utvikling.

³⁶² *Morgenbladet*: 13. 3. 1864; *Morgenbladet*: 16. 3. 1864; *Aftenbladet*: 14. 3. 1864; *Aftenbladet*: 21. 3. 1864; *Aftenbladet*: 1. 6. 1864.

Den imøtekommende fremstillingen av Tyskland sammenfaller med en større tilstedeværelse av pangermanske idéstrømninger. Tydeligst artikulert i *Illustreret Nyhedsblad*, blir idéen om en kulturell og politisk tilnærming til den tyske nasjon – gjerne i skandinavistisk form – i større grad fremstilt som en mulighet i denne perioden. Basert i P.A. Munchs populære teorier blir det Øystein Sørensen skildrer som konsentriske sirkler av nasjonalistiske samlingsidéer fremstilt som en mulighet i den norske presse.³⁶³ Når presseeliten opplever utviklingen i Tyskland som samsvarer egne syn på «korrekt» nasjonal utvikling og det de anser som snetrale norske verdier og elementer i nasjonsbyggingsprosessen, blir «den andre» en mulig alliert i «nasjonenens kamp».

Selv om forhåpningene viser seg å ikke holde i lengden, er de pangermanske tendensene i 1866 et interessant moment; det er øyeblikket hvor den norske presse viser seg mest imøtekommende og forsonlig med Tyskland og det tyske nasjonsbyggingsprosjektet i perioden. I et kort tidsspenn vises dermed den motsatte siden av det hovedsakelig negativt ladede skildringen av Tyskland i perioden som undersøkes, og et alternativ til den hegeliansk-inspirerte, apokalyptiske historieforståelsen nasjonen konsekvent skildres i lys av.

Videre fremstilte kapittelet hvordan de krigførende maktenes interne tilstand og posisjon i Tyskland fremstilles i større detalj enn tidligere. For første gang fremstilte avisene Tysklands interne situasjon og indre sub-nasjonaliteter i dybden, og drøftet hvordan eksempelvis Østerrike og Preussen kunne påvirke den tyske nasjons fremtid. Blant de mest sentrale artiklene i denne fremstillingen var *Illustreret Nyhedsblads* «Krigen» og «Unionsrigernes og Nordens Stilling til en germansk Folke-politik», samt *Morgenbladets* «Hertugdømmet Slesvigs Skjæbne» og «Freden og Folkeavstemningen i Slesvig».³⁶⁴ Denne fremstillingen ble brukt til å begrunne endringen fra en «monolittisk» fremstilling av Tyskland til en flerdimensjonal en, og dermed være med å forme det avislesende publikums kollektive forståelse av nasjonen, og hvordan Preussen i større grad kobles til begrepet Tyskland.

Det siste empirikapitlet viser hvordan nesten samtlige deler av pressen – og samfunnet – agerer mot Tyskland. Preussen-Tyskland og «det Bismarckske Væsen» forstås som Norges historisk betingede bane i lys av den etablerte historieforståelsen, og «Tydske Michel» næres liten sympati. Etter forhåpningene på høsten 1866 snur opinionene i pressen helt, og den tyske

³⁶³ Sørensen 1997: 14

³⁶⁴ *Illustreret Nyhedsblad*: 1. 7. 1866; *Illustreret Nyhedsblad*: 29. 7. 1866; *Morgenbladets*: 2. 9. 1866; *Morgenbladets*: 21. 10. 1866.

nasjon fremstilles som en hovmodig skurk som fortjener «prygl» av «de små nasjonaliteters forkjemper» Frankrike av et samlet pressekorpus.

Kapittelet drøftet flere enkeltmomenter i fremstillingen av Tyskland under krigen. Blant de mest sentrale var «Japanstriden» - som viser hvordan *Aftenbladet* ble tvunget til å velge en pro-fransk stilling etter en pressefeide og synkende abonnentstall etter å ha støttet Preussen innledningsvis, og Marcus Monrads artikkel «Paa hvilken Side ere vore Sympathier i Krigen mellem Frankrige og Preussen?» i *Morgenbladet* som forklarer *hvorfor* den norske nasjon må støtte Frankrike mot Preussen; begrunnelsen ligger – som tidligere – i frykten for «rovpolitikken».³⁶⁵ Selv om nasjonene er kulturelt og historisk lignende, kan ikke Norge tilnærme seg et land som bryter med de sentrale verdiene om liberalisme og «demokrati». Denne forståelsen, som har blitt fremstilt gjennomgående gjennom oppgaven, blir dermed sentral i hvorfor pressen *ikke* dekker keiserrikets dannelse. Når den tyske nasjonalstaten dannes skjer dette på premisser i strid med presseelitens verdier og forhåpninger for «den historiske utvikling», og resultatet blir en resignert og sarkastisk fremstilling av samlingen.

Videre fremstiller kapittelet hvordan Otto von Bismarck blir sentral i pressens fremstilling av Tyskland i denne perioden; «jernkansleren» blir det sentrale symbolet for de sammensatte og mangefasetterte elementene som sammen utgjør Norges forståelse av nasjonen. Der Tyskland i hovedsak ble fremstilt som karakteren «Friedrich» i 1864 og 1866, har nå karakituren av Bismarck blitt ensbetydende med Preussen-Tyskland i *Vikingen*; i artikkelen «Bismarckismen», som gjør «stort inntrykk i den norske befolkning», blir også Bismarck automatisk innforstått som manifestasjonen av det som i 1864 var «den tyske rovpolitik».

Dette argumentet inngår videre i oppgavens analysekapittel. Her har jeg har fremstilt hvordan pressen syntetiserer elementer fra de to foregående krigene under krigen i 1870-71, og resultatet blir en helhetlig og inngående kompleks forståelse av Norges relasjon til den tyske nasjon. Den iboende hegeliansk-baserte historieforståelsen fra 1863-64 og forståelsen av Preussen-Tysklands hegemoni og utviklingsvei fra 1866 knyttes sammen, og skaper et enstydig og antagonistisk bilde av den tyske «andre», og Bismarck blir symbolet på denne utviklingen. De tre krigenes fremstilling og diskusjon av det tyske tillegger hver sine aspekter til fremstillingen av det tyske, hvor flere av elementene fra de to første syntetiseres til et komplekst og sammensatt uttrykk i 1870-71.

³⁶⁵ *Morgenbladet*: 7. 8. 1870.

Deretter ble spørsmålet om *hvorfor* pressen fremstiller som de gjør – i tråd med Skinners metodologi – drøftet, og jeg fremstilte svaret som en inherent del av analysen; den nasjonsbyggende og idébærende eliten som styrer avisene, i eksempelvis Marcus Monrads, Jonas Lies eller Dittmar Mejdells figur, forstår Tyskland i lys av sin tids idéverden – og fremstiller de i samsvar med den. De som driver pressen er den samme idé- og kultureliten som driver den aktive nasjonsbyggingen, og for de blir Tyskland «den andre» for Norge. «Den historisk betingede utvikling», som innebærer forståelsen av «terskelprinsippet» og «enhetsprinsippet» danner en sentral del av forståelseshorisonen – hvis all fremstilling og drøfting ligger i – og definerer den norske presses stilling til den tyske nasjon.

Dermed er svaret på oppgavens problemstilling om *hvordan den norske presse fremstilte og drøftet Tyskland og det tyske nasjonsbyggingsprosjektet under enhetskrigene i perioden 1863 – 1871* mangefasettert og skiftende. Fremstillingen av Tyskland utvikler seg markant igjennom perioden; i 1863-64 fremstilles «Tydskland» som en enhetslig og «monolittisk» entitet, og fungerer hovedsakelig som en antagonistisk «nasjonal andre» avisene kan speile den norske nasjon i. Det eneste utdypende skildringen som viser seg er dikotomien mellom statene og folket.

Følgende gis nasjonen flere dimensjoner i skildringen i 1866, og de forskjellige sub-nasjonalitetene innad i Tyskland etableres innad i pressen. Forskjellen på prøyssere og eksempelvis tyskere i Slesvig konkretiseres i pressen, og skaper et flerdimensjonalt syn på nasjonen. Likevel er det mest sentrale punktet i 1866 hvordan Preussen, gjennom å vinne «broderkrigen», sammenkobles og blir «representanten» for det helhetlige Tyskland og nasjonsbyggingsprosjektet. Denne koblingen viser seg sentral i 1870-71 når Tyskland i stor grad fremstilles som et «borussificeret» Preussen-Tyskland. Avisene skildrer hvordan det «bismarckske Væsen» har tatt over den nasjonale utviklingen, og mulighetene for «stordaaden» dermed forsvinner. De autoritære og militaristiske kreftene som i 1863-64 ble skildret som den «rette» utviklingens hinder, blir i 1870-71 ensbetydende med nasjonen som helhet – personifisert både visuelt og semantisk i Otto von Bismarck.

Dermed skildres «det explosive politiske Resultat» *Morgenbladet* henviste til i 1864 – den tyske nasjonsstatens samling i 1871 – hovedsakelig i et pessimistisk og satiriserende lys. Samlingen skjer på «bismarckismens» prinsipper, og dermed har den historiske utviklingen i Tyskland ikke skjedd i overensstemmelse med pressens idé- og historieforståelse; nasjonsstatens samling bryter med muligheten for «stordaaden» av et liberalt og demokratisk Tyskland. Det bryter med den norske presseelitens forståelse av den «riktige» nasjonal-

historiske utviklingsvei, og dermed fremstilles Tyskland som en antagonist til den norske nasjon – i tråd idéen om «nasjonenes kamp» og «historiens betingede utviklingsvei».

11. Kilder og Litteratur

11.1 Primærkilder

11.1.1 Avisartikler

Sitater og artikler ikke vedlagt i denne listen har enten ikke tilhørende navn, eller de inngår i «Kristiania-spalten» e.l. i sitert nummer av utgivelsen. Artiklene er vedlagt i kronologisk rekkefølge. Alt hentet fra NB.no utenom *Aftenbladet* juni – januar 1870-71 som er tatt fra Nasjonalbibliotekets mikrofilmarkiv.

Alt av *Vikingen* og *Illustreret Nyhedsblad* er hentet fra de respektive utgivelsenes samleverker, utgitt samme år som utgivelsene, og dermed referert til med korrekt nøyaktig utgivelsesdato.

Morgenbladet

1863 – 1864:

«Pangermanisme – Protestantisme – Katolicisme» 23. 11. 1863.

«Norges Interesse i Kampen mellem Danmark og Tydskland» 22. 12. 1863.

«Er det tilstrækkelig Grund til at styrt Norge i Krig?» 22. 12. 1863.

«Et Ord med» 9. 1. 1864.

«Skal vi med eller ikke?» 9. 2. 1864.

«Skal vi med eller ikke – svar» 12. 2. 1864.

«Skal vi med eller ikke – motsvar» 17. 2. 1864.

«Krig eller Fred» 21. 2. 1864.

«Det snart sammentradende Storting» 13. 3. 1864.

«Det nu forsamlede Storting» 15. 3. 1864.

«Nogle Ord om vor Tidsalders Retning og Krav del I» 16. 3. 1864.

«Stemningen i Landet med hensyn til den Danske Sag» 11. 6. 1864.

1866:

«Korrespondanse til *Morgenbladet*» 14. 8. 1866.

«Det østerrigske Keiserdømmes Skjæbne.» 17. 8. 1866.

«Hertugdømmet Slesvigs Skjæbne» 2. 9. 1866.

«Freden og Folkeavstemningen i Slesvig» 21. 10. 1866.

1870-71:

Monrad, M. J. «Paa hvilken Side ere vore Sympathier i Krigen mellem Frankrige og Preussen?» 7. 8. 1870.

«Hvor er den offentlige Mening i Europa? Del 1» 4. 1. 1871.

«Hvor er den offentlige Mening i Europa? Del 2» 5. 1. 1871.

«Krigen og Civilisationen» 10. 1. 1871.

Aftenbladet

1863-64:

«Til Norges Ungdom!» 27. 11. 1863.

«Af Thronhjems Adresse.» 6. 1. 1864.

«*Morgenbladet* og den danske Sag» 15. 2. 1864.

«Ubi Sumus?» 7. 3. 1864.

«De forenede Rigers Stilling til den dansk-tydske Krig» 17. 3. 1864.

«Kan det være nogen fornuftig Tvivl om, at vi bør hjælpe Danmark?» 14. 3. 1864.

«Kan det være nogen fornuftig Tvivl om, at vi bør hjælpe Danmark? - slutning» 21. 3. 1864.

«Om den svenske og den norske Regjerings Forhold til det dansk-tyske Spørgsmaal» 1. 6. 1864.

1866:

«Oversigt over de vigtigste Begivenheder i Udlandet i de tre sidste Maaneder» 16. 4. 1866.

«Oversigt over de vigtigste Begivenheder i Udlandet i de tre sidste Maaneder» 10. 7. 1866.

«Oversigt over de vigtigste Begivenheder i Udlandet i de tre sidste Maaneder» 5. 10. 1866.

1870-71:

Sverdrup, J. «En Advarsel til *Morgenbladet*» 21. 7. 1870.

«Nogle Ord om en Del danske Blades Dom over de forenede Rigers Politik». 27. 8. 1870.

Illustreret Nyhedsblad

1863-64:

Lie, J. «Maanedlig politik Revue» 13. 12. 1863.

Bjørnson, B. «Fædrelandssange» 20. 12. 1863.

Lie, J. «Maanedlig politik Revue» 20. 3. 1864.

1866:

Lie, J. «Krigen: Hvem skal vi holde med?» 1. 7. 1866.

Lie, J. «Krigen: Junkerne.» 29. 7. 1866.

«Fra Udlandet.» 5. 8. 1866.

Lie, J. «La Valettes Cirkulære. – Unionsrigernes og Nordens Stilling til en germansk Folkepolitik.» 14. 10. 1866.

11.1.2 Andre publikasjoner

Birkeland, M. (1864). *Skandinavismen fra et norsk Synspunkt. Betragtninger i Anledning af Femti-Aars-Festen den 17. Mai 1864*. Christiania. J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri.

Birkeland, M. (1866). *Vore Fædre. Foredrag i Studentersamfundet den 13de Januar 1866*. Christiania. B. M. Bentzens Bogtrykkeri.

Dilling, L. (1871). *En splitterny vise om 'lidt Politik'*. H. Tønsbergs Bogtrykkeri. Hentet fra: <https://www.nb.no/items/a07dcd7bb54d8e6f05ffbc9b0410be0b>

En ny Vise om Krigen. (1870). Tilkjøbs hos G. B. Strøm. Hentet fra: <https://www.nb.no/items/903815fa2d5fcd6874a3510555f30761>

Harrison, F. (1870). Bismarckismen. Trykket i *Bergensposten* 27. 1. 1871.

Krigens Rædsler: Tyskernes grusomme Fremfærd i Frankrig. (1870). Tilkjøbs hos G. B. Strøm. Hentet fra: <https://www.nb.no/items/34bc7db46d6ad26de64039cbac64751d?page=0>

Kaartvedt, A., Stang, F., Sibbern, G. (1982). *Den politiske korrespondanse mellom Frederik Stang og Georg Sibbern, 1862-1871 : 4 : April 1866 - Mai 1867* (Vol. 4, p. 661). I kommisjon hos A/S Bokcentralen

Nielsen, Y. Norge i 1870. (1871). I *Folkevennen* Kristiania (Trykt Utgave). (s. 136-171). Cammermeyer.

Poulsen, A. (1870). *En aldeles ny Krigssang om Franskmand og Tyskere*. Hentet fra: <https://www.nb.no/items/018421177a7472f896e752ef645f5af3>

Udlandet trykt i *Adressebladet* 25. 1. 1871.

Udlandet: Tyskland og Italien. (1866). I *Folkevennen* Kristiania (Trykt Utgave).
Cammermeyer.

11.2 Illustrasjoner

Vikingen:

Illustrasjon 2: *Vikingen*: 27. februar 1864.

Illustrasjon 5: *Vikingen*: 19. desember 1863.

Illustrasjon 6: *Vikingen*: 2. januar 1864.

Illustrasjon 7: *Vikingen*: 13. februar 1864.

Illustrasjon 8: *Vikingen*: 27. februar 1864.

Illustrasjon 9: *Vikingen*: 28. mai 1864.

Alle hentet fra: <https://www.nb.no/items/c8eae11046408ff6d9a53318f4163846?page=0>

Illustrasjon 10: *Vikingen*: 7. april 1866.

Illustrasjon 11: *Vikingen*: 8. september 1866.

Illustrasjon 12: *Vikingen*: 29. september 1866.

Illustrasjon 13: *Vikingen*: 17. november 1866.

Illustrasjon 14: *Vikingen*: 3. november 1866.

Alle hentet fra: <https://www.nb.no/items/60a1c6cfec7bbf114d44a8c0e311b1ca?page=0>

Illustrasjon 15: *Vikingen*: 20. august 1870.

Illustrasjon 16: *Vikingen*: 6. august 1870.

Illustrasjon 17: *Vikingen*: 3. september 1870.

Illustrasjon 18: *Vikingen*: 17. desember 1870.

Illustrasjon 19: *Vikingen*: 24. desember 1870.

Illustrasjon 20: *Vikingen*: 3. september 1870.

Illustrasjon 21: *Vikingen*: 17. september 1870.

Alle hentet fra: <https://www.nb.no/items/cad36de62e431a45988efe27a85d0c1f?page=0>

Morgenbladet:

Illustrasjon 1: *Morgenbladet* 11. mars 1864. Hentet fra:

<https://www.nb.no/items/8912c45985cf47b20ef12a3e3c4f1d47?page=0>

Illustreret Nyhedsblad:

Illustrasjon 3: *Illustreret Nyhedsblad* 1. juli 1866. Henter fra:

<https://www.nb.no/items/a3a7cd35a5134b81cf784ec2bff45064?page=125>

Illustrasjon 4: *Illustreret Nyhedsblad* 13. 12. 1864. Hentet fra:

<https://www.nb.no/items/310e9acb0cea7ddd7180e5e99b35f427?page=241>

11.3 Sekundærlitteratur

Aftenposten. (1902, 4. oktober.). «Vikingen».

Anderson, B., Andersen, E. (1996). *Forestilte fellesskap : refleksjoner omkring nasjonalismens opprinnelse og spredning*. Spartacus.

Andresen, A., Rosland, S., Ryymin, T., Skålevåg, S. A. (2015). *Å gripe fortida : innføring i historisk forståing og metode* (2. utg.). Samlaget.

Bachke, O. A. (1864). *Skandinavismen : de nordiske Rigers Værn i Nutid og Fremtid*. Kristiania. P. T. Mallings Bogtrykkeri.

Bagge, S., Collett, J. P., Kjus, A. (2012). *P.A. Munch : historiker og nasjonsbygger*. Dreyers forl.

Barber, C. (2014). The “Revolution” of the Franco-Prussian War: The Aftermath in Western Europe. *Australian Journal of Politics & History*, 60(3). (s. 334-345.).

Berger, S. (2006). Germany: Ethnic nationalism par excellence?. I T. Baycroft & M. Hewitson. (Red.). *What Is a Nation?* (s. 42-62.). Oxford University Press.

Berntsen, B. (1999). *Skarpt sett*. Andresen & Butenschøn.

Bjørge, N., Kaartvedt, A., Rian, Ø. (1995). *Selvstendighet og union : fra middelalderen til 1905: Vol. B. 1*. Universitetsforl.

Breuilly, J. (2011). *Austria, Prussia and the making of Germany : 1806-1871* (2. Utg.). Longman.

Bull, F. (1923). *Bjørnson*. Aschehoug & Co.

Carr, W. (1991). *The Wars of German Unification 1864 - 1871*. Taylor and Francis.

Clausen, H. P. (1962). *Aviser som historisk kilde*. Institut for presseforskning og samtidshistorie.

Clausen, J. (1900). *Skandinavismen : Historisk fremstillet*. Nordiske Forl.

Dahl, H. F. (1998). Tyskland og Vi. I Sigurdson, A. T. Thorsen (Red.). *Tyskland og vi : essaysamling* (s. 5-20.). Norsk folkemuseum.

Dahl, H. F. (2004). *Mediehistorie : historisk metode i mediefaget*. Damm.

- Dørum, K. (2017). Før 1814: styrte og kritiske offentligheter. I J. Gripsrud. (Red.). *Allmenningen : historien om norsk offentlighet* (s. 55-111.). Universitetsforlaget.
- Eide, M. (2010) Den Norske Vei. I M. Eide (Red.). *Norsk presses historie: 1-4 (1660-2010) : B. 1 : En samfunnsmakt blir til : 1660-1880* (s. 363-378.). Oslo. Universitetsforlaget.
- Eide, M. (2010). Framskrittets Paroler. I M. Eide. (Red.). *Norsk presses historie: 1-4 (1660-2010) : B. 1 : En samfunnsmakt blir til : 1660-1880* (s. 401-428.). Oslo. Universitetsforlaget.
- Eide, M., Larsen, P. (2017). Det norske slagsmålsparadis. I J. Gripsrud. (Red.). *Allmenningen : historien om norsk offentlighet* (s. 183-230.). Universitetsforlaget.
- Eriksson, S. (1954). *Carl XV*. Wahlstrøm & Widstrand.
- Evenshaug, T. (2006). *Monrad og den offentlige mening : en lesning av filosofen M.J. Monrads deltakelse i det offentlige ordskiftet 1845-1891* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Glenthøj, R. (2014). *1864 : sønner af de slagne*. Gads Forlag.
- Glenthøj, R. (2018). Skandinavismen som en politisk nødvendighet. I R. Hemstad, J. F. Møller, & D. Thorkildsen (Red.). *Skandinavismen : vision og virkning* (s. 227-247.). Syddansk Universitetsforlag.
- Glenthøj, R., Ottosen, M. N. (2021). *Union eller undergang : kampen for et forent Skandinavia*. SAP Scandinavian Academic Press.
- Gripsrud, J. (2017). Massenes tidsalder. I J. Gripsrud. (Red.). *Allmenningen : historien om norsk offentlighet* (s. 228-301.). Universitetsforlaget.
- Gundersen, T. R. (2010). Drømmen om den patriotiske offentligheten. I M. Eide. (Red.), *Norsk presses historie: 1-4 (1660-2010) : B. 1 : En samfunnsmakt blir til : 1660-1880* (s. 65-92.). Oslo. Universitetsforlaget.
- Hamerow, T. S. (Red.). (1973). *The Age of Bismarck: Documents and Interpretations*. Harper & Row.
- Hammer, K. V. (1916). Bætzmann. S. F. I C. Blangstrup. (Red.). *Salmonsens Konversationsleksikon : B. 4 : Bridge-Cikader: Vol. B. 4* (s. 389.). Schultz.
- Hansen, S. T. (2001). *Det stod i avisen... kildekritiske overvejelser ved brug af aviser*. Aalborg Universitet: Institut for Kultur og Globale Studier.
- Harrison, F. (1870). Bismarckism. *The Fortnightly Review*, 14 (48), (s. 631-649.). Hentet fra https://archive.org/details/sim_fortnightly_1870-12-01_14_48/page/648/mode/2up

- Hindklev, B. T. (2012). *Anarkisten, Apotekeren og Statsministeren*. Røros. Breidablik Forlag.
- Hirschi, C. (2012). *The Origins of Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and nationalism since 1780 : programme, myth, reality*. Cambridge University Press.
- Hobson, R. (2015). *Europeisk politisk historie : 1750-1950*. Cappelen Damm akademisk.
- Hodne, Ø. (1998). Sagn og eventyr som nasjonalkultur. I Ø. Sørensen & R. Hemstad. (Red.). *Jakten på det norske: perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet* (s. 125-140.). Ad notam Gyldendal.
- Howard, M. (1961). *The Franco-Prussian war : the German invasion of France, 1870-1871*. Hart-Davis.
- Johansen, A. (2017). 1814 – 1840 – Landets Beste Menn. I J. Gripsrud. (Red.). *Allmenningen : historien om norsk offentlighet* (s. 113-182.). Universitetsforl.
- Johansen, T. A. (2010). ... Med bilder. I M. Eide. (Red.), *Norsk presses historie: 1-4 (1660-2010) : B. 1 : En samfunnsmakt blir til : 1660-1880* (Vol. B. 1). (s. 391-400.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Johnsen, R. N. (2021). Inkonsekvent og omskiftelig? *Historisk Tidsskrift*, 100(2), 116–130. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2021-02-03>
- Jorgenson, T. (1935). *Norway's relation to Scandinavian unionism 1815-1871*. St. Olaf College Press.
- Julsrud, O. (2010). Aftenbladet. I I. Flo. (Red.), *Norsk presses historie: 1-4 (1660-2010) : B. 4 : Norske aviser fra A til Å: (Vol. B. 4) (s 24.)*. Universitetsforl.
- Jørgensen, J. G., Kydland, A. J., & Ystad, V. (2002). *Historien om "Ja, vi elsker"*. Pax.
- Knudsen, B. (1911). Signalfeiden. I *Bjørnson-studier*. I-VII. (s. 319–351.). Det Mallingske bogtrykkeri.
- Lamb, R. (2009). Quentin Skinner's revised historical contextualism: a critique. *History of the Human Sciences*, 22(3), (s. 51–73.).
- Larsen, L. (2012). Opplysning, underholdning og visuell offentlighet. Om den tidlige norske ukepresse. I J. F. Hovden & K. Knapskog (Red.). *Hunting high and low : skriftfest til Jostein Gripsrud på 60-årsdagen* (s. 78-97.). Scandinavian Academic Press.
- Lenz, Claudia. Konstruksjon av den andre – teoretiske og historiske perspektiver. (2011). I V. Moe & Ø. Kopperud. (Red.). *Forestillinger om jøder : aspekter ved konstruksjonen av en minoritet 1814-1940* (s. 9-34.). Unipub.

- Martin, M. (2003). Conflictual Imaginaries: Victorian Illustrated Periodicals and the Franco-Prussian War (1870-71). *Victorian Periodicals Review*, 36(1), (s. 41–58.).
- Masdalen, K. O. (2015). Historikeren som nasjonsbygger. I B. Seland. (Red.). *Selvstendighet og nasjonsbygging 1814-2014*. (s. 149-178.). Cappelen Damm akademisk.
- Michaelis, H. (1968). Königgrätz, 1866: Defeat of Liberalism and Universalism. I O. Pflanze (Red.). *European problem studies: the unification of Germany 1848 – 1871*. (s. 106-113.). Holt, Rinehart and Winston.
- Myhre, J. (2015). *Norsk historie 1814-1905 : å byggje ein stat og skape ein nasjon* (2. utg.). Oslo. Samlaget
- Møller, J. F. (2014). Det innskærkede monarki og teorien om statsmaktens likevekt. *Historisk Tidsskrift*, 93 (4), (s.539-564.).
- Neergaard, J. G. (1978). *Ola-boka*. Sverdrups bokhandel.
- Nordby, T. (2010). *Grunnlov og styreform : Norge 1814-2010*. Universitetsforl.
- Norland, A. (2010). Morgenbladet. I I. Flo. (Red.), *Norsk presses historie: 1-4 (1660-2010) : B. 4 : Norske aviser fra A til Å: (Vol. B. 4)* (s. 220.). Universitetsforl.
- Ottosen, R., Østbye, H., Røssland, L. A. (2012). *Norsk pressehistorie* (2. utg.). Samlaget.
- Pflanze, O. (1990). *Bismarck and the development of Germany : 1 : The period of unification, 1815-1871* (2. Utg.). Princeton University Press.
- Ryymän, T. (2018) Å Arbeide med Tekstanalyse. I L. Melve, & T. Ryymän. (Red.). *Historikerens arbeidsmåter*. (s. 44–69.). Oslo. Universitetsforl.
- Sanness, J. (1959). *Patrioter, intelligens og skandinaver : norske reaksjoner på skandinavismen før 1848*. Universitetsforlaget.
- Schulze, H. (1991). *The course of German nationalism: from Frederick the Great to Bismarck, 1763 – 1867*. (1. utg.). Cambridge University Press.
- Schütte, G. (1917). Pangermanismen i Norge. *Samtiden*, 28. (s. 38–59.).
- Seip, A. L. (1998). Det norske «vi» - kulturnasjonalisme i Norge. I Ø. Sørensen & R. Hemstad. (Red.). *Jakten på det norske: perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet* (s. 95-111.). Ad notam Gyldendal.
- Seip, J. A. (1971). *Ole Jacob Broch og hans samtid*. Gyldendal.
- Seip, J. A. (1981). *Utsikt over Norges historie : 2 : Tidsrommet ca. 1850-1884*. Gyldendal.
- Seip, J. A. (1990). *Et regime foran undergangen*. Pax.

- Sigurdson, S., Thorsen, A. T. (1998). Forord. I S. Sigurdson & A. T. Thorsen (Red.). *Tyskland og vi : essaysamling* (s. 1.). Norsk folkemuseum.
- Skinner, Q. (2002). *Visions of politics : Vol. 1 : Regarding method: Vol. 1*. Cambridge University Press.
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Pax.
- Smith, A. (2010). *Nationalism : theory, ideology, history* (2. Utg.). Polity.
- Steefel, L. D. (1932). *The Schleswig-Holstein question*. Harvard University Press.
- Steinberg, J. (2011). *Bismarck : a life*. Oxford University Press.
- Stråth, B., Sejersted, F. (2005). *Union og demokrati : dei sameinte rika Noreg-Sverige 1814-1905*. Pax.
- Sørensen, Ø. (1994). The Development of a Norwegian National Identity During the Nineteenth Century. I Ø. Sørensen. (Red.). *Nordic paths to national identity in the nineteenth century*. (s. 17-36.). The Research Council of Norway.
- Sørensen, Ø. (1998). Hegemonikamp om det Norske. I Ø. Sørensen (Red.). *Jakten på det norske : perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet* (s. 17-50.). Ad notam Gyldendal.
- Sørensen, Ø. (1998). Hegemonikamp om det norske. I Ø. Sørensen (Red.). *Jakten på det norske : perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet* (Vol. 13). (s. 17-50.). Ad notam Gyldendal.
- Sørensen, Ø. (2009). Drømmen om det storgermanske rike : Pangermanismen i Norge ca. 1850-1945. I T. Emberland & J. S. Fure (Red.). *Jakten på Germania : fra nordensvermeri til SS-arkeologi* (s. 61-78.). Humanist Forlag
- Sørensen, Ø. (1997). *Bjørnstjerne Bjørnson og nasjonalismen*. Cappelen.
- Ulvund, T. (2016). «Til vern og fremme for religionen: religion, politikk og rett etter 1814. I K. Dørum & H. K. Sjødal Red.). *Mellom gammelt og nytt : kristendom i Norge på 1800- og 1900- tallet* (s. 23-42.). Fagbokforlaget.
- Martin Urban. (2016). The Pan-German League at the End of the 19th Century. *Prague papers on the history of international relations, (1)*, (s. 60-71.).
- Wasberg, G. C. (1969). *Norsk presse i hundre år : 1820-1920 : utsyn og overblikk*. Gyldendal.
- Wawro, G. (2003). *The Franco-Prussian War: the German conquest of France in 1870-1871*. Cambridge University Press.

Webster, W. (2015). SATIRICAL JOURNALS AND NEUTRALITY IN THE FRANCO-PRUSSIAN WAR. *Modern Language Review*, 110(2), (s. 317-338.).

Østerud, Ø. (2018). *Nasjonalisme*. Dreyers forl.

Jon Teistung

"En historisk betinget utvikling"